

Burası Tanzanya mı, Karanfil?

Cemal Bâli Akal

DOST

2. Baskı

Burası Tanzanya mı Karanfil?

Cemal Bâli Akal

Modern Düşüncenin Doğuşu, *İktidarın Üç Yüzü*,
Varolma Direnci ve Özerklik, *Özgürlüğün Geleceği Yoktur*
adlı kitapların yazarıdır. *Devlet Kuramı* adlı bir derlemesi vardır.
Durkheim'dan *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nı çevirmiştir.
Ayrıca Spinoza'nın *Teolojik-Politik İnceleme*'sinin
iki çevirmeninden biridir.

D

Akal, Cemal Bâli
Burası Tanzanya mı Karanfil?
ISBN 978-975-298-438-7 / Dost Kitabevi Yayınları
Mayıs 2012, Ankara, 115 sayfa
Felsefe-Tarih-Toplumbilim

BURASI TANZANYA MI KARANFİL?

Cemal Bâli Akal

DOST
kitabevi

ISBN 978-975-298-438-7

Burası Tanzanya mı Karanfil?
CEMAL BÂLİ AKAL

© Dost, 2011
© Cemal Bâli Akal, 2011

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Şubat 2011, Ankara
İkinci Baskı, Mayıs 2012, Ankara

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB

Baskı ve cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti.;
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
588. Sokak No: 28-30, Yenimahalle / Ankara
Tel: (0312) 395 25 80-81 • Fax: (0312) 395 25 84

Dost Kitabevi Yayınları
Paris Caddesi No: 76/7 Kavaklıdere 06680, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 • Fax: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İçindekiler

1	*Burası Tanzanya mı Karanfil?*	**9**
2	*Siyasi İktidarın Şeyi Olabilir mi?*	**19**
3	*Sofokles Tabii Hukukçu Bir Feminist miydi?*	**31**
4	*Edebiyat ve Hukuk Dersi Ahlaktan Değil Buluttan Yana Olmalıdır*	**43**
5	*Bana Felsefe Yapma!*	**51**
6	*Etik Hukukun Neresinde?*	**61**
7	*Ah Erasmus, Eyvah Farabi!*	**73**
8	*Korkma Sönmez... Çünkü Biz Bir Aile Değiliz*	**81**
9	*Akvaryumda Caz*	**91**
10	*Cözanlı Carlos Córdoba'da Neden Hüzünlenir?*	**99**
11	*Guaraní Dili Paraguaylılar'ı Konuşur*	**107**

Ayşe Balâ Akal'a

bir başka karanfile...

1
*Burası Tanzanya mı Karanfil?**

Çocukluğumda Patagonya'nın bir hayal ülkesi olduğunu düşünürdüm. Ütopya gibi, ama tersinden okunması gereken... Bir yokluklar ve olumsuzluklar ülkesi yani: *Disutopia*. Bir gün dayanamayıp ilkokul öğretmenime söz ettim bundan. O da bana "Yok, yok, böyle bir ülke var" dedi. Coğrafya bilgisi, Latin Amerika'nın uluslaşma süreci öncesinde kalmıştı sanırım. Patagonya'nın ne olduğunu öğrenebilmem için ortaokula varmam gerekiyormuş. Ben şöyle böyle öğrenmiştim de, bir şey değişmemişti. Patagonya olumsuzluklar ülkesi olmaya devam ediyor ve herkes sık sık, "ülke olarak olmadığımız ya da olmamamız gereken şeyi anlatmak için", aynı soruyu biteviye sormaya devam ediyordu.

Burası Patagonya mı yahu?

Halkımızın kendi arasında sorduğu bu soru elbette aynı zihinsel ortam içindeki devlet adamlarımızın halkımıza da sorduğu soruydu.

* *Express*, Mart 2010, İstanbul

Ülkemizin ne iyi durumda olduğunu kafamıza kakmak ve neden şikayet edildiğini anlamadıklarını belirtmek için...

"Arkadaş yurduma alçakları uğratma sakın, burası Patagonya mı? Ülkenin kıymetini bil. Bizim de değerimizi anla ve dır dır etme. Marş marş".

Yanılıyor olabilirim, ama kafamda hep bir kuşku kaldı. "Bunların bir kısmı Patagonya'nın ne olduğunu biliyorlar mı gerçekten?" diye. Yine de, böylesine göğsümüzü gere gere, Patagonya üstünden hem Arjantin'e hem Şili'ye bindirebildiğimize göre, bu toprakların gerçekten pek zor durumda olduğunu düşünüyordum: "Evet yoksula ve yoksulluğa bindirmek hoş değil ama, Patagonya'nın nerede olduğunu bilen bilgili büyüklerimizin bildiği başka bir şey de vardır" diyerek...

Sonra hasbelkader Arjantin Patagonyası'nı görme fırsatı buldum. Arjantin sınırından girerken değil, ama çıkarken "Bunlar bize niye vize koymuyorlar?" diye de sordum kendi kendime. Çünkü artık, yalnızca bir bölgeyi değil, elçisini kabul ettiğimiz ve elçi gönderdiğimiz bir ülkenin tamamını resmen aşağılamaya başlamıştık. Büyüklerimiz, ekonomik kriz sonrası Arjantin'ine gönderme yaparak, "Biz Arjantin değiliz canım; keh keh" diye kasım kasım kasılıyorlardı. Ayrıca, Arjantin elçimiz aynı zamanda ve hayretengiz biçimde Uruguay ve Paraguay elçileri de olduğundan, yöneticilerimizin bu diğer iki ülkeyi nasıl gördüklerini tahmin etmek zor değil.

Bu arada, ekonomik kriz sırasında, Arjantin'de kişi başına düşen milli gelir Türkiye'dekinin iki katıymış. 2009'da aradaki fark iki katı da aşmış. Allah Allah! Orası Arjantin değil miydi?

Mesele aydınlanıyordu. Evet bir ülkenin içinde bulunabileceği zor koşullar yüzünden onu hor görmek çiğlikti, diplomatik teamüle de uygun değildi. Ama bunun ötesinde, hamlık altında yatan bir başka gerçek vardı. Dünyadan haberdar değildik ve bu bizi bayağı haddini bilmez kılıyordu. Tabii, bilgisizliğin bir köşesinde savunma içgüdüsü de yatıyordu. Galiba kendimizi kıyaslayamayacağımızı düşündüğümüz

bazı ülkeler vardı ve dişimize uygun bulduğumuzu sanarak başkalarını ısırıyorduk. Ama yetersizlik duygusu da bilgisizlikten kaynaklanır.

İki düzeyde. Birilerinin karşısında yetersizlik duymamızı, başkalarına uzun diş göstermemizi engelleyecek olan bilgiden söz ediyorum. Görmek ve farklılığı anlamaya çalışmak için: 2009'da Türkçesi yayınlanan bir kitabın[1] son makalesi Arjantin'deki fikir hayatının ne kadar zengin olduğunun bir kanıtı. Okuduktan sonra, "Burası Arjantin Patagonyası mı? diye sorma cesareti bulamayabilir insan. Ama herkes kitap okuyamaz, okumak zorunda da değil elbette. Yine de dünya başka biçimde hakkında bilgilenilebilecek kadar küçüldü. Çok okuyan mı, çok gören mi? derler ya. Patagonya'da Calafate'nin buzullarını, Ushuaïa'nın karlı yaz gecelerini, Puerto Madryn'nin balinaların, deniz filleri ve aslanlarının doğal hallerinde seyredilebileceği kıyılarını, unutulmuş bir bölge sanılan o uçsuz bucaksız topraklarda hüküm süren çevreci zihniyeti, yalnızca Patagonya'yı değil, Iguazu'yu, Salta'yı, Bariloche'yi ve başka yerleri görenlerin çok azının dili varır "Burası Patagonya mı ya da Arjantin mi?" demeye. Unutmadık elbette, "vatanımız bir cennet". Ama bunu, tek cennet var sayarak, söylemenin ne anlamı olabilir? Başkaları da var. Olmasa da saygısızlığa gerek yok.

Diyelim ki, orada uzakta bir yer var, mutlu azınlıktan değiliz, gidemedik göremedik, bilmiyoruz. Ama gidip görmediğimiz şeyi yok sayabilecek kadar mahkum muyuz körlüğe? Harita da mı yok? Yok var, ama gözümüzü merkezden ayıramıyoruz ki! Dünyaya modernitenin sömürgeci gözlüklerinden bakıyor ve görmemek için direniyoruz. İtibar etmediğimiz ülkeler hakkındaki tüm bilgisizliğimize karşın, saygı duyduğumuz ülkelerin nerede olduğunu iyi kötü biliyoruz? Ama periferiye doğru yol aldıkça, dünya da üstündeki ülkelerle ve daha acıklısı, insanlarla birlikte belirsizleşiyor. Ve de değersizleşiyor. Modernitenin başlangıcında sömürgecilikle dört bir yana yayılan merkez nasıl izliyorsa çevresini, biz de öyle izliyoruz... Hor görerek. Hoyratça.

1) Diego Tatián, *Spinoza. Dünya Sevgisi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2009. Bu kitabı müstesna insan Hüsam Turşucu çevirmiştir. Turşucu hakkında bilgi için bkz. www.husamtursucu.blogspot.com.

Bir gazete haberinden örnek: Sarkozy okullarda Endülüs Emevi uygarlığı hakkında bilgiler veren metinlerin tedavülden kaldırılmasını buyurmuş. Haber doğruysa, kötü niyetli körlüğün doruğu bu (haber doğru olmasa bile, bakışın farklı olduğunu sanmıyorum ayrıca). Sözünü ettiği uygarlık hemen komşusunun içinde gelişmiş. Komşu demokrasiye geçtikten sonra tarihiyle uzlaştı. Sarkozy hangi kitabı yakmaya kalkarsa kalksın, İspanyol tarihini anlatan metinler bu uygarlığın, modern düşüncenin ve yapılanmanın oluşumunda, Avrupa açısından nasıl hayati bir öneme sahip olduğunu gösteriyorlar. Kaldı ki bu öncelik anlamlı biçimde hayata da geçirilmiş ülkede. Endülüs'te (adı hâlâ Andalucía'dır bay Sarkozy!) dolaşanların yolu Gırnata'ya (Granada), Mursiye'ye (Murcia), Kurtuba'ya (Córdoba) ve diğerlerine düştüğünde, şehir girişlerindeki tabelalarda şehrin İspanyolca (aslında Arapça) adının altında Arap harfleriyle yazılmış adını da okurlar. Anlamlı bir hatırlama ve vefa duygusu. 1492'de tehcire uğrayan, bir kısmı da daha sonra yokedilen İspanyol müslümanlara ödenen borç. *Anamnesis* ya da ezilenlerin tarihinin yeniden yazılması ve yok saydıklarımızı anlama gayreti. Sarkozy bunlardan ne kadar uzak! Kazayla İspanya başbakanı olsa, Elhamra'yı ya da Mezquita'yı yıktırmaya kalkışacak herhalde.

Biz Sarkozymiyiz peki? Olmamalıyız ya da olmamalıydık. Çünkü önce bizim kimseyi hor görmememiz gerekir. Nedeni, Sarkozy'nin Endülüs-Emevi uygarlığına baktığı benmerkezci gözlüklerle bize de bakıyor olması. Yani hiçbir şey görmemesi. Biz de mi aynı gözlüklerle bakıp dünyaya, merkezden uzaklaştıkça, kör değneğimize sarılacağız? Sarılalım da, bizi görmemekte direnenlerin tavrından alınmasak bir diyeceğim olmaz. Ama aslında aşağılayanı aşağılaması gereken aşağılayıcı bakışlardan çok rahatsızız. İğne ve çuvaldız öyleyse...

"Burası Arjantin mi?" diyen devletli büyük, orada "Burası Türkiye mi?" denmesinden hoşlanır mıydı?

Yakınlarda bir büyüğümüz daha, "bizi Brezilya'yla kıyaslamayın, çok ayıp oluyor" gibilerinden bir şeyler söyledi. Bu Brezilya dünyanın onuncu ekonomik gücüymüş söylentilere göre; kişi başına düşen milli geliri bizimkinden fazlaymış; demokrasisi de işliyormuş. Ciddiye

alınacak bir çıkış değildi kısacası. Ciddiye alınması gereken şey Afrika üstüne söylenenler. Bu mağdur kıta ve üstündeki ülkeler hakkında kırdığımız potları akıl havsala almaz. Yıllardır ısrarla yapıyoruz bunu ve tedavi olacakmış gibi de görünmüyoruz.

Tabii Asya konusunda ihtiyatlıyız. Ne de olsa büyük bir parçamız ve inandığımız kadarıyla etnik kökenimiz orada. Bana kalırsa, Asya (hatta merkezden uzaklaştıkça Küçük Asya) konusundaki bilgilerimiz, Afrika'ya göre daha yetkin değil. Yalnızca, oraya doğru, en azından açıkça, okkalı bir tükürük yollama konusunda çekingeniz. Ama emin değilim, Avrupa Birliği'ne bir alınırsak, ona da hak ettiği payı veririz diye düşünüyorum.

Şimdilik açık ve pervasızca hedeflediğimiz kıta Afrika. Orada da cüretkarlığımız, her nedense, kuzeyden güneye indikçe artıyor. Derin ve siyah Afrika, Batılı için taşıdığı gizemli, sosyallik dışı, vahşi anlamı bizim için de taşıyor. Yamyamlar! Dalga geçmeyelim, bu sözcük halk içinde hâlâ çok kullanılır. Ben Afrikalı oyuncuya kızıp ona böyle seslenen bir kulüp başkanı da görmüştüm. Ortalık karışmadı; bu başka bir ülkede söylenseydi neler olurdu acaba? Neyse devletlilerimiz bu konuda daha ölçülü. Ama sırtlarını sağlam yere dayadıkları için de daha özgüvenli. Öyle ya! nasıl olsa şaşırtmaca yok bu kez. Ekonomik durum gerçekten vahim Afrika'da. Dişimize göre bir şey bulduk; öyleyse vur abalıya. Şişinerek, "Burası Afrika ülkesi mi yahu?"larla kıtaya ve üstündeki ülkelere hakaret edebiliyoruz rahatça. Sonra da alayı vala ile oradan gelen elçileri ağırlıyoruz. Kibar adamlar neme lazım. "Bu yaptığınız en azından diplomatik terbiyesizliktir" demiyorlar...

Sarkozy'ye oy veren ortalama Fransızlar gibiyiz vallahi: "*On n'est pas en Afrique ici*" ya da "*Burada, Afrika'da değiliz*" canım! Ama Robert Desnos'lar gibi de değiliz ne yazık ki. O, "Afrika gibi taş düşsün başınıza" derdi. Ben de biri bana, ülkeme ya da kıtama böyle gönderme yapsa, onu açıkça ırkçı olmakla suçlardım.

Elbette canım, biz ırkçı olur muyuz? Nasıl olunmuyorsa ırkçı, *sıradan* biçimde! Kırmızı popolu Arnavutlar'ı, kuyruklu Kürtler'i,

cimri Yahudiler'i, kalın kafalı Lazlar'ı pek severiz aslında. Kime sıfat takmıyoruz acaba? Hah buldum! Yine çok sevdiğimiz Çingeneler ve Ermeniler için bunu yapmıyoruz örneğin. Onlardan söz ederken, Çingene ya da Ermeni demek yetiyor çünkü. Ama Afrikalılar'ı o kadar sevmiyoruz herhalde. Eksik olsun aman, derlerdi ya!...

Kim olduklarını umursamadığımız için mi? Daha derin bir alışkanlık mı var yoksa? Satın alınan mal insansa, onu tanımak işine gelmez alıcısının. İstediğimiz kadar ellerimizi yıkamaya çalışalım; payitahtta ve başka şehirlerde, insanlık tarihi açısından çok yakın, kölecilik için de çok geç bir dönemde, köle pazarları varmış. Ve söyleyenin yalancısıyım, durum sanıldığından vahimmiş. Yalnızca Afrika'dan (beyaz kölelerimiz de varmış çünkü, çok daha fazla sayıda) imparatorluk topraklarına yılda on bin köle gelirmiş. Köle ticareti birçok yerde yasaklandıktan sonra, son büyük sömürge imparatorluğunun donanmasına ait İngiliz gemileri, köle taşıyan Osmanlı gemilerini yakalamaya çalışırmış Akdeniz'de... Kölelik de öyle rastgele değil, tarım köleliği dahil olmak üzere, bayağı vesikalı bir statüymüş... Özgürlük belgeli azattan geçermiş... Kaçıp İngiliz konsolosluklarına sığınan nankör köleler çıkarmış arada bir... 1847'de köleliğin resmen kaldırılmasının nedeni ise yine İngiliz baskısıymış, ama fiili olarak kölecilik sürüp gitmiş tabii... Biz bu konuda ısrarcıymışız biraz... Üstünde güneş batmayan imparatorlukla kıyaslanırsa, demode biçimde...

Elimde kesin tarihler olmasa da, aşağıda hikayesi anlatılacak olan kölenin 1880'li yıllarda doğmuş, 1890'lu yıllarda da satılmış olması gerektiğini bana bölük börçük anlatılanlardan çıkardım:

Teyzem evlerindeki "Arap"tan sık sık ve elbette sevgiyle söz eder. Aslında derin Afrika'dan bir kadın. Ama bazen herkes Arap olur, gerçek Araplar da bundan nasibini alır. Ben de Arap'ım öyleyse! "Çok yıkansan, her yerin avuç içlerin kadar beyazlaşabilir" demiş de bir gün, onun deli bakışları tüylerini diken diken etmiş. Bana kalırsa hâlâ anlamadı neden böylesine öfkelendiğini çok kıymetli ve kahverenkli dadısının. Kölemiz on yaşlarındaymış eve getirildiğinde. Kaçırılan, satılıp dilini bilmediği yabancılar arasında yaşamaya mahkum edilen on yaşındaki bir kız çocuğunun kapkara yal-

nızlığı, çaresizliği, hüznü, korkusu ve farklılığını kabullenişi ne dayanılmaz olmalı. O evde büyümüş. Yeni adı da Karanfil olmuş. Kara bahtından mı yoksa renginden mi, gizli bir çağrışımla, bilinmez. Ad koyucular kendilerini çok yormamışlar belli ki. "Çiçek adı koyuyoruz da ilk dört harfi 'kara' olmasaydı bari!" diye düşünmemişler. Evin pespembe kızı –ki adı Sümbül değilmiş– Yeldeğirmeni'ndeki Fransız okulunda okutulurken, Karanfil okula gönderilmemiş. Yeterince yaşlandığına kanaat getirdiklerinde ya da gizli bir başka nedenle evlendirmişler, yüce gönüllülükleriyle iftihar ederek, kendi belirledikleri bir yoksul adamla. Sokağın bir ucunda kiraladıkları köhne eve sepetlemişler. Bir çocuğu olmuş, ölmüş; kız mıydı erkek mi hatırlayan yok. Adam da kaçmış mı, ölmüş mü bilinmiyor. Aile hafızasından silinmiş bunlar. Hem ne önemi var değil mi Karanfil'in çocuğunun, kocasının? Kiralık evinden gelip giderek hizmete devam etmekte olan kadın, on yaşında getirildiği müşfik "yuvasına" dönmek zorunda kalmış. Zaten "devri dilârâyı cumhuriyet"le, özgürlük de çoktan gelmiş-miş. Ölene kadar orada "mesut ve bahtiyar" yaşamış. Ölüm tarihi de unutulmuş; otuzlu yıllar sanırım... Kendisini satın alan adam son demlerinde aile efradına öfkelendikçe, "Aman beyefendi pek kızgın, 'öf efendim öf' diyor" diye telaşlı telaşlı koşuştururmuş üzüm üzüm üzülerek... Çok güzel yemek de yaparmış. Zemin katta, sokağa bakan mutfağın penceresi önüne doluşan mahallenin çocuklarına köfteler, börekler yedirirmiş elleriyle. Evin afacanları ölçüyü kaçırınca, "Sizi gidi şeytanın sol bacakları" diyerek, tatlı sert kovalarmış onları. Ah Karanfil! çocukları *severdin tabii... Kedilerle arası pek iyi değilmiş galiba ya da öfkesini yalnızca onlardan çıkarabiliyormuş; ayranı kabarınca bir gün, tuttuğu gibi evdeki kediyi, dördüncü kattan bahçeye fırlatıvermiş... "İnce uzun bir kadındı, yüzünde de üç çizikten oluşan bir döğme vardı" deyince teyzem, "nereden getirilmiş peki" diye sordum. Şaşkın* şaşkın *suratıma baktı. Kimse sormamış Karanfil'e herhalde, "Sen nasıl bir yerden geldin ey Havva kızı? Annen, baban nasıl insanlardı, köyün, ülken neye benziyordu? Adın neydi? Hatırlıyor musun?" diye... Teyzemin anlattığı bir Karanfil öyküsü daha, zaten korkunç olan konuma tuz biber ekiyor bu arada. Ailenin efsane üretmeye ne kadar meraklı olduğunu bildiğim için ihtiyatla yaklaşıyorum, ama hasır altı da edemem, anlatıldı bir kez, kaydedilmeli: "Besbelli küçük aracılar olan birkaç kişi Karanfil'le birlikte kardeşini de kaçırmışlar ve küçük bir tekneye atlamışlar. Etraflarını timsahlar sarınca da, onları oyalayarak kaçmak için, çocuklardan birini suya atmışlar. Kız mıymış,*

erkek mi, yine bilemiyoruz"... Elbette, öyküde Karanfil'i neredeyse borçlu kılan bir meşrulaştırma da var: "Efendim bu yine de şanslıymış, köle möle hayatta kalmış ya!"... Ama ya doğruysa, ya doğruysa bu da!...Ve doğru ya da değil, ev halkının horul horul uyumak için sakinleştiriciye ihtiyacı hiç yokmuş, orası kesin... "Resmi var mı Karanfil'in?" dedim, "Bir bakayım, o pek resim çektirmezdi, garip çıkıyordu rengi yüzünden" diye karşılık verdi teyzem. Resmi de bulunamadı; yokolmuş gitmiş mi acaba, yoksa zaten hiç mi olmamış... Gençliğinde, merdiven altında sıkıştırırlarmış da Karanfil'i evin erkekleri, bunu gören ev hanımları "Nedir bu yahu? Akça pakça karın var" diye çıkışınca, pişkin pişkin karşılığı verirmiş ev beyleri: "Ne yapalım, insan her gün baklava börek yese bıkar". Bu olayı gülmek için anlatılan hoş bir hikayeye dönüştüren *Sainte Euphémie'li beyaz kadınlarımızın hali de pek acıklıymış velhasıl-ı kelam. Müthiş dersi alamamışlar Afrikalı kadından.*

Hâlâ da alamadık anlaşılan.

Bir iddiaya göre, altı buçuk milyon yıl önce uzak atalarımız ağaçlardan inip ayakları üzerinde doğrulabilmişler. Bir buçuk milyon yıl önce ateş yakabilmiş ve duvarlara resim yapabilmişler. Bu uzun süreç içinde, bir ara, en yakın akrabalarımız şempanzeler ve bonobolarla, burada ayrıntılarına girmenin pek uygunsuz düşeceği gayet sıkı fıkı ilişkiler kurmuşlar. Şempanzeleri ve bonoboları *homo troglodytes* ve *homo paniscus* diye adlandıranlar var; bonobolar şempanzelerden, şempanzeler de insanlardan daha barışçıl yaratıklarmış; genlerimizin –en az– yüzde 95 oranında şempanzelerle aynı olduğu söylendiğine göre, arıza geri kalan –en fazla– yüzde 5'te çıkıyor demek ki... Bir başka iddia daha var; o da, altı buçuk milyon yıl geriye gitmese bile, ortak bir geçmişe ilişkin: *Evimizdeki Karanfil köle, sen bizim kardeşimiz, nadide çiçeğimizmişsin meğer...* Havva'yla Adem ve soylarının önemli bir bölümü dinî başlangıcın öncesinde kaldığı, etnik başlangıç savını da çürüttüğünden, bize sunulan iki durumda da, herhangi bir dinî ya da etnik aidiyetten çok çok önce başlayan upuzun bir insanlık süreci söz konusu. Arjantinli ya da Tanzanyalı olmak gibi ulusal bir aidiyetten hiç söz etmiyorum; onun en fazla beş yüz yıllık bir tarihi var, yüz yılın altına indiği de oluyor. Komik. İnsanlık tarihi içinde, birçokları yok olurken, kesilmeden bugüne ulaşan bir soy zincirinin ürünleriyiz tek

tek. İki sürecin de belli bir evresinde pat diye ortaya çıkmaları mümkün olmadığına göre, ilk atalarımız, her türlü kimlik masalının çok gerisinde bir yerlerde duruyorlar. Bunlardan ayağa kalkmayı başaran ilkini (ayakta duramayan ya da sürünerek bir su birikintisinden çıkmış olanları da varmış üstelik, ama o kadar geriye gitmeyelim, moralimiz bozulabilir) ya da Havva anamızla Adem babamızı bir yana bırakalım (ben birinci şıkkı tercih ediyorum, asıl mucizevi ve heyecan verici olan o çünkü), yalnızca insanlık tarihinin çok kısa bir dönemini kapsayan toplumsal tarih açısından bile, ortak insanlığımızla övünmeliyiz diye düşünüyorum. O, kesilmiş sayısız soy zinciri arasından sıyrılarak bugüne ulaşabilmiş harika zincirle ve sayısız kuşağın şimdilik son temsilcisi olan kendimizle de... Atalarımızın hayatlarının bu muhteşem direnci bizi sersemletmiyorsa... Tabii, her ne kadar, aynaya baktığımızda hayal kırıklığıyla "en azından altı buçuk milyon yıllık muazzam bir üreme faaliyetinin sonucu bedensel/zihinsel açıdan bu mu olmalıydı?" diye sorsak da, unutmamamız gereken şey şu: Yolculuğa Afrika'dan başlamışız. Bu çok uzak başlangıç yök (aman! *lapsus*u düzeltiyorum) lök gibi ağır geldiği için mi, Afrika deyince "yok canım, değildir" diye geriliyoruz acaba?

Tanzanya'dan mı gelmişti yoksa Karanfil? Çok düşük ihtimal; köle ticaret merkezi olarak kullanılan ülkelerden değil Tanzanya çünkü.

Geçenlerde, televizyonda kendisine ekonomik durumumuz hakkında sorular sorulan kelli felli uzman bey "Korkmayın, burası Tanzanya değil" diye güvence verdi halkımıza. Pek sevindik pek. Ama yine de sormak isterim durduk yere Tanzanya'yla didişen uzman beye ve Afrika'ya el ense çekmekten bir türlü vazgeçemeyen büyüklerimize: Tanzanya'dan ya da bir başka Afrika ülkesinden olmak kolay mı? Sömürgeciliğin en ağır darbesini yiyen, yüzyıllarca köleleştirilmek üzere kaçırılmış, çoğu da yolda yok edilmiş en üretken kesimden yoksun kılınan, iç dinamikleriyle gelişme imkanları ellerinden alınan, üzerlerinde binbir iğrenç oyun oynanan, ithal bir rejimle sakinleri kendi topraklarında ikinci sınıf insana dönüştürülen, değerleri, inançları, sosyal ve siyasi birliktelikleri çökertilen, işsizliğe, yoksulluğa, hastalığa, açlığa, susuzluğa, baskıya ve yersiz yurtsuz kalıp ebedi göçmenliğe sürüklenen ülkelerin ve insanlarının üstüne tükürüyoruz ha! Aferin.

Yedi milyarlık şahane dünyamızda, üç buçuk milyar insan günde iki dolardan az parayla geçinmeye çalışırken... Bir milyardan fazla insan doğrudan açlık ve susuzluk tehdidi altındayken... Ve yerkürenin en zengin üç kişisinin toplam geliri çoğu Afrika'daki kırk sekiz ülkenin toplam gelirine eşitken...

Bu soruyu sorup, iğne ve çuvaldıza dönelim yeniden.

Ne ülkeyi ne de insanını aşağılatacak, ağlamayı ya da gülmeyi gereksiz kılan bir soru daha sorarak:

Patagonya Patagonya, Tanzanya Tanzanya da, *burası neresi* peki? Çok geriye gitmeden, kurumsal köleciliğin gerçek anlamda ortadan kalktığı 1923 sonrasını düşünerek ve olup bitenin, tarihimizin zorunluluklarının bir sonucu olduğunu da nesnellikle kabul ederek...

-Bilin bakalım, bu süreçte hiçbir aşaması gerçekten demokratik olmayan ve art arda darbe yapılan ve çok sayıda gazeteciyle öğretim üyesi öldürülen ve fail-i meçhul cinayet dosyası pek kabarık olan ve çetelere yurt sahasında şen şakrak cirit attıran ve işkence iddiaları sık sık gündeme gelen ve azınlık haklarının sistematik olarak çiğnendiği söylenen ve ifade özgürlüğü lüks sayılan ve hâlâ namus cinayetleri işlenen ve kuş uçurulmayan sınırlarından binlerce çaresiz göçmen uçurulduğu için modern köle ticaretine bulaştığından kuşkulanılan ve yargı mekanizması gacır da gucur çalışan ve herhangi bir seçim dönemini her ne hikmetse asla tamamlayamayan ve bir milyon insanının açlık sınırının altında, elli milyon insanının da bu sınırda olduğu iddia edilen ve bütün bunlar yokmuş gibi ar ve haya duygularını incittiği gerekçesiyle işi gücü bırakıp "ailecek" Apollinaire'in peşine düşen ülkelerden biri hangisidir? Ve ve ve...

Somut cevap arayan sorular... "Burası Patagonya mı? Tanzanya mı?" diyeceğimize, bırakalım onunla bununla uğraşmayı, aynaya bakalım ve iğneyi kendimize batıralım.

Aslında çuvaldız batırmamız gerekirdi değil mi Karanfil?

2
*Siyasi İktidarın Şeyi Olabilir mi?**

"Devlet Kuramı" çerçevesinde, iktidar kavramı üstüne 1988-1993 arasında yaptığım iki çalışma beni daha önce üstünde çalışmayı düşünmediğim bir alanla karşılaştırdı. Bu konudaki kitaplarımda söz konusu karşılaşmayı "ayrıntılı ve sıkıcı" biçimde açıkladığım için "ayrıntılarla sıkmak" istemem okuru. Kısaca yeni çalışma alanının, iktidar kavramının kadınla erkek arasındaki yönetilen-yöneten ilişkisi çerçevesinde ele alınması olduğunu söyleyip mazoşistleri kitaplarıma göndereyim.

Burada anlatmak istediğim şey, bu çalışma ertesinde, *Siyasi İktidarın Cinsiyeti* adlı kitabın ortaya çıkmasıyla, başıma gelenlerin pişmiş tavuğun başına gelenlerden farksız olmasıdır. Ukalalık edip, "efendim bunlar elbette cinsiyet sorununun ne kadar önemli bir sorun olduğunu gösterir, konuya her eğildiğinizde ataerkil bir gerginlikle karşılaşırsınız" deyip, işin başında kıssadan hisse çıkarmaya çalışabilirim (metnin so-

* *Güncel Hukuk*, Mart 2010, İstanbul.

nunda yapmaya çalışacağım bunu). Ama bunun için bir ön hassasiyet gereklidir. O yoksa, ne yapsan nafile...

Öncelikle belirtmem gerekir ki, sözünü ettiğim kitap, kitaplarım arasında üstüne en çok yazılan, tartışılan kitap oldu. 1984'te yapılan ilk baskının hâlâ bitmediğini düşünürsek, bundan şu iki sonucu çıkarabiliriz:

1 Bir kitap ne kadar tartışılıyorsa o kadar okunmuyor, dolayısıyla da alınmıyor demektir (hoş, alman kitapların ne kadar okunduğu da ayrı bir sorun!).

Örnek verelim: Kitabın adının çok duyulduğu günlerde, bir öğrencim "dün sabaha kadar kitabınızı tartıştık" demişti. Ben de, genelde öğrencilerin kitap okumak gibi fuzulî bir alışkanlıkları olmadığını bildiğimden, boş bulunup, belki de safdil bir umutla, "okudunuz mu?" diye sorma terbiyesizliğini göstermiştim. Neyse ki öğrencim bu terbiyesizlik ve ahmaklıktan hiç mi hiç etkilenmeden, "yoo!" cevabını yapıştırmış, beni hayatın gerçeklerine döndürmüştü. Ama hâlâ merak ederim sabaha kadar neleri tartıştıklarını. Eleştiri tarihine geçebilirdi bunlar, kaydedilip yayınlansaydı.

2 Yayıncı baskı adedi konusunda beni bilgilendirmiyor demektir.

Örnek verelim: Yayıncı, kapakta, adımın önüne, bana sormadan akademik unvanımı koymaya kalkınca itirazımla karşılaşmış, sonra da beni ikna etmek için "ama beş yüz tane daha satardım" demişti. Ben Nuh deyip peygamber demediğim için, kıpkırmızı kızıp, "söylediğinden fazla baskı yapmış olabilir mi?" diye düşünmedim değil. Ama günahını almayalım; esas olan kitabın satılmamasıdır. Birinci şıktan yanayım.

Kitap çıkınca, önce adı tartışılmaya başlandı. Hoş kitapların çoğunun bundan daha ötede pek tartışılmadığını sağır sultan bilir. Ad üstüne kavga şöyle başladı:

Önce haftalık bir dergide, yeni kitapları, kitap kapağının resmi ve altındaki kısa cümleyle tanıtan sayfada, "gerçekten bu kadar çirkinini yapmak için özel yetenek gerekir dedirten" (yine de kızımın resmi var arkada, çok değerlidir; ve de bu yüzden mutluyum kitap bir türlü tükenemediği için; sağol yayıncı) kapağın altında, şu veciz soru arz-ı endam eyledi: *Nasıl yani?*

Bunları yazınca yayıncıya döndük çarnaçar. Hoş insandır. Kapak resmi olarak *Leucippe'nin Kızlarının Kaçırılışı*'nı önermiştim, o da "müstehcen bu" diye reddetmişti. Elbette müstehcen... Yazarının tir tir erkekliğini hemen ifşa eden, resme ilişkin bir tanıtma yazısında şöyle buyurulmuş: "Çıplaklığının tüm tensel haşmeti içinde, kadının, –dikkat!– *etin yüceltildiği tablo*"... Tecavüze uğramak üzere kaçırılırken!... Rubens'in 1618 civarında yaptığı resmin ilham kaynağı Bologna'nın, konusunu Sabinler'in kaçırılışından alan heykelidir (1583). Kaldı ki aynı etkinin *Persephone'nin Kaçırılışı*'nı konu alan resimlerde (1615 ve 1637), özellikle de ikincisinde sürdüğü söylenebilir. Bunlarla, Rubens'in doğrudan Sabinler'in Kaçırılışı'nı (1640) ele alan harika resmi arasında da benzerlikler vardır... Siyasi iktidarın kaynağı hakkındaki çalışmalar açısından "Sabinler'in Kaçırılışı"nın anlamlı bir tema olduğunu düşünürüm. Bu temayı işleyen başka resimler arasında da en sevdiklerim, Cortona'nın (1629), Schönfeld'in (1640), Giordano'nun (1674), Picasso'nun (1962-63) resimleridir[1]... Hepsi de, "çıplaklığın tüm tensel haşmeti içinde fallusun yüceltildiği siyasi yerden bakılırsa", müstehcen sayılabilir... "Siyasi iktidarın cinsiyeti" deyimi... ve düpedüz ataerkil siyaset de...

Nasıl yani? sorusuyla neye gönderme yapıldığını biliyoruz. Kafamız böyle çalışır, müstehcen biçimde. İsmi bu satıra sığdırılamayacak kadar uzun bir öğretim üyesi sevgili arkadaşım, kitabı okuduktan sonra,

1) Bu arada, Arcangelo'nun (1480-1500), Dürer'in (1490), Poussin'in (1634-35 ve 1637-38), Barbieri'nin (1645), Ricci'nin (1700), David'in (1799) resimlerini ve Adrian de Fries'in (1621) heykelini de unutmayalım. Ayrıca doğrudan Sabinler'in kaçırılışını anlatan resimlerle, yine her türlü cefaya katlanan kadınların araya girmesiyle meselenin tatlıya(!) bağlandığını anlatan resimleri, örneğin Arcangelo'nun, Barbieri'nin ve David'in resimlerini birbirlerinden ayırmak gerekir.

olmayan bıyığının altından gevrek gevrek gülüp, "*Nasıl yani*, kadınla erkek arasında hiç mi fark yök –ah!– yok canım? Keh de keh" demişti. Yazının başlığı da bu göndermeye gönderme yapıyor zaten.

Tabii bu incelikli soruya şu cevap da verilebilirdi:

1980'li yılların sonunda, BM çerçevesinde yapılan bir araştırma sonucunda, ortaya "üçte bir, onda bir, yüzde bir kuralı" diye adlandırılabilecek bir orantısızlık çıkmıştı. Bu araştırmaya göre, dünyada kadınlar erkeklerden üç kat fazla çalışıyordu. Bu emek karşılığında kazandıkları para erkeklerinkinden on kat daha azdı. Ama asıl fark, erkeklerle kadınların sahip oldukları zenginlikler arasındaki farktı; erkekler kadınlardan yüz kat zengindi.

Öyleyse yeniden soralım: *Siyasi iktidarın cinsiyeti ha! Nasıl yani?* El cevap: 3-10-100, işte böyle yani!

Neyse insanlar, şu ya da bu biçimde, çarpıcı bir ad koyarak kitabımı piyasaya sürdüğümü ve ne kadar kurnaz artı hilebaz olduğumu düşünüyorlardı muhtemelen. Ben de, bir yazarın kitabına ilgi çekebilecek çarpıcı bir ad koymasında ne gariplik var diye düşünürüm hep. Tersi davranış, yazarın mümkün olduğunca az dikkat çekmesini sağlayacak gösterişsiz bir ad seçmesi olurdu kitabı için ve de pek tuhaf bir şey olurdu. Bence önemli olan, başlığın, çarpıcı ya da değil, metne uygun olmasıdır. *Siyasi İktidarın Cinsiyeti* başlığının da metnin temel savına uygun olduğunu düşünüyorum, çünkü iddia ettiğim şey, doğru ya da yanlış, cinsiyet rollerinin bütünüyle ataerkil bir siyaset tarafından belirlendiğiydi. Tam tersine, söylediğime tam da uyan biçimde, Agacinski bağımsız bir kadınlıkla belirlenecek bir siyaseti tanımladığı kitabına *Cinsiyetler Siyaseti*[2] adını verdi... Ama insanları ikna etmek de, hatta ne söylediğini anlatabilmek de kolay değil. Ayrıca, sanırım seçilen konu da ataerkil bir hassasiyet yaratıp tuz biber ekmişti ortamdaki müşkülpesent ruh haline. Hele "Siyasi İktidarın Cinsiyeti Var mı?" adlı bir panel düzenlenince, dedikoduların önüne geçmek mümkün

2) Sylviane Agacinski, *Cinsiyetler Siyaseti*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.

olmadı ve başlık düşmanlarının sayısı çoğaldı. Paneldeki ileri geri konuşmam yüzünden, panelin hepsi şapkalı-orta yaşlı-çağdaş kadın düzenleyicileri bunlara eklendi. O sıralarda tanışmadığım, ama daha sonra karşılaştığımız bir kadın yazar tanıdığım, tabii kitabı okumadan, köşe yazısında "siyasi iktidarın cinsiyetinden söz edenler kadın düşmanıdır" diyerek umumi hissiyata tercüman oldu.

Biraz sonra anlatacaklarıma girizgâh olarak, gazeteci arkadaşlarımın soruna eğiliş biçiminin beni hep korkuttuğunu belirteyim. Bunlardan kadın sorunlarına duyarlı olduğunu köşe yazılarında dile getiren biri, evime her geldiğinde kızıma "seni oğluma alacağım" demeyi ihmal etmezdi.

Geçelim ve başlayalım...

Bir gün telefon acı acı çaldı (polisiye romanların yüzde 40'ı böyle başlarmış). Tirajı çok yüksek bir gazeteden aranıyordum. Kitabımın gördüğü ilgi yüzünden söyleşi talebinde bulunuyorlardı. Konjonktürün öneminden genelde habersiz olduğum için, geçirdiğim şaşkınlığa rağmen, tirajı yüksek gazetelerin bile artık kadın sorunları konusunda duyarlı olmaya başladıklarına karar verdim ve söyleşi yapacak kişiyle evimde randevulaştım.

Ertesi gün kapının zili acı acı çaldı (geriye kalan yüzde 60'ın yüzde 80'i böyle başlarmış), röportajı yapacak sevimli hanım ve yakışıklı fotoğrafçı bey gelmişlerdi. Selam sabah, söyleşi başladı. Akademik hayatımın en zorlu sınavının doçentlik sınavı olduğunu sanırdım, ama bu onu arattı. Röportajcı hanımın açık arayan ustalıklı sorularını başarıyla savuşturdum. Bu arada fotoğrafçı bey yüzlerce fotoğrafımı çekti. Sınavdan alnımın akıyla çıktım, ama bir söyleşiye uygun malzeme bu sınavdan çıkmadı. Vazgeçme konusunda röportajcı hanımla anlaştık. El sıkıştık, ayrıldık. İkimiz de derin bir nefes almıştık. Ancak birkaç saat sonra telefon yeniden ve her zamanki gibi çaldı. Röportajcı hanımın söylediği kadarıyla, sorumlu yazı işleri müdürü söyleşide ısrar ediyordu. Kadın sorunları konusundaki bu ısrarcı hassasiyet göz yaşartıcıydı ve karşı çıkışı imkansızlaştırıyordu. Bunun üzerine yeni karşılaşma sahası

olarak tarafsız bir kafe belirlendi. Orada buluşuldu ertesi gün, sorular makuldü, cevaplar da bana öyle göründü o anda. Ancak söyleşi iki saat kadar sürdü ve bu da beni yine o anda rahatsız etmedi. Taraflar berabere kalmış, birer puanla memnun ayrılmıştılar karşılaşmadan. Ve o hafta sonu, yüksek tirajlı gazetenin tüm orta sayfasında, evdeki konuşma sırasında çekilen fotoğrafımla, sorulardan ve cevaplardan oluşan röportaj yayınlandı.

Sözde söylediklerimi okur okumaz, uzunca bir süre sokağa çıkmama kararı aldım. Çünkü iki saatlik söyleşiden kırpılarak oluşturulan bütün, olsa olsa bir çılgının çılgınlığını da aşan hezeyanıydı. Fotoğraf da zaten bu çılgınlığın bir teyidinden başka şey değildi. Ortalarda fazla görünmemek en iyisiydi. Hâlâ da görülür olmaktan hoşlanmam. Aradan onca yıl geçti, ama korkumu yenemedim herhalde.

Deney insana çok şey öğretiyor. O günden sonra canlı röportaj vermenin ne büyük bir ihtiyatsızlık olduğunu görerek, röportaj isteyenlerden, soruları göndermelerini ve benden kaç kelime istediklerini belirtmelerini talep ediyorum; resim de vermiyorum. Çok uzun bir konuşmadan, ses bantları çözülerek ve kısaltılarak masaya koyulan çorbanın ne olduğunu gördüm çünkü. Bu ben değilim diye itirazın da hiçbir anlamı yok.

Ama bu deneyin dışında, başkalarını da edindim; yani herhangi bir konuda sizden röportaj istenirse, bunun, aklınıza gelmeyen, ama çok makul ve güncel nedenleri olabileceğini örneğin... Günün koşullarına dikkat etmiş olsaydım, röportajcı hanımın sık tekrarladığı bir sorudan işkillenmem gerekirdi. Kitabımda feminist literatüre yerleşmiş bir kavram olan "siyasi travestizm"i kullanıyordum. Hatta bu kavramı, yaratıcısı olmasa da kullanan Schwartzenberg'e gönderme yapmıştım dipnotta. Siyasi travestizm, şu ya da bu biçimde erkeklere özgü alanlara giren kadınların, erkek gibi davranmak, erkek oyunu oynamak zorunda kaldıkları için değişime uğradıklarını anlatan kavramdı. Modern toplumlarda bir zihniyeti, bir söylemi, bir davranış biçimini benimsemek anlamına gelen bu değişim, eski toplumlarda kadınların daha radikal dönüşümlere uğradığını, yani düpedüz erkek kılığında

dolaşmaya başladıklarını ya da toplumun onları erkek yerine koyarak ilginç bir oyun oynadığını anlatıyordu. Röportajın yapıldığı dönem, bir kadının seçimlerde başbakan olmak için mücadele ettiği dönemdi. Ve röportajcı hanım, kadın aday için bana "travesti mi o şimdi ?" diye soruyordu. Dilimin döndüğü kadarıyla ve de safiyane, "canım, elbette bıyıkları çıkmıyor, aday oldu diye" diyerek, siyasi travestizmin ne anlama geldiğini anlatmaya çalışıyor, ama sanırım benden istenen şeyi söylemediğim için hep aynı soruya muhatap oluyordum.

Sonunda herhalde bunaldığım için, lafı kadın adayın rakibi erkek adaya getirerek, televizyonda izlediğim bir seçim manzarasına değindim: Ülkenin doğusunda bir şehirdi. Erkek aday, şehir meydanını dolduran erkekler topluluğuna ve meydanın bir köşesinde polis kordonuyla erkeklerden korunmuş, bayrak sallayan küçük kadın kümesine sesleniyordu. Çeşitli sözler verirken, sanki verdiği sözlere kendisi de inanmıyormuş gibi, "arkadaşlar siz şimdi bu sözleri tutup tutmayacağımı soruyorsunuzdur kendinize" dedi, sonra da soruyu cevapladı erkekçe: "Size erkek sözü veriyorum". Çok alkış aldı. Böylece kadın rakibine belden aşağı okkalı bir darbe vurmuştu. Tabii bu arada, kendi eşi ve annesi başta olmak üzere, sözlerini tutmasını bilmeyen, ama elbette hayatları boyunca erkeklerin sözlerini nasıl da tuttuklarını gören ve bundan hiç ders almayan kadınlara ağızlarının payı verilmişti. Ataerkil sistem her yerde aynı da, demokrasilerine öykündüğümüz ülkelerde bir başbakan adayı ağzından böyle ataerkil bir nane kaçırsa siyasi hayatı o anda biter. Biz daha samimiyiz tabii, hâlâ siyaseten doğru konuşmayı öğrenemedik.

Çam devirmeye devam, velhasıl-ı kelam...

Bu örneği verdikten sonra, böyle bir ortamda kadın adayın ister istemez erkeksi bir söylemi benimsemek zorunda kaldığını eklemiştim. O da erkek sözü veriyordu. Deli saçması söyleşimin bir yerlerinde duruyor. Ve söyleşinin tamamı bana, aslında söyleşinin asıl nedeninin kadın sorunlarına gösterilen bedava bir ilgi değil, doğrudan, bir kadın adayla bir erkek adayı karşı karşıya getiren seçimler olduğunu kanıtlıyor. Unutmadan söyleyeyim, söz konusu tirajı yüksek gazete erkek adayı destekliyordu...

Kaldı ki (çünkü bu kadarla kalmadı ki), tam da bu yüzden, tartışma bu gazeteden tirajı daha düşük bir gazeteye sıçradı ve oradaki bir yazar bey beni kavram hırsızlığıyla suçladı. Tabii kitabı okumamış, yalnızca söyleşiye dayanmıştı. Ona göre ben, siyasi travesti kavramını kullanırken, bir süre önce kadın aday için "hermafrodit" diyen gazeteci arkadaşının fikrini çalmıştım. Elbette söyleşi sırasında dipnot verip, kavramı, kitabımda belirttiğim gibi, onu neredeyse yirmi yıl önce kullanan Schwartzenberg'den[3] aldığımı söyleyemez ve yazdıramazdım. Ama bunun ötesinde, hâlâ anlayamadığım ve o gazetecinin bana anlatmasından çok hoşlanabileceğim bir şey var: "Hermafrodit"le "siyasi travesti" arasında ne gibi bir teorik ve pratik *münasebet* bulunabilir? Kadın sorunlarına ilişkin literatüre çok katkısı olur çünkü bu açıklamanın...

Üstümden atmak için uzun süre uğraştığım "caz yazarı" etiketinden sonra, kurtulmak için daha çok uğraşmam gereken iki çelişkin kimliğim oluşmaya başlamıştı bu tür tartışmalar sonucunda: Son sürat, hem kadın düşmanı hem de erkek düşmanı olabilmeyi başararak, intihalci bir kariyerizme doğru yol alıyordum.

Kadın düşmanı bir caz yazarı olduğuma ilişkin fikri pekiştirecek iki başka olay da gerçekleşti çok geçmeden. Hâlâ varolan taviz vermez bir erkek dergisinde, iki dostum, sözde *Siyasi İktidarın Cinsiyeti*'nden yola çıkarak, beni derginin kadın karşıtı duruşu içine ite kaka soktular. Bu tür dergiler çok öğreticidir. En çıplak kadınlar sayfalarına bolca serpiştirdikleri fotoğraflarda boy gösterirler. Düşmanlık insanı soymakla başlıyor demek ki!

Hafızam beni yanıltmıyorsa, yazılardan biri "Feminist devlete karşı, yaşasın erkek cumhuriyeti" filan gibi bir ad taşıyordu. O sıralarda II. Cumhuriyetçi (ne demekse?) safta yer aldığını düşünen dostum, "devlet feminizmi" diye adlandırılan ve kitabımda yer alan, yine yaratıcısı olmadığım ama gayet makul bulduğum bir yaklaşıma gönderme yapmıştı. Tarihte birbirini izleyen ataerkil yapılanmalarla kıyaslanırsa,

3) Roger-Gérard Schwartzenberg, *L'Etat Spectacle*, Flammarion, Paris 1977, s. 89.

ataerkil özelliği ortadan kalkmasa bile, ulus devlet yapılanması ya da modernite, kadına nisbî özerklikleri en fazla tanıyan yapılanmaydı. Bu savdan yola çıkan atılgan yazar şöyle diyordu: "Bâli bey kardeşim kitabında devletli yapılanmanın kadından yana olduğunu söylüyor; biz ise II. Cumhuriyetçiler'iz, yani devlete karşıyız. Öyleyse yaşasın devlete ve kadına karşı II. Cumhuriyet"... Sen de çok yaşa dostum!

İkinci gönderme daha acımasızdı. Kitabımda ataerkil dünyanın binlerce yıllık korkularını ve tabii her şeyden önce kadın korkusunu yansıtan başlangıç mitoslarında, çeşitli antropolojik örneklerle, yamyam kadın temasının çok yaygın olduğundan söz etmiştim. Bundan yola çıkan gerçek felsefeci-şair bir hocam-dostum, yavuz erkek duruşuyla, "Kadınlar yamyamdır" başlıklı yazısında, mitoslara değil, ama bana gönderme yaparak "Bâli bey de kadınların yamyam olduğunu söylüyor" diyordu. Elbette böyle söylemediğimi çok iyi biliyordu, çünkü kısa süre sonra karşılaştığımızda, "Hoşgör, seni kullandım" demiş, ben de, "Beni kullanan siz olun efendim" diye upuygun cevabı yapıştırmıştım. Sevgili ilk dostuma gelince, o zaten bir yazıyı yazar yazmaz ne yazdığını unuttuğunu kendisi ifade eder. Artık II. Cumhuriyetçi olduğunu da unuttu...

Bereket versin, bu tür yazıların sayısı artmadı. Yoksa kadın düşmanları safında çok sağlam bir yer edinecektim. Ben de ihtiyatlı davrandım ayrıca. Bir sonraki çalışmamı İspanyol Altın Çağ Düşüncesi'ne adamıştım zaten, kendimi unutturmaya çalıştım. Yeni çalışma alanımı duyduğunda, bir başka gazeteci tanıdığımın yüzünde beliren hayal kırıklığı ifadesini hiç unutmam. Herhalde onun için makbul malzeme olmaktan çıkmıştım...

Ama erkek olmaktan yine de kurtulamadım. Adım ortalara düştüğü için, kadın sorunları konusunda düzenlenen toplantılara davet ediliyor ve düşüncelerimi, elbette çalışmalarıma dayanarak, açıklıyordum. Ama her defasında benden sonra konuşma sırası alan kadın araştırmacı, bana gönderme yaparak, iyi niyetimden söz ediyor ve sonra "ama ne de olsa erkek"i yapıştırıyordu. Önceleri bunu, feminist kuramlar arasındaki görüş farklılıklarına bağlıyor ve tepkinin, savunduğum görüşe karşı görüşlerden birine dayanılmasından kaynaklandığını sanıyordum.

Ama sonra nedenin, böyle bir sorunun içine, "ne de olsa bir erkek" gibi tospağalama dalmamın kadınlarda yarattığı gerginlik olduğunu gördüm.

Son derece haklı buldum bu gerginliği...

Sık rastlanan bir olaydır, kadın sorunlarına ilişkin toplantılarda, kadınlar ara sıra kapılarını erkeklerin suratlarına kapatırlar. Bu durumda, bazı erkekler de, bas bariton bir sesle, bunun ayrımcılık olduğunu haykırarak şikayet eder, kurtarmak için kendilerini paraladıkları şu kadın milletinin neden böyle nankörlük yaptığını sorarlar. "Değil mi efendim? Şu kadınlar anlayışlı erkeklere rastladıklarında onların kıymetini bilecek kadar basiretli olabilseler, hiç sorun kalmayacak ve kadınlar sonunda 'kurtarılmış' olacaktır". İnsanlık tarihinin başlangıcından beri, sistematik olarak tüm kapılar suratlarına kapatılmış ve kendilerine sığınacak fare delikleri bile bırakılmamış olan[4] kadınların, kendi sorunlarını, şu fedakâr kurtarma timinin bulunmadığı alanlarda tartışmaya yerden göğe hakları olamaz mı gerçekten? Ve bunu her ne hikmetse birdenbire ayrımcılığı keşfetmiş çok anlayışlı ve pek eşitlikçi beylere anlatmak mümkün mü acaba?

Yukarıda değindiğim Agacinski, kadın sorunları üstüne tartışmak için Türkiye'ye geldiğinde, onu çağıranların düzenlediği program gereğince, ama büyük bir ihtiyatsızlıkla, ilk konuşmayı ben yaptım ve Agacinski'nin kitabını anlattım. Söz ona geldiğinde, kibarca, "konuşmamın içinde kitabını bulduğunu", ama benim "ne de olsa bir erkek olduğumu" söyledi. Bu kadar kibar davranmayabilir ve "neden kitabım hakkında ben konuşmadım da önce, bu 'ne de olsa erkek' konuştu?" diyebilirdi.

Bu arada, toplantı sürecinde, oradaki zevattan Agacinski'nin kim olduğunu bildiklerini sananlar bilmeyenlere "Jospin'in karısı canım" diye en halisinden bilgi veriyorlardı. Neye yarıyorsa? Agacinski'nin kocası şimdi ne yapıyor bilmiyorum, ama o çalışmalarını sürdürüyor.

4) İntihal suçlamasına karşı önlem almak için, "kadınlara kaçabilecekleri en ufak bir delik bırakılmadı" cümlesini Elisabeth Badinter'in *Biri Ötekidir* adlı kitabında kurduğunu belirteyim (Afa, İstanbul 1992).

Neyse, tüm bu olup bitenler, bana kadın sorunları konusunda ortada dolaşarak bir şeylere alet olmanın bir anlamı olmadığını ve olsa olsa, öğrencilerle karşılaştığım zaman, becerebildiğim kadarıyla, onların kafasında bazı sorular ve belli hassasiyetler yaratmaya çalışmanın daha doğru olacağını öğretti. Kısacası sorunu bütünüyle akademik bir düzeye çektim. Ortadan kaybolmanın en iyi yoludur bu. Ama kadınlığın ve erkekliğin akademik dünyada ortadan kaybolduğunu söylemek mümkün değil tabii. Kadın sayısının bu dünyada zorunluluklar gereği arttığını gören erkek akademisyenlerin, şaşkınlıklarını ve tedirginliklerini, "tadı kaçtı buranın artık, kadınlar hamamına döndü" diye ifade ettikleri unutulmamalı... Bu akademik değerlendirmenin mevhum-u muhalifi de şu herhalde: "Burası erkekler hamamıyken, pek iyiydik, hoşnuttuk halimizden yahu"... Sayısız örnekten biri bu; çok daha vahim olanları da var...

Bu sorun, kadınlığa ve erkekliğe ilişkin olduğu için, herkesin kendisini içinde hissettiği bir sorundur. Bu yüzden olsa gerek, öğrenciler siyasi-hukuki kurama ilişkin diğer konularda anlattıklarımı sessizce ve kaderlerine razı bir teslimiyet içinde dinleseler de, kadın sorununa ayrılan derslerde o dirençli suskunluktan çıkarlar. Tabii yine en fazla konuşan erkeklerdir. Ama bu kez kadın öğrenciler de (kız öğrenciler değil elbette; çünkü birileri erkekse, diğerleri niye kız?) erkeklerin her zamanki densizliğine alışılmış hoşgörülerini göstermezler ve ortam hızla kızışır. O güne kadar sorunsuzca yan yana oturup ders dinleyen karşı cinsten öğrencilerin, bu dersteki tartışmalar sırasında, birbirlerine öfkeli bakışlar fırlatmaya başladıklarını ve sonraki derslerde ayrı oturduklarını çok gördüm. Farkındalık (hiç de sevemedim ya bu sözcüğü) denilen şey bu olsa gerek. Ezelî bir düşmanlığın farkına varış...

Tüm bu tartışmalarda, ben de şunun farkına vardım: Ne yazık ki bu, tam da herkesin kendini içinde hissettiği için üstüne uluorta konuşabileceğini sandığı, ama derinleştikçe dallanıp budaklanan, araştırmacının önünde farklı yolların açıldığı, ama bunların kolayca bir labirente dönüşebildiği konudur. Bir şeyi savunurken, farkına varmadan tam tersini savunmaya başlamamak ve en önemlisi, kadınlar adına konuşurken ataerkil bir tuzağa düşmemek için, birbirlerine

karşıt da olabilecek teorik temeller konusunda belli bir bilgiye sahip olmak gerekir. Ve yine ne yazık ki, samimiyetle bu teorik temellerden biri benimsenip savlar onun üstüne inşa edilirken, aynı duyarlılıkla savların bambaşka biçimde farklı bir teorik temel üzerine inşa edilebildiğini de görmemek imkansızdır. Bu da kötü bir şey değildir... En azından, farklı teorik temellere ve izlenen yollara rağmen, belli bir duyarlılığın kadın düşmanı olmayanları ortak bazı çözüm önerilerine yöneltebildiği görülür... Kadınların her alanda erkeklerle eşit konuma sahip olmalarına ilişkin öneri gibi...

Önce gizil düşmanlık konusunda bir ilk duyarlılık, sonra da bilgi sahibi olmak... Bu ikisi, yukarıda birkaç kişisel örneğini verdiğim, ortalığı anında toz duman ederek işin esasından uzaklaştıran, çokça kötü niyetten, biraz da temelsizlikten kaynaklanan yüzeyselliğe, her şeyi hemen sıradanlaştırarak başkalaştırma, seyirlik kılma ve kısa vadeli çıkarlar adına kullanma eğilimine direnme imkanı verir.

Böyle bir ilk duyarlılık yaratılabilir. Reçeteler sunmadan, hazır çözümler aramadan harcanacak çabayla... Kadınlarla erkeklerin birbirlerine nasıl baktıklarını ve önce kendilerini, kadınlıklarını ve erkekliklerini anlamaları, sonra karşılarındakileri anlamaya çalışmaları için... İşe dilden başlayarak...

Duyarlı kulakları tırmalaması gereken örneklerden biri:

Belki halkımızın yarısının, genelde işler ters gittiğinde, her daim hazır bir öfke ve düşmanlığı dile getirmek için bıkıp usanmadan başvurduğu, dile pelesenk olmuş bir "nezih deyiş"te *vagîna* ve *coïtus* sözcüklerinin neden yer aldığını sorarak:

Nasıl bir fallik düşmanlık bu?...

Siyasi iktidarın gerçekten şeyi mi var yoksa? Kopar gitsin o zaman. Mitoslardaki "yamyam kadınlar" bunu yapıyorlardı... Demek ki başlangıçta da sorun siyasiymiş. Bir bakalım öyleyse: Nedir evrensel olan?

3
*Sofokles Tabii Hukukçu Bir Feminist miydi?**

Borges'in "Averroes'in arayışı" adlı öyküsünün başında, Aristoteles yorumcusu İbn Rüşd (Averroes) Yunanlı filozofun metnindeki *komedya* ve *tragedya* sözcüklerinin anlamını çıkaramadığı için duraksar. Çalışmasına bir toplantıya gitmek için ara veren İbn Rüşd'e o toplantıda, Ebülkasım adlı bir gezgin, Sin Kalan'da bölmelerden ve balkonlardan oluşan tek odalı bir yapıda bir öyküyü canlandırmaya çalışan insanlar gördüğünü anlatır. Kimse Ebülkasım'ın anlattıklarına anlam veremez. Sabaha karşı evine dönen İbn Rüşd *komedya* ve *tragedya* hakkında şunları yazacaktır: "Ariustu, kasidelere tragedya, taşlamalarla kargışlamalara da komedya adını veriyor. Gerek Kur'an'ın sayfaları, gerek tapınağın muallaka'ları yetkin tragedyalar ve komedyalarla doludur". Öykü şöyle sonlanır: "Tiyatronun ne olabileceğini bile bilmeden bir oyunun ne olabileceğini tasarlamaya çalışan Averroes, Renan'dan, Lane'den ve Asin Palacios'tan birkaç bölük pörçük alıntıdan başka kaynağı olmaksızın Averroes'i tasarlamaya çalışan benden daha gülünç

* *Güncel Hukuk*, Nisan 2011, İstanbul.

değil gibime geldi. Son sayfaya vardığımda, anlattığım, metni kaleme alan kendimin, o süreçteki kişiliğimin bir simgesiymiş gibi geldi, metni kaleme almak için o adam olmak zorundaydım, ve o adam olmak için de o metni kaleme almak zorundaydım, sonsuza kadar uzayabilir bu. (Kendisine inanmaktan caydığım anda "Averroes" de uçup gidiyor)"[1].

Yıllar önce yabancı bir ülkede Durkheim[2] düşüncesi üzerine yazdığım yüksek lisans tezini Borges'in bu satırlarıyla tamamlamıştım. Belki de farkında olmadan –Borges'le İbn Rüşd'ü, İbn Rüşd'le Aristoteles'i ayıran uzaklıkta olmasa da– farklı bir kültürle karşılaşmanın ve ele aldığım konulara tam hakim olamamanın sıkıntısını yansıtıyordum. Danışmanım "yazdıklarımı önce pek iyi anlamadığını, ama Borges'le tamamlanan o sonu okuduktan sonra meselenin aydınlandığını" söyleyerek, kibarca tezimin anlaşılmaz olduğunu belirtmişti. Ben de onu, derslerini can kulağıyla dinlediğim halde, pek iyi anlamıyordum. Yine de verimli bir akademik iletişim kurulabilmiş, iyiniyet ve sezgiler bir ilk belirsizliğin üstesinden gelebilmişti. Önemli olan, hiçbir şey anlamadan, anlıyormuş gibi yapıp geçmemektir. Anlamanın yarısı anlamak istemektir.

Borges "Averroes'in Arayışı"nda öykülerindeki güller gibi katmer katmer açılan edebi oyunlarından birini oynuyor. Bir öyküyü canlan-

1) Jorge Luis Borges, l'Aleph, Gallimard, Paris 1967, s. 117-129 (tırnak içindeki bölümler öykünün Tomris Uyar tarafından yapılan çevirisinden alınmıştır).

2) Ne yapalım ki pozitivisttir! Akademik kaderim, pardon kariyerim böyle çizildi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yüksek lisans dersleri sırasında, Marx üstüne çalışma yapmak istediğimi söylediğimde, Tarık Özbilgen gülüp "Peki öyleyse, Durkheim üstüne bir ödev yapacaksın" demişti. Daha sonra Gérard Duprat'ya Devlet konulu bir yüksek lisans tezi yazmak istediğimi söyleyince, o da gülüp "Peki öyleyse, Durkheim üstüne bir tez yazacaksın" diye buyurmuştu. Bugün itiraf etmek zorundayım ki, benden daha isabetli seçim yapmışlardı... Deney insana şunu öğretiyor: Akademik hayatın "elbette yalnızca samimi olan" adayları, yüksek lisans tezinde dünyanın tüm sorunlarını çözmeye kalkışır ve batarlar; sonra daha mütevazı biçimde, doktora tezinde ülkelerinin tüm sorunlarını çözmeye kalkışır ve yine batarlar; biraz daha mütevazı biçimde, doçentlik tezinde şehirlerinin tüm sorunlarını çözmeye kalkışır ve bir kez daha batarlar; iyice mütevazı biçimde, profesörlük takdim tezinde sokaklarının tüm sorunlarını çözmeye kalkışır ve tekrar batarlar; sonra yazmaya devam ederlerse ve artık ağızlarının payını almışlarsa, hiçbir sorunu çözmeye kalkışmazlar ve yazdıkları bir teze benzeyebilir.

dırmanın ne olduğunu bilmeyen İbn Rüşd'ün *tragedya*'yı kaside ve muallakayla karşılaması anlamsız değil. Aristoteles *Poetika*'da tarihle karşı karşıya getirdiği ve bazı ozanların eğilimlerinden birine göre bağlandıkları *tragedya*'nın[3] felsefi boyutunu vurguladıktan sonra şöyle der: "Tarihçi daha çok gerçekten olanı, ozansa olabilir olanı anlatır. Bunun için şiir, tarih yapıtına oranla daha felsefi olduğu gibi, daha üstün olarak da değerlendirilebilir. Çünkü şiir, daha çok genel olanı, tarihse tek olanı anlatır"[4].

Tabii şu da sorulabilir, öykünün şiirinden uzaklaşarak, ama güllerin güzelliğini hiç unutmadan. Gerçek İbn Rüşd, Romalılar'dan kalma eserlerden, örneğin Kurtuba'dan hiç de uzakta olmayan Merida'daki tiyatro kalıntısından habersiz olabilir miydi? Ama konumuz bu değil... Konumuz, Aristoteles'in bize anlattığı ve anlatamadığı kadarıyla, *tragedya*. Çünkü Aristoteles bu konuda günümüze kadar yapılan tüm yorumları belirlemiş olabilir.

Genel yaklaşıma göre, Sofokles'in eseri, Aristoteles'in özel yasa/genel yasa ayrımına denk düşen biçimde, pozitif hukuk/tabii hukuk çatışmasının ve Antigone'nin kişiliğinde başkaldıran bir kadın kahramanın ilk kez ortaya çıktığı eserdir.

Vernant, Sofokles'teki çatışmanın insani yasayla tanrısal yasanın çatışmasına indirilemeyeceğini, "onun dinin karşısına dinsizliği oturtmadığını, burada tam anlamıyla özel, ailevi bir dinle, Site'nin koruyucu tanrılarını Site'nin üstün değerleriyle kaynaştıran kamusal bir din arasındaki çatışma"dan sözedilmesi gerektiğini yazacaktır[5]. Hegel de buna yakın bir şey söylemişti. Ona göre, Site'nin her üyesi aynı zamanda bir ailenin de üyesidir. Kan bağlarının getirdiği yükümlülüklere ya da tabii bir ahlaka uyma zorunluluğu kadar, Site'nin insani yasasına ya da bir başka ahlaki çerçeveye uyma zorunluluğu da vardır. Bu, Yunan

3) Aristoteles, *Poetika*, Remzi, İstanbul 2010, s. 18.

4) Aristoteles, *Poetika*, s. 30.

5) Jean-Pierre Vernant, "Tensions et ambiguïtés dans la tragédie grecque", La Découverte, Paris 2005, *Mythe et tragédie en Grèce ancienne : Tome 1*. s. 33

tragedyası'nın vurguladığı karşıtlıktır: "Aiskhülos'un oluşturduğu örnek uyarınca, Sofokles'in mükemmel biçimde işlediği temel çelişki, tinsel evrenselliği içinde ahlaki hayatla, yani Site'yle, tabii ahlak ortamı olarak aile arasındaki çelişkidir"[6].

Vernant'ın "aynı şey değil" dediği karşıtlıklar (pozitif hukuk/tabii hukuk ve kamusal din/ailevi din) birbirlerinden pek de uzak sayılmazlar. Yine de bu ayrım, Sofokles *tragedyası*'nı ve Antigone'nin konumunu incelerken, bize fazladan bir şeyler söyleme imkanı verebilir. Hegel yorumunu yeri geldiğinde kullanmak üzere koruyalım. Ve şu soruyu soralım: Sofokles kimdi? Yani Atina'nın en parlak döneminde Sofokles'i programlayan nesnel koşullar nelerdi?

Döneme damgasını vuran elbette Perikles'tir ve Sofokles Perikles'in dostudur; ama bu dostluk çok açıklayıcı değildir. Çünkü aydın dostu Perikles Sofokles'e hiç benzemeyen kişilerin de arkadaşı olmuştur... Sofokles'i dönemin ünlü yöneticisine yakınlığıyla değil, *tragedya*'ya da geleneksel anlamını veren sisteme yakınlığıyla değerlendirmek gerekir. Perikles zamanında, 443-442 arasında Delos birliği hazinesi sorumlusu on görevli arasında yer alan ve 440'ta başkaldıran Samos'a karşı girişilen harekatta stratej olarak bulunan Sofokles, Perikles'in ölümünden sonra, 415'teki Sirakusa harekatında da aynı görevde bulunmuştur. Atina'da tüm değerlerin sorgulandığı ve "bazı Yunanlılar'ın artık mitoslarına inanmadıkları" bir dönemde, eski günlerin Yunanlısı'nı yaşatma görevini üstlenmiş, insanlığın dünyada bir geçiş anı olduğunu ve evrensel yasalara boyun eğilmesi gerektiğini savunmuştur. 413'ten itibaren dur durak bilmeyen Sparta akınları, kölelerin kaçışları, Lavrio madenlerinin işletilemez oluşu, mali sorunların çığ gibi büyüyüşü üzerine sorunlara çözüm getirmek amacıyla oluşturulan bir kurulda yer alır. Bu kurul kısa zamanda demokratik kurumların sona erdirilmesi kararı alacak, ama Atina görkemli günlerine bir türlü geri dönemeyecektir. *Tragedya*'nın, dini ve siyasi bir olgu olarak, site insanının ve dünyasının (mitoslarla) anlamlandırılması olduğu düşünülürse, bu anlamlandırmada Sofokles, üstlendiği görevlere

6) Hegel, *Morceaux Choisis 2*, Gallimard, Paris 1939, s. 260.

de uygun, muhafazakar bir duruşu temsil eder; oyunlarında insani dramla ilgilendiği ve tanrısallığa önem vermediği için halkın tepkisini çekip Atina'dan ayrılmak zorunda kalan Euripides, Anaksagoras, Protagoras gibi yeni fikirlerin taşıyıcıları karşısında... Euripides Sokrates'in arkadaşı olduğuna göre Sofokles Sokrates'e de pek yakın sayılmaz; üstelik, Sofokles'e ilişkin kaynaklarda, şaşırtıcı biçimde, Sokrates adına rastlanmaz...

Sofokles, kuşkucu Euripides ile dostları Anaksagoras[7] ve Protagoras[8] karşısında kuşkuculuk karşıtlığına paralel dindarlığıyla tanınmış, özellikle yaşlılık yıllarında sofuluğu artmıştır. Pignarre'a göre o, mitosları bir filozof olarak düşünen, dolayısıyla da bu yönüyle yeni olan Aiskhülos karşısında bile daha arkaiktir[9]. Tabii, Aiskhülos'la kıyaslanırsa, Sofokles'in eserinde tanrılar insanlardan uzaklaşmışlardır. Oyunlarında *tragedya*'nın başlangıcına hakim olan ritüele rastlanmaz. Ajax'ın Prolog'unda Atena'nın gözükmesi[10] dışında, tanrılar, Aiskhülos'un *tragedya*'larındaki Hefaistos, Hermes, Apollon... gibi[11] boy göstermezler eserlerinde. Ama dünyadan böyle uzaklaşmaları, etkilerinin azaldığını değil, tersine bu etkinin büyük dinlere özgü biçimde soyutlaştığını, ama o ölçüde de güçlendiğini anlatır. İnsanlar tanrılar tarafından çizilmiş kaderlerinden yine kurtulamayacaklardır. Ya da insanlar aile bağlarının yarattığı eşitsiz ortamdan kurtulamayacaklardır. Ancak, yurttaşlar ya da siyasi arenaya girebilen özgür erkekler Site yasaları karşısında bir eşitlik ilişkisi içindedirler. Bu bağlamda, yurttaş olma imkanı bulunmayan, Site yasaları karşısında hiçbir şey ifade etmeyen Antigone çifte bağımlılık içindeki kadındır; kadın rollerinin yalnızca erkekler tarafından üstlenilebildiği ve kadınların, meteklerin, çocukların oyunları yalnızca bir yurttaş ya da özgür erkek

7) Güneş hakkındaki fikirleri yüzünden inançsızlıkla suçlanıp Atina'dan ayrılmaya zorlandı.

8) Dinsizlikle suçlanınca Atina'dan kaçarken boğuldu.

9) Sophocle, *Théâtre Complet*, "Introduction" par R. Pignarre, s. 16, Garnier Flammarion Paris, 1964.

10) Sophocle, *Théâtre Complet*, s. 33-37.

11) Eschyle, *Théâtre Complet*, Garnier-Flammarion, Paris 1964 ("Prométhée Enchainé" s. 98-126 ve Les Euménides", s. 205-234).

yanında izleyebildikleri ortamda... Antigone'nin isyanı gerçek bir isyan mıdır, yoksa geleneğe zoraki bir bağımlılık mı? Aile bağlarından ya da kaderinden kurtulamayan trajik kahramanlar içinde, belki en trajiği Antigone'dir. Gerçekten özgür kadın kahramanlarla karşılaşmak için Euripides'in *tragedya*'larını izlemek gerekebilir; döneminde kadınlar özgürce onları izleyemeseler bile...

(Biraz eğlenelim parantez açarak: Ben mitosun en trajik kahramanının zeka oyununda Oidipus'a yenik düşen Sfenks olduğunu düşünürüm. "Kral Oidipus"un başlangıcında, onunla konuşan rahip topu topu bir cümleyle değinir "bilmeceler canavarı"na[12]; ama bilmeceyi herkes bilir. Yol kesip sorduğu soruyu bilemeyenleri yiyen bu Sfenks'in trajik derdinin protein ihtiyacı olmadığı açık. Çünkü Oidipus bilmeceyi bilince, kimse onu engelleyebilecek güçte olmadığı halde, kibarca ve ilkelerine sadık kalarak kendisini öldürdüğüne göre, sonunu önceden bilen ve onu umutsuzca bekleyen sevimli bir trajik kahramana dönüşüyor).

Demokratik eğilimlileri hedef alan *aris*tokrat Aristofanes'in oyunları Sofokles/Euripides çatışmasının en iyi örneklerini sunarlar. *Bulutlar*'da[13] Sofizm'in temsilcisi saydığı Sokrates'le uğraşan Aristofanes, önce *Tesmoforia Şenliğini Kutlayan Kadınlar*'da, sonra *Kurbağalar*'da Euripides'e de saldıracak ve dönemin muhafazakar zihniyeti karşısında onun neyi temsil ettiğini gösterecektir.

Tesmoforia Şenliğini Kutlayan Kadınlar'ın başlangıcında, sınırsız bir ataerkil ayrımcılıkla, eşcinsel ozan Agaton'un ağzının payını veren Aristofanes, sonra, Euripides'i azılı bir kadın düşmanı olarak kadınlara yargılatır. Oyunda Euripides'in kadın düşmanı diye nitelendirilmesinin nedeni, ozanın tam da, kadını, geleneksel *tragedya*'da onu kuşatan ataerkil aile ahlakının ya da Hegel'e göre aile dininin dışına çıkarmasıdır. Suçlamada bulunan kadınlardan biri, bu oyunları izleyen erkeklerin kadının yuvaya bağlılığına asla güvenemeyeceklerini söylerken, bir

12) Sophocle, *Théâtre Complet*, s. 106.
13) Aristophane, *Théâtre Complet 1*, Garnier-Flammarion, Paris 1966, s. 143-215.

diğeri aynı izleyicilerin tanrıların varolmadığına da ikna olduklarını anlatacaktır[14].

Kurbağalar'da ise Aiskhülos'la Euripides *tragedya* sanatında, öteki dünyada yarışırlar. Yarışı, dizelerin kantarda tartılmasından da sonra, Aiskhülos kazanacak ve Dionisos tarafından, *tragedya* ozanı eksikliğini doldurmak üzere yeryüzüne getirilecektir. Yeraltının bataklıklarında da kurbağalar ve cehennem taifesine izlettiği uygunsuz *tragedya*'larıyla bu ipten kazıktan kurtulamamış olanların beğenisini kazanan Euripides kalır[15]... O Euripides ki, Dionisos'un "Hayret! Senin tanrıların da mı var?" sorusuna, tanrılarından birinin "Kavrayış" olduğunu söyleyerek cevap verir küstahça[16]. Aristofanes'e göre, onun ölümcül kusurları, *tragedya*larında felsefi bir bakış açısı bulunması, efendinin yanında köleye, genç kıza, kadına söz vermesi, demokrasiye inancını anlatması, ünlü kitaplığından yararlanarak kültürel derinliği arttırması, her insana özgü güncel gerçekliği işlemesi, izleyicinin sorunları eleştirel bir zihniyetle ve ayrıntılara inerek incelemesini sağlamasıdır[17]. Hegel, Euripides'e kadar, güçlü ve sağlam karakterli trajik kahramanların, o temel çelişkinin belirlediği konumlarıyla hayranlık uyandırdıklarını, ama Euripides'le hayranlık yerine acıma duygusu uyandıran yeni bir tipin ortaya çıktığını söyler[18]; insana benzeyen, yani hiç de kahraman olmayan bir kahraman... Bu uğursuz değişim, Aiskhülos'un ağzından, yarışmada şöyle anlatılacaktır: Onun kahramanları dört dörtlük değerli insanlardır, Euripides'inki gibi ödevlerinden kaçmaya çalışan yurttaşlar değil. *Tragedya*'larında yararlı şeyler, savaş planları, askeri erdemler, insanların nasıl silahlandırılacağı anlatılır. Çünkü ozanlar gençliğin öğretmenleridir; kötülüğü anlatmak ve sergilemek yerine onu gizlemek zorundadırlar. Oysa, fahişelerin şarkılarını bile *tragedya*'ya taşıyan Euripides'le, ortaya gayrımeşru çocuklarını tapınaklarda doğuran, kardeşleriyle

14) Aristophane, *Théâtre Complet 2*, Garnier-Flammarion, Paris 1966, s. 189-191.
15) Aristophane, *Théâtre Complet 2*, s. 266, 267.
16) Aristophane, *Théâtre Complet 2*, s. 271.
17) Aristophane, *Théâtre Complet 2*, s. 273-275.
18) Hegel, *Morceaux Choisis 2*, s. 262.

ilişkiye giren ve kendilerine sunulan hayatın gerçek hayat olmadığını savunan kadınlar çıkmıştır[19]. Euripides'in günahı, Sokrates'in yanında yer alıp, Aiskhülos ve Sofokles'in geleneksel *tragedya* sanatına özgü temel ahlakını boşlamasıdır. Aiskhülos dönene kadar, elbette *tragedya* yazarlığı asası en iyi ikinci ozan olan Sofokles'in ellerinde kalmalıdır ve gerekirse o Euripides'in yeni rakibi olacaktır[20].

Günümüzün *ratio*'sunu döneminin *ratio*'suyla özdeşleştirmesek bile, Sofokles'in tanrısal yasanın insani yasaya üstünlüğünü savunan bir muhafazakar olduğunu tekrarlayalım. Yani bugünün deyimleriyle konuşalım: Sofokles'in yaklaşımı idealist, düalist ve teleolojik bir tabii hukuk anlayışına denk düşer. Bu saptamayı hemen bir soru izleyecektir: Tabii hukukçu Sofokles başkaldıran bir kadın kahramanın yaratıcısı olabilir mi? Ne yaparlarsa yapsınlar alın yazısından kurtulamayan Sofokles kahramanlarının dünyasından sözediyorum: Laios Pelops tarafından lanetlendiği için Oidipus onu öldürmeye mahkum edilmişti; Oidipus (babasını öldürerek değil) annesiyle yatarak lanetlenmekten kurtulamayacağından masum Sfenks de ölüme mahkumdu; bu lanet yüzünden Eteokles ve Polyneikes de ölmeliydiler; elbette Antigone'nin de ölmekten başka bir özgürlüğü olamazdı... "Uzun vadede herkes ölür" zaten, *tragedya*'da ve gerçekte...

Aslında Antigone, Kreon'la yaptığı son konuşmada, ailevi bağlara tutsaklığını, kaçınılmaz sonunu neden hazırladığını ve Sofokles *tragedya*'sının özünü apaçık ortaya koyar: "Ana olsaydım ve sözkonusu çocuklarım ya da ölen kocam olsaydı, onlara karşı bu görevleri yerine getirmek için yasayı çiğnemezdim. Ne düşündüm öyleyse? Kendime dedim ki, dul kalırsam yeniden evlenirim ve çocuğumu kaybedersem ikinci kocam beni yine ana yapar; ama anne ve babam artık hayatta olmadıklarına göre, bana bir kardeş verilmesine yönelik hiçbir umudum yok"[21]. Ah Antigone (ya da Sofokles)! Demek mesele buymuş; tanrısal yasayı insani yasaya karşı sonsuzca korumak değil... Eteokles

19) Aristophane, *Théâtre Complet 2*, s. 278-280, 288.
20) Aristophane, *Théâtre Complet 2*, s. 296.
21) Sophocle, *Théâtre Complet*, s. 91.

ölmeseymiş, yani kenarda bir kardeş kalsaymış, Antigone kardeşinin katili olan bu kardeşin elini tutarak ve ölen kardeşin açıkta çürüyen cesedinin kokusunu içine çekerek, huzur içinde yaşayacakmış. Kutsal ailenin parolası: Kol kırılır, yen içinde kalır.

İnsanın asla kaçamayacağı kaderinden ya da Sofokles fatalizminden, bir başka zorunluluğa, insanları alınlarına önceden yazılmış olanla değil, ama kendilerini çevreleyen koşullarla belirleyen zorunluluğa ya da Euripides determinizmine geçelim; tanrıların acımasız oyunlarının kurbanı değil, kendilerini çevreleyen dünyevi koşulların tutsağı bambaşka trajik kahramanlarla, kadınlarla karşılaşmak için... Çünkü, tanrısal yasalarla özdeşleşmiş aile bağlarını savunan Sofokles karşısında, insanı dünyevi olan içinde düşünen Euripides vardır.

Onun kahramanları, Medea gibi, kuşkuyla "eski tanrıların artık dünyayı yönetip yönetmediklerini, yeni yasaların geçerli olup olmadığını" sorarlar[22]; tanrıların çizdiği bir kader varsa, ona isyan ederek: "Öyleyse insanlar niye şükretmeli ki tanrılara,/ zaten acı dolu olan yüklerini, ilave bir acıyla,/ tüm acılardan acı olan evlat acısıyla/ arttırdıkları için biraz daha?"[23] Euripides'in trajik kahramanlarının tanrılarla aralarına koydukları bu mesafede, "hangi Apollon, hangi kehanet sözü" artık Elektra'nın yazgısını çizebilir ki?[24] "Elbette tanrı zamanı gelince hükmünü verecektir"[25] öteki dünyada; ama burada, bu dünyanın koşullarıyla mücadele eden insan "yalnızca kendi bileğine güvenecek"tir[26].

Başkaldıran kadının, Sofokles'in tabii hukukçu dünyasına mı, yoksa Euripides'in, tanrısal zorunluluğun yerine hayatın karmaşık zorunluluklarını oturttuğu gerçek dünyaya mı uygun olduğunu düşünelim. Yapılanma ve zihniyet açısından ne kadar farklı olurlarsa olsunlar,

22) Euripides, *Medea*, Mitos Boyut, İstanbul 2010, s. 25.
23) Euripides, *Medea*, s. 50.
24) Euripides, *Elektra*, Mitos Boyut, İstanbul 2008, s. 58.
25) Euripides, *Elektra*, s. 53.
26) Euripides, *Elektra*, s. 30.

tüm toplumlarda asla değişmeyen evrensel kadın konumuna ilişkin olağanüstü *trajik* bir pasajda, Medea nefretle haykırır:

"Yaşayan ve bir irade sahibi olan yaratıklar içinde biz kadınlar/ kuşkusuz en zavallılarıyız. Büyük bir bedel ödeyip/ bir kocaya vardığımızda, onu bedenlerimizin de sahibi olarak/ kabul etmek zorundayız. Köpürtmek demektir bu,/ bir yanlışı daha beter bir yanlışla. Büyük soru gelir ardından da,/ bu aldığımız adam iyi midir yoksa kötü mü? Bir kadının/ hoş değildir boşanması; imkansızdır bir erkeği reddetmesi./ Dahası, yeni yasalar, yeni geleneklerin içine gelen/ yabancı bir kadının büyü gücüne ihtiyacı vardır, bulmak için/ kendi evinin artık ona öğretemeyeceği şeyleri: nasıl davranacağını/ yatağını paylaştığı adama. Ve bu titiz çabanın sonunda/ başarılı olursak eğer ve kocamız inlemezse/ evliliğin boyunduruğunda, gıpta edilecek bir hayatımız olur./ Yoksa daha iyidir ölmek. Eğer erkek başlarsa sıkılmaya/ evdekinin varlığından. Dışarı gider ve bulur/ bir çare can sıkıntısına. Biz kadınlar mecburuz bakmaya/ sadece tek bir adama. Ve derler ki bize, biz evde/ tehlikelerden uzak yaşıyormuşuz, onlarsa gidiyorlarmış savaşa: salaklar!/ Bir savaşta üç kez ön safta yer almayı yeğlerdim,/ bir çocuk doğurmaktansa./ Ama size uygun olan/ uymaz bana. Burası sizin şehriniz, babanızın evi,/ bütün arkadaşlarınız burada, burası yaşamınızın sevinci. Ben yalnızım. Şehrim yok benim. Şimdi de kocam/ hakaret ediyor bana. Ganimet olarak alındım ben/ dünyanın bir ucundaki topraklardan..."[27]

Sorun evrensel olunca söylem de evrensel olabiliyor demek...

Aristoteles "Sofokles olması gerekeni anlatır, Euripides ise olanı" der[28]. İdealistle maddeci karşı karşıyadırlar. Sofokles kutsal aile bağlarını koruma görevini "trajik biçimde çaresiz" Antigone'ye yükler; ama gerçek kirli biçimde sırıtır: Eteokles ve Polyneikes gözlerini bile kırpmadan birbirlerini boğazlamışlardır. Euripides olana buradan yaklaşırken, yeni ve gerçek kahramanları kendilerine sunulan

27) Euripides, *Medea*, s. 17, 18.
28) Aristoteles, *Poetika*, s. 77.

konumun ikiyüzlülüğüne ürkütücü bir pervasızlıkla karşı çıkarlar: Medea, Elektra, Klütaimestra... Hepsi onları iki kez kuşatan, önce Site'nin sonra da tanrıların yasalarına ve aile bağlarına amansız bir kinle direnirler. Klütaimestra ve kızı Elektra can düşmanıdırlar, ama şaşırtıcı biçimde benzeşirler ve böyle olmalarına yol açan nedenler aynıdır. Koşullar bu kadınları *seçtikleri* eylemlere zorlamışlardır. Elbette özgür değildirler; ama Antigone gibi kurbanlık koyun da değildirler. Ve Euripides'in kadın kahramanlarının elleri, tanrıların yasalarına karşı çıkarak en büyük suçu işlerlerken titremez. Orestes annesini öldürmeden önce duraksasa da kızkardeşi Elektra, bir taş gibi katı, onu buna zorlayacaktır. Medea çocuklarını aynı soğuk intikam tutkusuyla öldürecektir.

Böyledir dünya, ne iyi ne kötü; kuşatılarak belirlenmiş kadınlarıyla ve de erkekleriyle... O, Sofokles'in olmasını istediği gibi değildir ve Euripides'e göre, başka türlü olması için, kadınların henüz kimsenin duyamadığı şarkılarının söyleneceği dünyayı beklemek gerekir:

"Bir zaman gelecek, saygı duyulacak dişi cinse;/ o yakışıksız, eski iftira/ yapışıp kalmayacak üzerimizde, asla./ Modası geçecek eski çağların erkek ozanlarının/ ve de yazdıkları sadakatsiz kadın şarkılarının:/ Çünkü Foibos, müziğin sultanı/ hiçbir zaman salıvermedi şiirsel ilhamı/ kadınca kavrayışın içine,/ yoksa ne temalar bulurduk biz şiirlere,/ öykülerimizle dikilirdik erkeklerin karşısına"[29].

Efendim, (kuşkusuz büyük bir *tragedya* ozanı olan) Sofokles, bazı hukukçuların, tabii hukuk/pozitif hukuk çatışmasında, tarihin başkaldıran ilk kadın kahramanı Antigone üzerinden, gönderme yapmayı pek sevdikleri tabii hukukçuymuş.

Ben de soruyorum öyleyse: "Euripides de kadın düşmanı bir pozitivist miymiş, neymiş?" İyi ki hayatta değil; ağzı pek bozuktur, "salak!" derdi bana.

29) Euripides, *Medea*, s. 23.

-Bu arada, Nietzsche'nin hayaletinin öfkesinden de kurtulabilmek için, yukarıda yazdıklarımın tam tersinin bir Nietzsche okuması üzerinden yazılabileceğini belirteyim. Ama o bambaşka bir konu olur...

4
*Edebiyat ve Hukuk Dersi Ahlaktan Değil Buluttan Yana Olmalıdır**

"Şairler dünyanın meçhul yasakoyucularıdır."

Shelley

Yıllar önce, hukukçu bir öğretim üyesi, "Edebiyat ve Hukuk" başlıklı bir seçimlik dersin hukuk fakültesi ders programında yer aldığını öğrenince, alıngan bir tavır ve ses tonuyla, "*niye haberim yok peki; bu ders benim alanıma girer. Telif hakları değil mi?*" diye sormuştu. Onunki sevimli bir yanlış anlamaydı yalnızca; ama ne tür bir dersin sözkonusu olduğunu sezen hatırı "sayılır sayı"da öğretim üyesi de hoşnutsuzluklarını çeşitli vesilelerle belirtmekten geri kalmamış, böyle derslerin icadını çok "fantezist" bulduklarını ifade etmişlerdi. Bu dersin verildiği fakültelerden birinde, zorunluluklar bazı derslerin kaldırılmasını gerektirince de, yönetim gözden çıkarılabilecek ilk seçimlik dersin bu olduğuna karar vererek, hukukçuya özgü edebiyat aşkının göz yaşartıcı bir örneğini sergilemişti. Yerden göğe kadar da haklıydı:

Gözyaşı da gözden çıkarılır, ama yine de değerlidir...

* *Güncel Hukuk*, Ağustos 2009, İstanbul.

Bu tutkulu aşkta bugün de bir değişiklik olduğunu sanmıyorum. Ama köprülerin altından sular aktı ve de ruhen ona yakınlaşamasak bile, gözlerimizi içine girmeye çalıştığımız bir sistemin sergilediklerinden kaçıramıyoruz. Yaygın bir seçimlik ders yelpazesi içinde, geleneksel zihniyetle "fantezist" bulunan başka seçimlik dersler yanında, "Edebiyat ve Hukuk" gibi bir dersin de hukuk eğitimi içinde yer aldığını, bu konuda çalışmalar yapıldığını, kitaplar yazıldığını görüyoruz.

Tabii eski köye yeni adet çabuk gelmez. Daha on yıl kadar önce, ötanazi üstüne bir hukuk doktora tezinin savunulması sırasında, jüri üyelerinden biri, kendisine özgü veciz üslubuyla, "*yahu iyi hoş da, neden böyle uçuk bir konu seçtin?*" diye, bu "hiç duyulmamış ve karşılaşılmamış" sorunu işleyen tez sahibini sorgulamıştı... Kendi tezi ise, ülkede aynı konuda yazılmış olduğunu tahmin ettiğim 13.228 hukuk tezinden biriydi...

Bu "direngen" zihniyet sayesinde, "eski köy" hâlâ kendini koruyor: Yarıyıl esasına geçmiş gibi yapılıyor, ama klasik zorunlu derslerin sayısında azaltmaya gidilemediği gibi, bu dersler, iki yarı yılın ayrı iki dersiymişçesine, aslında bir yıl okutuluyor ve adet yerini bulsun diye, garnitür olarak, yanlarına sınırlı sayıda seçimlik ders koyuluyor. Ama bu kredi sınırlamalarıyla ve bu iki yarı yıllık –aslında bir yıllık ama iki sınavlı– zorunlu derslerle, günün koşullarının dayattığı yaygın, zengin ve çokdisiplinli bir ders yelpazesini devreye sokmanın imkansızlığı ortada. Dahası, içine girilmeye çalışılan sistemin yöneldiği üç yıllık hukuk eğitimine böyle nasıl ayak uydurulabileceği de belli değil. Ya da belli, ama kaçınılmaz son elden geldiğince ertelenmeye çalışılıyor; babadan kalma usulle... Bu milli bir haslettir; yanlış anlaşılmasın elbette tarihi koşullardan kaynaklanır: *Tabiat uluslar yaratmaz, onları adetleri ve yasaları oluşturur.*

Yöktü möktü, gül gibi geçinip gidiyoruz ulusça...

Neyse, bu girişle, bir "Edebiyat ve Hukuk" dersinin gerekliliğini kanıtlamaya çalışmıyorum. Yalnızca böyle derslerin, farklı zihniyetin hakim olacağı bir hukuk eğitiminde, başka dersler yanında makul bir yerleri olacağını söylüyorum. Yoksa, bu tür derslere şu sırada verilen

göstermelik önem, içinde kalakaldığımız –yoksa saplandık mı?– yerde gerçekten de bir fanteziden öteye gitmez. Ama beni de kimse hal-i hazır durumun tamamını bir büyük "fantezi" olarak görmekten alıkoyamaz; çünkü günün gerçekliği bütünüyle es geçiliyor.

Bu büyük fantezi içinde, ona karşı fantezist olmak varsa kaderde, "telif"çi hukuk zihniyetini aşan bir "Edebiyat ve Hukuk" dersinde hangi yöntemin izleneceği araştırılabilir:

Ama dikkat! Eğer üniversiteye kapağı atmış hukuk öğrencilerine, "Edebiyat ve Hukuk" dersinde iyi yazmayı, konuşmayı ve düşünmeyi öğretebileceğinizi sanıyorsanız, hüsran sınav kağıtlarında sizi bekliyor olacaktır... Üniversite eğitimi bazı eksikliklerin artık kapatılamayacağı bir aşamadır... Demek istediğim şu: Her derste olması gerektiği gibi, derse ve kendimize yüklediğimiz önemden ve bundan kaynaklanan ölçüsüz bir misyon duygusundan kurtulmak şart her şeyden önce. Hayale kapılmayalım...

Bu dersin hukukçuya edebiyatı sevdirmek ve "ince ruhlu, çiçek sever hukukçular" yetiştirmek gibi imkansız ve anlamsız bir misyonu olamaz, çünkü zorla güzellik de olamaz; seven sever sevmeyenin üstüne fazla giderseniz, nefret eder. Zaten makul olan da, makul bir öğrenci için, az sayıda dersi sevip, diğerlerinden nefret etmektir (Tüm derslerini ve hocalarını seven, fakültesine, üniversitesine ve içinde bulunduğu her şeye tapan bir insandan daha sıkıcı bir yaratık olabilir mi dünyada?)... Edebiyatın ve genel olarak sanatın yüceliği ve vazgeçilmezliği üstüne bıktırıcı biçimde tekrarlanmış, sulu gözlü ve yavan bir söylemin de sözü edilen nefreti pekiştirmekten başka şeye yaramayacağını kabul etmek gerekir. "Edebiyat ve Hukuk" dersi bu yöntemsiz ve sahte amaçlı kısır çerçeve içinde kalacaksa, makul öğrenciyi bir de edebiyattan nefret ettirmemek için, en iyisi bu dersten vazgeçmek olacaktır. Şu "ilham perisi"ni de gömelim artık...

Bu dersten nefret eden hukukçular ise, savlarını temellendirebilmek için yukarıda söylenenleri gönül rahatlığıyla kullanabilirler; telif hakkı istenmeyecektir, çünkü konumuz "Edebiyat ve Hukuk"...

"Edebiyat ve Hukuk" bir telif hakları dersi değilse, öncelikle ve daha amatör-edebiyat sever-hukukçulara özgü bir çerçevede, "hukuk içinde edebiyat"ı düşünen bir hukukçunun dersi olabilir. Bir meslektaş, yıllar önce, "*ben zamanında asistanken, entellektüel bir hukukçu arkadaşım sayesinde, ne kadar az edebi eser okuduğumu görmüş, bir yaz boyu oturup klasikleri hatmetmiş ve de bitirmiştim*" demişti. Görev tamamlandı komutanım, kışlaya dönüyoruz! Klasikler-yiyici bu hukukçunun vereceği bir dersten değil, bana kalırsa ona yanlış örnek –hem de pek nadir rastlanan bir tür– olan entellektüel hukukçunun verebileceği dersten söz ediyorum. İlk akla gelen yöntemi, yani hukuki sorunlara eğilen edebi metinleri, hukuk içinde kalmaya gayret ederek, seçip ayıran bir ders... O zaman adı da "Edebiyat ve Hukuk" yerine "Hukuk ve Edebiyat" olmalı[1]...

İki büyük örnek, bu zihniyetin şekillendirdiği bir derste, şaşmaz ve de komik biçimde hemen ele alınacaktır: Kafka'nın *Dava*'sı, Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sı... Olur mu olur da, ne kadar iyi olur acaba? Ders seçimlik değilse, öğrencilerin büyük bir çoğunluğunu bu kitaplardan da, yazarlarından da tiksindirir mutlaka. Hem de hukukun ve edebiyatın hayata ilişkin şeyler olduğunu göz ardı ettirip, özgül bir disiplin içine, onu ilgilendiren bir şeyi bütünden ayırıp çekerek, fazla kompartıman-hukukçusu kalma ve kaldırma tehlikesi yaratır. Yani Kafka'nın *Dava*'sı "*canım o da zaten bir hukukçuymuş*" denilerek "hukuk içinde" bir kitap sayılabilir (Geçmiş olsun; değildir!). Öyle olduğu sanılırsa, hayata ilişkin müthiş bir kitap ve de hayatın müthiş zenginliği atlanmış olur. Çünkü onlar kompartımanın dışındadır ve aslında hukukun aranması gereken verimli yer de orasıdır.

Böyle bir arayışa uygun başlangıç örneği, Salâh Birsel'in *Ah Beyoğlu, Vah Beyoğlu*'da "İki Tehlikeli Adam" bölümünde anlattıkları ya da bir şiiri yüzünden başına gelenler[2] olabilir. 28 Şubat 1942'de Birsel'in "Bulut Geçti" adlı şiiri İnkılapçı *Gençlik* dergisinde yayınlanır:

1) Malaurie'nin kitabı sözkonusu yaklaşımı sergiler ve *Hukuk ve Edebiyat. Bir Antoloji* adını taşır. Philippe Malaurie, *Droit et Littérature. Une Anthologie*, Cujas, Paris 1997.

2) Salâh Birsel, *Ah Beyoğlu, Vah Beyoğlu*, Sander, İstanbul 1976, s. 171-174.

Sen şimdi kocanın evinde oturursun
Ve saçların artık eskisi gibi değil
Geceleri yemekten sonra
Çorap söküğü dikersin
Belki de ellerin soğan kokar
Senin kocan bir suratı çirkin adam
Ağzı açık uyur
Ve senin vücudun bozulur çocuk doğurdukça.

Bu şiirin neden olduğu edebi-hukuki kavgayı uzun uzadıya anlatmaya gerek yok; Birsel çok güzel anlatıyor çünkü. Hukuki bir süreci bile anlatmanın bir üslup meselesi olduğunu ve bu konuda da iyi yazılabileceğini öğreterek... Sonuçta, "yok artık!" dedirtecek biçimde, Birsel'in bu şiir yüzünden verilebilecek hapis cezasını kıl payı savuşturduğunu öğreniriz. Aslında kamuoyuna ve kamuoyunu oluşturanlara, hakim siyasi ve hukuki zihniyete bakılırsa, Birsel hapse girmekten şans eseri kurtulmuştur. Çünkü Refik Halit Karay şiir hakkında şöyle buyurmuştur: "*Bence bu şiir, yalnız evlenmeyi kötülememektedir; genç kızları ere varmaktan, evli olmaktan şiddetle tiksindirdikten başka, onları sadece bir eğlence ve nefis körletme vasıtası olarak tanıdığını da anlatıyor, oynaşlığa, sürtüklüğe heveslendiriyor*". İstanbul Cumhuriyet savcı yardımcısı Hilmi Davaslıgil de adaletin şaşmaz kılıcını kaldırarak haykırmıştır: Bu şiir "*aile mevcudiyetini ve aile kurmak esasını sarsacak ve kadınlığın ana olmak hususundaki fikri temayülünü zayıflatacak*" niteliktedir ve Birsel "*açıkça çocuk doğurmamayı telkin*" etmektedir. Bilirkişiler Orhan Seyfi ve Mithat Cemal ise tiz perdeden ahlakçılar korosuna katılmışlardır: "Bulut Geçti" ahlak –ve aile– bozucudur.

Bulut ve ahlak! Bilin bakalım hangisi daha gerçek! Ama buluttan nem kapanlar da mazur tabii; ahlaktan değil, hep buluttan yana olan bir "Edebiyat ve Hukuk" dersi almamışlar ki! Sahi, dersin adını "Bulut ve Hukuk" diye değiştirmeli mi acaba? "Sevgilinin saçına dokunmamak" için, "hangisi daha gerçek" diye sormaktan kaçınıyorum...

Bu olay, öğrenciler için iyi bir örnek sayılabilir... Şiiri yüzünden Birsel'in başına gelen hukuki ahmaklık-saçmalık karışımına gülüşür-

lerken, onlara tehlikenin ortadan kalkmadığı, bugün de bir başka düzlemde ifade edilmesi suç sayılan benzer şeyler olduğu anlatılabilir. Kuşkusuz bunlara da belli bir süre geçtikten sonra gülünebilecek ya da ağlanabilecektir. Ama anlamak, ağlanacak hale gülmekten iyidir. Şunu anlamaktan sözediyorum: Yıllar boyu, hukukçular, bilirkişi olarak, karşılaştıkları her edebi ya da edebi olmayan metinde suç unsuru bulmayı keyifli bir alışkanlığa dönüştürüp rekor üstüne rekor kırdılar; şu sırada yere göğe sığdıramadığımız ve kendilerine mezar beğenemediğimiz sanatçılar ise yargılanıp mahkum oldular, baskıya uğradılar, sürüldüler, öldürüldüler. Bu unutulmuş gibi yapılırsa, "hukuki hafıza-i beşerin de gerçekten nisyan ile malul" olduğunu söylemek gerekir.

Açık ve yakın tehlike mevcuttur. Bugünün ve geleceğin hukukçuları acaba ifade özgürlüğüne ve ona sonsuzca muhtaç olan yaratıcılığa nereye kadar saygılıdır? Marquis de Sade'ı okutmaya görün; "Marki'yi Yakmalı mı?" diye soramazsınız bile; çoğunluğun onu yakmaya eğilimli bir ruh halinde olduğunu anlarsınız yalnızca. Ama ondan sonra da çerçeve halka halka büyür elbette. Hayata ve bir çağa ilişkin müthiş bir sorgulamayı, iki yetişkinin kendilerini kurulu düzenin ve değer yargılarının dışına çıkaran biçimde seçtikleri bir ilişki üstünden aktaran Robert Musil'in *Niteliksiz Adam*'ını da kolayca ateşe atarız o zaman! Anlattığı dönemin ünlü bir davası üstünden hukuk ve adalet üstüne yazdıklarını öğrencilere sunma imkanından kendimizi yoksun bırakarak... Nazizm'in Avusturya'ya hakim olması üzerine ülkeden kaçan bir yazar sözkonusu olduğu için bu örneği veriyorum... Yoksa "yakılacak kitap", katl-i vacip yazar çok... Duymak ve görmek istemediğimiz şeyleri kulağımıza ve gözümüze sokmaya çalışan... Ama biz de "direngen"iz... Feministleri, eşcinselleri, transseksüelleri, azınlıkları, göçmenleri, ateleri, vicdani retçileri ve genel olarak kutsal ya da ahlaki saydığımız şeylere saygı göstermeyenleri, onları savunanlarla birlikte sustururuz... Acaba bu ruh haliyle, Nazi Almanyası'ndaki kitap yakma törenlerinde ya da Stalin döneminde Isaac Babel'i ölüme yollayan duruşmada hakim olan zihniyetten çok mu uzaktayız? Ve geleceğin hukukçularına, yasaklayıcı ve baskıcı zihniyetin ifade özgürlüğünü yokederken, her türlü yaratıcılığı da nasıl kuruttuğunu ve zaten mu-

hafazakar bir disiplin olan hukuk içinde bu zihniyetten korunmanın nasıl zor, ama tam da bu nedenle nasıl gerekli olduğunu anlatmanın iyi bir yolunu bulmak zorunda değil miyiz?

Burada bir "Edebiyat ve Hukuk" dersinin ölçülü nedeni belirebilir: Hukukçu tehlikeli olabilecek biridir. Bilirkişi raporu yazar, iddianame sunar, karar verir, savunur; derse de girer bu arada. Yani insanların geleceğini biçimlendirir. Ve bu oyunu da, sayısız örnekte görülebileceği gibi, acınacak kadar dar bir çerçevede oynayabilir. Hiç ufku olmayacak ya da bulutların hiç farkına varmayacak kadar kör ve cahil olabilir. Şaşmaz sandığı doğruların, değerlerin, hukuk ve adalet anlayışının, siyasi yargıların, sosyal görüşün çok kısa bir süre sonra geçerliliklerini yitirebileceğini, hatta gülünçleşebileceğini ve onu traji-komik bir konuma düşürebileceğini, ama daha önemlisi, başkalarına ne kadar zarar verebileceğini sezemeyebilir. Yalnızca "Edebiyat ve Hukuk" dersi değil, başka dersler de, bu nedenle, insanları bazı hukukçuların ufuksuzluğuna karşı koruyacak önlemlerin alındığı dersler olmalıdır. Özerkliklere ve farklılıklara saygı duymayı öğrenme dersleri...

Bu ders, tüm derslerin de olabileceği gibi, bir özerklikler dersine, herkes için, ama herkes adına öncelikle hukukçu için, vazgeçilmez bir derse dönüşebilir; elbette "seçimlik", çünkü "özerkliklerin ve farklılıkların seçimi" bunu gerektirir...

Ve ondan sonra da yürünür. Yaratıcılığı önleyen yasaklayıcı zihniyetle kavgadan bir kez alnımızın akıyla çıkabilirsek... Edebiyat sever hukukçular olarak değil, bu kez, hayatla özdeşleşmiş bir hukuk zihniyetinin edebiyattan da diğer sanatlardan ve disiplinlerden de uzak kalamayacağını –hiçbirini ölçüsüzce yüceltmeden– bilen ve bu konuda çalışan, kafa yoran, çalıştıran ve kafa yorduran insanlar olarak... Ders vermekten, dersten, sınav ve not kaygısından filan uzaklaşarak ve uzaklaştırmaya çalışarak, hoşgörüyle ve parlak olan her şeyi engelleyen ihtirasa da mesafeli kalarak... "Budur, başkası da olamaz" denen, ama olup bitmiş, olagelmiş ve olası dünyalardan yalnızca biri olan bu dünyaya biraz uzaktan ve eleştirel bakarak... Ve o zaman Kafka'yı yeniden okuyup *Dava*'da bize ne anlattığını sezerek...

Muhterisler kifayetsiz mi olur? Ya da Dostoyevski'nin dediği ve çağımızın ısrarla tersine inandığı gibi, zenginlerin akıllı olması mümkün değil midir? Bana kalırsa, yalnızca "Edebiyat ve Hukuk" dersi değil bütün hukuk dersleri –dersin adının ne önemi var!– Shakespeare'in Hamlet'e, Yorick'in kafatasından önce, bir başka kafatasının önünde söylettikleriyle ve hepimizin kafatasının önünde söyletecekleriyle başlamalı[3]:

İşte bir tane daha. *Bu niye bir avukat kafası olmasın? Nerde şimdi o ufacık ayrıntılar, ince eleyip sık dokumalar, davalar, icralar, dolaplar? Şu kaçık sersemin, pis küreğiyle kellesine pat küt vurmasına niye ses çıkarmıyor, niye şiddet kullanmaktan dava etmiyor onu? Hımm! Şu adam belki de zamanında büyük bir arsa alım satımcısıydı; senetleriyle, ipotekleriyle, tapularıyla, bilirkişileriyle bir arsa tüccarı. Güzelim kellesi güzelim pislikle dolmuş. Bu mu şimdi senetlerin senedi; tapuların tapusu bu mu? Neye bilirkişilik edecek şimdi bilirkişileri? Eni boyu bir çift faturadan küçük şu arsaya mı? Alıp sattığı arsaların belgelerini toplasan şu sandığa sığmazdı, oysa sahibine daha fazla yer düşmüyor işte, ha?*

3) William Shakespeare, *Hamlet*, Remzi, İstanbul 2007, s. 191.

5
*Bana Felsefe Yapma!**

On yaşlarındaydım. Bahariye'deki papazların okulunda okuyan hanım evladı bir öğrenci olarak, eve gitmek için dolmuşla Kadıköy'e iner, oradan da bir başka dolmuşla Hünkar İmamı'na yollanırdım. Bahariye-Kadıköy dolmuş ücreti otuz beş kuruştu. Genelde şoföre elli kuruş verir, "efendi mi efendi" on beş kuruşumu beklerdim. Bir gün, dolmuşun tek müşterisiyken ve paranın üstü gelmeyince, "Şoför bey on beş kuruşum..." diyecek oldum. Adam şöyle bir yarım dönüp bağırdı: "*Konuşma lan!*" Sus pus kalakaldım metazori. Ama iyi oldu. O günden sonra okuldan yürüyerek dönmeye başladım, biraz kilo verdim. Hâlâ da yürürüm, nakil vasıtalarına binmek yerine. Hatta on sekiz yaşlarındayken giriştiğim Çanakkale-İzmir yürüyüşüyle kırk seneyi aşkın bir süre sonra göze aldığım Sarria-Santiago de Compostela yürüyüşlerinin temel nedeninin bu "*konuşma!*" olduğunu düşünürüm. Ardından hemen eklenir ya: "*Yürrüü!*". Yürüyorum o günden beri, "*fazla cak cak etmeden*".

* *Güncel Hukuk*, Ocak 2011, İstanbul.

Çünkü biliyoruz ki, insanların çoğu öyle dert dinleyebilecek durumda değiller. Söyleyecek bir şeyin ve söylediğinin bir mesnedi varsa bile, söylediğini dinlemeye hevesli yok. Dahası sözü seven de yok. Birisi konuşmaya başladı mı, altından çapanoğlu çıkar diye geriliyorlar. Eski bir alışkanlıktan olsa gerek. Sözün sahipleri olmuş hep. Birileri konuşmuş, ötekiler dinlemiş dinlemiş, sonra altında kalmışlar. Bu yüzden konuşan birine rastlayınca, ısıramayacaklarsa, kulaklarını kısıp dinlermiş gibi yapıp kulak ardı ediyorlar ya da konuşup derdini anlatmaya kalkan yukarıdan konuşmuyorsa, "*konuşma!*" deyip ağzını kapatıyorlar; yardımcı olabilmek için zorunlu suskunluğuna...

Güzel Türkçe'miz de bu konuda derinden derine yardımcı oluyor bize. Müthiş bir tutumlulukla... Bir şey söyle(me), konuş(ma), yap(ma) gibi edimleri ifade eden sözcükler aynı zamanda me-ma gibi son heceleri yüzünden bir başka tür kategorik imperatife dönüşüyor ve yapılan her şeyin aslında yapılmaması gerektiğini gösteriyorlar. Kantçı mıyız ne ulusça?

Konuşan karşısında, her düzlemde, halkımızın halka halka yükselen tepkisi, birisinin hakkının çiğnendiğinin işaretidir. Konuşması engelleneni, aslında hep anlatamadığı bir şeyi anlatmaya çabalayan olarak görürüm. Önce konuşarak savunmaya çalıştığı şey, (örneğin on beş kuruşum) sonra onu savunma tarzı (elbette bedensel/zihinsel) "*konuşma!*"yla ayaklar altına alınır. Sorunun bir ifade özgürlüğü sorunu olduğu kanısındayım. Bu nedenle, "*konuşma!*" diye kestirip atanın muhatabına, tartışma konusu ne olursa olsun, bir mazlum olarak sevgi duymuşumdur. Aslında kimse masum değil, ama mazlum çok...

Gelelim hep yukarıdan konuşanlara. Çünkü benim on beş kuruşumu gasbeden şoför, ifade özgürlüğü açısından iyi örnek değil. Onu konuşturmamışlar asıl, o da beni bulmuş acısını çıkarmak için. Benim muhatabım "büyük söz"ün sahipleri. Onlar her fırsatta, evde, okulda, hastahanede, hapishanede, kışlada ve de sair her yerde, "*sesimizi kısmamızı*", "çenemizi kapamamızı", "çıkıntılık yapmamamızı", "*vıdı vıdı ve de tatava etmememizi*", "*dilimizi tutmamızı*" öğütlüyorlar bize.

İşaret parmağını dudaklarına götürüp bize sus diyen ve ihtiyata davet eden sevimli hemşire kızı severim. Spinoza'yı hatırlatır bana: Caute!

Etika'da insanın en zor denetleyebildiği şeyin dil olduğu söylenir: Bölüm III –Duyguların kökeni ve doğası– Önerme 2 Not'a göre, "*sessiz kalmak ve konuşmak eşit ölçüde insanın gücü içinde olsaydı, durum insan sorunları açısından çok daha sevindirici olurdu. Ama deneyim yeterinden öte gösterir ki, hiçbir şey insan denetiminden dil denli uzak değildir... Ayyaş ayıkken kendine saklayacaklarını anlığının özgür bir buyruğu ile söylediğini sanır; böylece bir deli, bir geveze, bir çocuk ve bu türden başkaları, tümü de anlığın özgür bir buyruğu ile konuştuklarına inanırken, buna karşı gerçekte konuşma dürtülerini kısıtlayacak güçleri yoktur... Buna göre, anlığın özgür bir kararına göre konuştuklarını, sustuklarını sananlar, ya da başka herhangi birşeyi yaptıklarına inananlar gözleri açık düş görenlerdir*" (Yardımlı çevirisi)[1]...

İnsanoğlu boşboğazdır elbette. Boş yere konuşur ölçüsüzce ve incir çekirdeğini dolduramayıp bir çuval inciri berbat eder; sonra da kendini savunmayı sürdürür "şecaat arzederken sirkatin söyleyerek!". Böyledir insan tabiatı, başka türlü olamaz. Geveze mi geveze kısacası. Ve tabii olanı sindirmek için uygulanacak baskı elbette gayritabii, dolayısıyla aşırı olacaktır. Ağzında bakla ıslanmayan bu sevimli ve sevimsiz yaratığın tahammül edemeyeceği kadar...

1) Yığınlar bir yana, en becerikli insanlar bile susmayı bilmez. İnsanların ortak kusuru, sessiz kalmaları gerektiğinde bile, niyetlerini başkalarına açmalarıdır. Ama tam da bu nedenle, insanın düşündüğünü söyleme ve öğretme özgürlüğünü yasaklayan bir yönetim, görülebilecek en baskıcı yönetim olacaktır. Tersine, kişiye bu özgürlüğü bağışlayan yönetim de ölçülü bir yönetim olacaktır. İnsanlara düşüncelerini açıklama özgürlüğü verilmelidir. Düşünceyi açıklamak kendiliğinden iyi bir şey olduğu için değil. Bu çoğunlukla düpedüz gevezelik de olabilir. Ama insan tutkulu bir yaratık olarak gevezedir, konuşmadan yapamaz. Öyleyse, burada, ifade özgürlüğü bu tabiat üstüne ve onu korumak için inşa edilecektir. Özgürlüğün temeli, insanın erdemleri, yüceliği, kusursuzluğu değil, tam tersine, onun tutkulu bir varlık olmasıdır. Açıklanan düşünceler, özlerinde iyi oldukları için değil, toplumun yararı için korunurlar. Spinoza'nın ısrarla belirttiği gibi, düşünceye karşı hoşgörü, sosyal barışın temellerini sağlamlaştıracağı için gereklidir.

Bu vesileyle, bilinçaltında bir kere kurulduktan sonra hiç susamayanlar için şu parantezi açalım:

(Etrafımızda böyle mütemadi konuşan *spesimen*'e çok rastlanır. Siz dinleme rekorları kırmaktan sıkılırsınız, onlar konuşma rekorları kırmaktan bıkmazlar. Araya "yeter yahu, illallah!" sokuşturmanızdan korkarak, sözcükleri ve konuları kesintisiz birbirlerine eklerler. Bu arada, dinlediğinizden emin olmak için habire sizi dürtenler de çıkar ve kolunuz morarır; "anladın mı, tamam mı?"larla kulaklarınızla beyninize matkap sokulurken ve mandalar devrilip dururken... *Değil mi Erdim?* Her ne kadar konuşmak özgürlükse de, sükutun ne değerli olduğu böylece kanıtlanır ve gümüşten nefret edersiniz. Bu tür doğuştan susma engelli lafazanların dur durak bilmeden konuşurken aslında "*lafınızı ağzınıza tıkadıklarını*" ve ifade özgürlüğünüzü taciz ettiklerini düşünebilirsiniz. Yerden göğe kadar da haklı olursunuz; dinlememe hakkını kullanmakta ve konuşmaya başladıkları yerde arenayı terk etmekte de... Bırakın kendi kendilerine konuşup dursunlar, çünkü yaptıkları zaten bundan başka bir şey değildir ve ne yazık ki dertlerine deva yoktur. Onları böyle frensiz *konuş-gen* yapan şeylerin gerçek nedenlerini asla bilemeyeceklerdir çünkü).

Dönelim konuşturulmayan mazlumlara...

Teyzem, çocukluğunda büyüklerin lafına karıştığı zaman, teyzelerinden birinin "*aaa!* şu işe bakın hele, artık abdesthane ibrikleri de konuşmaya başlamış" dediğini anlatır, ibrik gibi boynunu büküp, hâlâ ezik... Ama o da "*sen sus bakayım, aklın ermez, daha çocuksun!*" ya da "*boyundan büyük laf etme*" ya da "*dilini keserim senin*"lerle ağızlarının payını verdiği çocukları büyüyüp kendisine dert anlatmaya çalıştıklarında, "*aaa! dil de maşallah pabuç kadar, ben sizin annenizim o kadar*" diye kesip atar ve asla köşeye kıstırılamaz. Televizyonda da, çarşı-pazar programlarında, halkımızdan mütevazı görünüşlü birine mikrofon uzatılıp fikri sorulduğu zaman, "*canım artık herkes de konuşoor!*" deyip, konuşma işlevinin öyle her önüne gelene ait olmaması gerektiği konusundaki fikrini beyan eder. Bu da sessiz halkımızın genel yaklaşımına pek uygundur: "*Ağzı olan konuşuyor canım!*".

Yeme içme işleviyle konuşma işlevi bu organa düştüğü için, evde ve tabii sair yerlerde en sık karşılaştığınız soru "ne yer içersin?"dir. Bu konuda ikramseverliğimiz ve de misafirperverliğimiz dillere destandır. Neden acaba? Muhtemelen yerken içerken konuşamayacağınız için mi? "*Ağızda lokma varken konuşulmamalıdır ya!*"

Kutsal ortamda en sık karşılaştığınız bir başka soru, tam da her sustuğunuzda size yönelen o çıldırtıcı "*ne düşünüyorsun?*" sorusudur. Ama bu içten ilgi, tesadüfen düşünebiliyor olmanızdan değil, sizi düşündürmeme isteğinden kaynaklanır. Çünkü "*ne düşünüyorsun?*" sorusunun altında yatan enkizitör kaygı "*işime gelmeyen ne düşünüyor acaba?*"dır. Soruyu tüyler ürpertici kılan şey de içerdiği emirdir: Genel bir "*sus!*" buyruğuna eklenen "*düşünme, senin yerine ben düşünüyorum*"... İfade özgürlüğünü bir yana bırakın, mümkün olsa düşünmenin de engellenebileceği totaliter cennetin mikro-ölçekteki sihirli parolası. Bu sorunun muhatabı, sonunda kendini ele verme pahasına, gerçekten ne düşündüğünü kusmaya kalkışırsa, karşılaşacağı ilk cümlenin "*konuşma!*"nın ya da "*düşünme!*"nin bir varyantı olan "*demagoji*[2] *yapma!*" olacağını görecektir.

Okulda konuşmadan önce konuşmama öğretilir. İzin verilince konuşacaksın, o da boşuna olmayacak tabii, iyi not alabilmen, doğru konuşmana, yani senden istendiği zaman istenen biçimde konuşmana, onun dışında da "çeneni kapamana" bağlı olacaktır. Soru sormak ise neredeyse ilkokuldan üniversiteye uzanan bir süreçte hep tehlikeli bir eylem olarak görünecektir. "*Sus bakayım terbiyesiz!*".

Şimdi nasıldır bilmiyorum, ama yıllar önce mutlu mesut küçük asker olmayı öğrenirken de, benden ne istendiğini pek anlayamamıştım. "*Ama*" sözcüğünün hiç hoş karşılanmayıp, her türlü fikir yürütmenin "*hazırol!*"la karşılandığı bu ortamda, yine de sorulara avaz

2) Başlangıçta pejoratif bir anlam taşımayan bu sözcüğün "halk" (demos) ve "yönlendirme" (ago) sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluştuğunu, daha sonra halkı çeşitli çıkarlar ardında kandırarak yönlendirme anlamı kazandığını, olur olmaz "*demagoji yapma!*" diyenlerin bilgi darağacını genişletmek için, bir not olarak düşüyorum sayfa dibine.

avaz bağırarak cevap vermek gerekirdi. Bir şey söyleme, ama haykır ki bir şey söyleyemediğini duymayan kalmasın. Ve "*rica etme*" sakın; "arz" sözcüğü sürekli yanlış kullanılsa da ne gam, yalnızca "*gereğini arzet*" gitsin... Öyleyse şunu da ben saygılarımla arzedeyim: Haksızlık etmek istemem, tarihinin kanla yazıldığı söylenen mesleğin mantığı bu olmalıydı elbette. Her meslek kendi etiğiyle yoğrulur çünkü. Zaten beni rahatsız eden de kan tutma ihtimali değil, başka şeydi. Askerlik eğitimini, üniversite mezunu değerli zevat arasında alırken, adayların birbirlerine hep şu öğüdü verdiklerini duymuştum: "*Aman ha! Sakın burada konuşup dikkati çekme üstüne*". Yaşları neredeyse otuza dayanmış, hatta otuzu da aşmış bu erkeklerin en çok tekrarladıkları ikinci veciz cümle, içinde bulundukları durumdan ne kadar memnun olduklarını gösteriyordu: "Oh ne âlâ, ne âlâ! Hiç sorumluluk yok üstümüzde"... Bu arada, "*konuşma!*" buyruğuyla "sorumluluktan kurtulup çocukluğa dönme" arasında bağlantı kuran var mıydı aramızda bilmiyorum. Ama bana kalırsa, eğitmenlerimiz bu bağlantıyı çok iyi kurmuşlardı.

Sorunun sanata ilişkin yönünü de unutmayalım. Bedeni de devreye soktuğu için pek anlamlı bulduğum, belli ölçüler içinde sanatsal bir kısıtlayıcı sözcük "*kıvırtma!*"dır. "*Artistlik yapma!*" ya da "*caz yapma!*" uyarıları ise pek yaygındır. Örgütlü ıslık çalmak zinhar yasaktır; dava açılır. Örgütsüzünde de şeytan gelip icabına bakar. "*Dansetme!*" ya da "Ötme be!" de denir; vuvuzela dahil öttürülebilen her şey yasaklanarak ve hareket eden ya da öten her varlık düşman ilan edilerek... Korna çalanlar hariç tabii, onlar müthiş bir özgürlükten yararlanıyorlar; ama bana kalırsa, bu müzikseverlerin korna çalmaya böylesine hevesli olmalarının nedeni başka türlü "ötmelerine" hiç imkan verilmemesidir. Yine de sanatsal susturmanın doruğu elbette "*edebiyat paralama bana!*"dır ya da "*hikayeyi bırak!*". Sistemin, edebiyat adı altında her ne yapılıyorsa ona karşılık olarak, yazarlarını sık sık hapisle, sürgünle, bazen ölümle taltif ettiğini görenler, elbette edebiyata böyle sağlıklı bir gerginlikle yaklaşacaklardır: "Edebiyata medebiyata gerek yok, başımız ağrımasın yeter". Peki öyleyse, başımız sağolsun!

Hukuk dünyamızda ise "*edebiyat yapma!*"nın muadilinin ona pek benzeyen "*felsefe yapma!*" olduğu kanısındayım...

Spinoza *Teolojik-Politik İnceleme*'de ifade özgürlüğünü "felsefe yapma özgürlüğü" diye adlandırır. Buna göre "felsefe yapanlar", geleneksel felsefenin dışında, hurafenin etkisinden kurtularak kanılarını belirtenlerdir. Halkımızın söylenenleri kafa karıştırıcı ve sıkıcı bulduğunda savurduğu *"bana felsefe yapma!"* tehdidi, tam da, Spinoza'nın geleneksel felsefenin yanında "hurafeden bağımsız beyan" anlamında kullandığı bu "felsefe"yi, yani ifade özgürlüğünü hedef alır; *"kafamı ütüleme!"* diyerek...

Hukukçular da "bazen" felsefe sözcüğünü, Spinoza'nın bu tanımına uygun bir çerçevede kullanırlar. Hukuka ilişkin kuramsal çalışmalarda siyaset kuramına, tarihe, sosyolojiye[3], antropolojiye yapılan göndermeler bile, "ara sıra", gayrı meşru yoldan "felsefe" yapıldığı suçlamasıyla karşılaşır. Dahası, disiplinin sınırları dışına taşan böyle küstah ve pervasız girişimler bir yana, salt hukuki bir çerçeveyle sınırlanmış kuramsal çalışmaları bir yeraltı "felsefe"si sayanlar çıkar. Felsefe bir düşmandır da, felsefeciler üzülmesin, gerçek felsefeyle ilgisi yoktur düşmanın[4]. *Düş-man* düşler ve düşüncelerdir. Her türlü zihinsel çabaya "aman! pişmiş aşa su katılmasın, başımıza iş açılmasın" diye yaklaşanlar varsa eğer, onların paranoyak genel tepkisi olduğu kanısındayım bunun: *"Bize ukalalık etme!"*

Şeylerin tek gerçek nedeni olmasa bile, kamu hukuku/özel hukuk ayrımının da kuramsal altyapı eksikliğini "bir ölçüde" meşrulaştırdığını söyleyebilirim:

Hukukun "çaresizce pozitivizm"den ibaret olduğunu sanan, sonra da bunu uygulanır hale getiren "bir kısım" hukukçular, sözkonusu ayrımın sağladığı kolaylıktan yararlandılar ve kuramsal konuların salt

3) Sosyoloji'den kurtulmak ne mümkün! Bir bakmışsınız, Duguit adlı bir hukuk kuramcısı kuramını bütünüyle Durkheim'ın sosyolojik öğretisine dayandırıvermiş.

4) Gerçek "Felsefe"den kurtulmak da mümkün değil ne yazık ki! İki yüzyıldır modern hukuk sistemi –bana kalırsa olumsuz anlamda– genelde Kantçı bir öze sahip. Ama Kant'ı bilmeden Kantçı olanlar Kant'ın ne dediğini bilselerdi belki o kadar Kantçı olmazlardı.

kamu hukuku alanına girdiği inancını yerleştirdiler. Böylece kamu hukuku ya da özel hukuk alanında her dalın öncelikle "*Hukuk Nedir?*" sorusuna cevap arayan bir altyapıya ihtiyacı olduğu gerçeğini gözardı ettiler. Öte yandan da kuramsal olan her şeyin hukuk açısından boş, yararsız, spekülatif olduğuna karar verdiler (*Spekülatif* sözcüğü pratik bir kaygı taşımadan herhangi bir konu üzerinde derin derin düşünmeye ilişkin olanı anlattığına göre, "*spekülasyon yapma!*" buyruğu üstüne de derin derin düşünmeliyiz). Kaldı ki, kamu hukukçuları da kendi dallarının kompartımanları arasında birinden ötekine geçerek ilerlerken –ama tren yerinde dururken–, bu altyapı malzemesini geride bıraktılar. Kuramsal olanın kaçınılmaz olarak horgörüleceği bu ortamda, sözde "felsefe" yapan hukukçular kendi kendilerini üretme konusunda kan kaybına uğradılar. Neredeyse ait oldukları daldan utanır oldular. Öğretenler ve öğrenenler bu çerçeveye uyan rolleri hemen benimsediler. Kuramsal diye damgalanan[5] dersler öğrenciler için soyut bir angaryaya dönüştü. Öğreticiler de bu derslerin hocası oldukları için herkesten özür dileyecek duruma geldiler. Beceriksizlikleri ya da iyi hukukçu olmayışları yüzünden buraya geldikleri yüzlerine öylesine çok vuruldu ki, sonunda dudaklarına fermuar çekip dilsizleştiler. Başka türlü de olamazdı, Spinozaca "felsefe yapma" imkanının yok edildiği bir ortamda... Orada bin çiçek açmaz.

Bunları anlatıp, hukuk kuramına ilişkin olanın önemine değindikçe kıvrım kıvrım kıvranıp "*felsefe bu, hukukla ne ilgisi var canım!*" diye sorar hukukçuların "bazıları". Israr edilirse, karşılık şiddetli olabilir:

Oyunun adı: "Hukukçunun Canhıraş Feryadı"

-İlk ve son sahne-

Birinci sınıf hukukçu: *Bana felsefe yapma! ikinci* sınıf hukukçu.

5) Böyle bir şey yoktur, ama vardır: Yani tüm kamu hukuku derslerinden değil, hukuk felsefesi, sosyolojisi, metodolojisi, antropolojisi, tarihi, genel kamu hukuku gibi derslerden söz ediyorum.

İkinci sınıf hukukçu: *Estafirullah kıymetlu birinci sınıf hukukçu, haddim değil zaten, felsefe farklı bir formasyon gerektirir, hukuk kuramını felsefe diye takdim edersem felsefeden olduğu kadar hukuktan da bihaber olduğumu göstermiş olurum, felsefe falan değil bu, hukukun her dalını ilgilendiren kuramsal altyapı...*

Birinci sınıf hukukçu: *Konuşma lan!*

(Birinci sınıf hukukçu süpürgesiyle kafasına vurarak ikinci sınıf hukukçuyu kovalarken perde iner, alkışlar yükselir...)

6
*Etik Hukukun Neresinde?**

Sonunda bu da oldu. Bir münasebetle, "Etik ve Hukuk" konulu bir panelde konuşmak üzere çağrı aldım. Hemen çağrıda bulunan sevgili arkadaşımı tebrik ettim. Çünkü "Etik ve Hukuk" konulu bir panelde beni konuşturmaya cesaret etmek az buz iş değildi.

Davete icabet ettiğimde, hasbelkader rahle-i tedrisimden geçme bahtsızlığına uğramış insanlar da gördüm tıklım tıkış salonda. Ya beni hâlâ dinlemeye cüret ederek, bu çarpışma yüzünden dengelerinin iyice bozulmuş olduğunu kanıtlamaya gelmişlerdi, ya da "ne rezalet çıkaracak acaba?" diye, merak saikiyle oradaydılar. Her durumda, gayet iyi bildikleri bir şey vardı: "Etik ve Hukuk" üstüne ahkam kesecek olan adam, genel bir etikten, değerlerden, ahlaktan, iyiden, güzelden, doğrudan, nurlu ufuklardan, aydınlık yarınlardan, hatta adaletten bihaberdi. Bu "ulvî ve her eve lazım" kavramlara, derslerinde hiç değinmediği gibi, kitaplarında da onlara rastlanmazdı.

* *Güncel Hukuk*, Eylül 2010, İstanbul.

Sözkonusu derslerde ve kitaplarda, birbirlerine tercih edilir olmayan toplumsal yapılanmalardan, kavramsal alanlardan, sistemlerden ve Etik'e burun kıvırıp, şeylerin gerçek nedenini, perdenin arkasında arayan inançsız küstahlardan sözedilirdi. Machiavelli, Spinoza, Marx, Nietzsche, Freud... gibi. İdealizmden nasibini almamış uygunsuz dersler ve maneviyat yoksunu münasebetsiz adamlar kısacası... Ahlak mahlak hak getire...

Yine de iddiam şu ki, soyutlamaları uzayan saçlarımız ve tırnaklarımız gibi gerçek şeyler sandığımızda fena halde apışıp kalırız. Elbette tırnağın ve saçın da soyutlaması vardır, ama o eninde sonunda, boyalı ya da boyasız, bir tırnağa ya da saça benzer. Ve insan sevgilisinin saçını koklayabileceğini, ayak tırnaklarını kemirebileceğini bilir. Ancak gözleri kapalı adalet hanımın göğüslerine dokunamayacağı gibi, etiği koklayamaz, hukuku da ısıramaz. Oysa biri fena kokabilir, öteki kötü ısırabilir. Galiba bu nedenle de gerçek şeylerle bir tutulurlar.

Ama Demoklesin kılıcı gibi başımızın üstünde her daim sallanan bu tehlikeyi savsak bile, köşebaşında bir yenisi bizi bekler. Kavram oldukları bir kez kabul edilse de, onları her zaman geçerli, hiç değişmeden varolan yekpare gövdeler olarak algılayabiliriz. Yani bir yanda "Etik" denen ve her durumda gönderme yapılabilecek değişmez bir antite vardır. Hukuk öte yanda, yine hiç değişmez konumuyla, İ.Ö XVI. yüzyılda nasılsa öyle[1], varlığını sürdürmektedir. Ve bu ikisi arasındaki ilişkiler de yine değişmez Etik ve Hukuk ilişkileridir. Böyleyse, sorulabilecek soru da basittir: Bu iki antite arasında ilişki var mıdır, yok mudur? Bir varmış bir yökmüş...

Bu sorunun doğru bir soru olduğu konusunda kuşkular taşıyor, "bir Etik" ve "bir Hukuk" yerine farklı etiklerden ve hukuk sistemlerinden sözedilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Etik'i tanımlamak zordur, çünkü her şeyden önce bu kavram felsefi bir bağlama gönderir ve bu nedenle birbirine az çok karşıt birçok

1) Musa'nın bu yüzyılda yaşadığı tahmin edildiği için İ.Ö. XVI. yüzyıl diyorum, yoksa hukuku insanlığın başlangıcına yerleştiririm.

etik teorinin ortaya çıkmasına yol açar. Teoriyi bir yana bırakalım, tanım meraklılarına göre değişen bir sözcük dağarcığı çerçevesinde, kavramlar, bir yerden ötekine farklılaşan anlamlar ve yananlamlar taşırlar. Ayrıca ona ne denli özerk bir nitelik kazandırmaya çalışırsak çalışalım, etiği hayatın dışına çıkarmak, her davranışa ilişkin bir nitelik taşıdığını görmezden gelmek mümkün değildir.

Bu tanım zorluğunu kavramak için, Etik sözcüğünün, ona bağlı kavramlarla birlikte bir sarmal oluşturarak izlediği, uzun tarihi sürecin peşine düşmek gerekebilir.

Ukalalığa gerek yok, herkes biliyor, kısa keselim: Sözcük Yunanca *Etike*'den (*etos*) gelir ve ilk haliyle "adetler" demektir. Felsefi bağlamda da "Adetler bilimi ya da davranışı yönlendirme sanatı"... Ve hemen bir ilk zorluk, Etik sözcüğüyle Moral sözcüğü arasındaki ilişkide çıkar. Çünkü Latince *Moralis* (*mores*) de "adetler" demektir. Gelişmiş anlamıyla, "bir toplumun adetlerini, alışkanlıklarını ve özellikle de kabul edilmiş ve uygulanmış davranış kuralları"nı anlatır.

Bu yakınlık, bazı tanımcıların Etik'le Moral'i düzanlamda eşanlamlı kullanmalarına yol açacaktır. Ama aradaki farkı vurgulayan tanımlar ağırlıktadır ve Moral ve de Etik deyince Kant'tan kurtulmak mümkün değildir: Örneğin formel ilkeler/maddi ilkeler ayrımından yola çıkan bir tanıma göre, hakkaniyet ve adalete ilişkin olan, yani evrensel olan Moral, bireylerin özeline, yani onların yararlarına ilişkin olansa Etik'tir. Yine de tüketilemeyecek kadar çok tanımda, bazen Etik'in Moral'e göre, bazen de Moral'in Etik'e göre daha genel bir nitelik kazandığı olur. Çeşitlemeleri artırmak mümkün yani, ama tam da bu yüzden, kafa karıştırabilecek çeşitli örnekleri sıralamak da...

Etik ve Moral arasındaki ayrımı vurgulamayı hedefleyen şu örneğe bakalım: Bir lisede öğretmenleri canından bezdiren ele avuca sığmaz bir öğrencinin (bu haylazı sevdim ben) atılmasını şanlı eğitimin bekası için gerekli sayan öğretmen takımının talebini "Etik" bulan biri, buna karşılık hiçbir öğrencinin okuldan atılamayacağını savunanların çıkışını da "Moral" buluyor.

İkna olamadım, ama yanlış anlaşılmak da istemem. Bunları söylerken Etik'le Moral'in aynı şey olduğunu da savunmuyorum: Roma'da *Moralis*'in Yunanlılar'ın *Etikesi*'ni bire bir karşıladığını söyleyenler çıksa bile, onlara kulak asmayın. O *Etike* bu *Moralis*'e, Roma İmparatorluğu Antik Yunan sitesine ne kadar benziyorsa o kadar benzer, yani pek az benzer.

Laf aramızda, haylaz öğrenci örneğinde, sıklıkla birbirine karıştırılan ve de karıştırılmaması gereken genel Etik'le meslek etiğinin de birbirine girdiği kanısındayım. Oysa arada hayati bir fark var. Bir örnek verelim: Ötanazi, kürtaj, açlık grevi gibi konularda Tıp etiğinin Hukuk etiğiyle sık sık çatıştığı olur, ama genel Etik'in buna getirebileceği kesin bir çözüm yoktur. Ve tüm bu sorunlar da, bana kalırsa, genel Etik denen şeyin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır.

Sorunu bir de hayali ve mizahi örneklerle açmayı deneyeyim: Varsayım bu ya, akademik kariyere uzun eşek oynar gibi "hooop haydaaa!" diye atlamak isteyenlerden bazıları yazma özürlüler ve hiçbir cümleyi yazım kurallarını çiğnemeden tamamlayamıyorlar. Ya da konuşmayı çok seviyorlar, ama belagat sıfır, hiçbir cümleyi burun üstü kapaklandırmadan bitiremiyorlar. Bu durumu ben meslek etiği açısından sorunlu görebilirim, ama genel Etik (neyse!) açısından bir sorun olduğunu söyleyebilmem zor. Buna karşılık, sözüm meclisten dışarı (varsayıyoruz değil mi? telaşa gerek yok), diyelim ki bazı akademisyenler hiç çalışmadan, okuyup yazmadan yıllarca idare etmek gibi, Protestan etik ve ruh karşıtı bir yolu tercih etmişler. Bu sorunlarının en azından modern etiğe ilişkin olduğunu modern olanlar kabul edecektir. Ama içinde bulundukları ortamda herkes bu yolu seçecek olursa, ortada meslek etiği açısından herhangi bir sorun görmeyenler de çıkabilir.

Görüldüğü gibi, işimiz kolay değil. Bir de Yunanca "*ontos*", yani ödevden gelen Deontoloji sözcüğü var ki, o da sık sık Etik-Moral ikilisinin kâh arasında, kâh orasında burasında boy gösterir. Ve Kant'ın Deontolojik Etik'ine göre, ödev gereği davranmanın ahlaki ama pek kasvetli erdeminin karşısında, kabullenerek ve neşeyle davranmak

olan bir erdem seçeneği de vardır[2]; ama unutmayalım ki, dünyamızın etiği kasvetli bir ödevler etiğidir. Bir işi severek yapmakla, ödev diye belleyerek nefretle yerine getirmek arasındaki derin fark burada kendini gösterecektir... Kant ikincisini değerli bulacaktır... Ya Spinoza?

Bu arada kısaca, Etik'le Erdem arasında Antik Yunan düşüncesinde kurulan özel ilişkiye parmak basalım. Ama hemen sevinmeyelim; çünkü erdemle Etik, mizah konusu olacak biçimde çelişebilir de: Comte-Sponville'e göre, bir erdem olan mizah, Etik'in ciddiyetini tartışma konusu yapar, onu göreceli hale getirir, şüpheli kılar, onun boşunalığıyla, iddialarıyla eğlenir. Mizah, Etik'in anlamsızlığına yalnızca hakikat adına gülecektir. Comte-Sponville, zeka her şeyle alay eder, nefret ettiği ya da aşağıladığı şeyle alay ettiğinde bu ironidir, sevdiği ya da değer verdiği şeyle alay ettiğinde bu mizahtır,[3] der. Emin değilim: Mizah asıl ikiyüzlülükten nefret eder ve onunla alay eder. Ve mizahın ya da erdemin doruğu insanın kendi ikiyüzlülüğüyle alay edebilmesidir. Önce kendini severek elbette... Buradan Comte-Sponville'e dönerek diyebiliriz ki, "yalnızca sevgi olmadığı için ahlaka ihtiyaç duyarız"[4], ahlakla benzeştiği ölçüde de Etik'e... Demek ki, ahlaka ya da Etik'e ihtiyaç duymaya başladığımız zaman, kendimizden nefret etmeye de başlamışızdır...

Köpekbalıkları böyle şeylere hiçbir zaman ihtiyaç duymayacaklar. Ama ne garip değil mi? Dünyayı da yoketmiyorlar. Lautréamont bunu mu anlatıyordu ne?

Sonunda her şeyi darmadağın eden Etik'le değerler arasındaki ilişkidir ki, kanımca genel bir Etik tanımını çökerten unsur, Etik'in değerlerden soyutlanarak özerkleştirilebilmesinin mümkün olmamasıdır. Bir tanıma göre Etik nasıl yaşanması gerektiğini ve neye dayanarak yargıya varılacağını ve karar verileceğini söyler. Bir başka tanıma göre, değerlerin bir sistem halinde kendi aralarında bileşmeleri bir

2) André Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, İ. Bilgi Ün. Yayınları, İstanbul 2004, s. 294.

3) André Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, s. 288, 289.

4) André Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, s. 295.

Etik oluşturur. Ama daha Etik üzerinde hemfikir olamamışken, değer tanımları da kendi aralarında farklılaşarak bizi bir çıkmaza sürükler.

İki aykırı örnek verelim eğlenmek için: Bir başka ABD'nin şairi olan Walt Whitman, "Asla boyun eğmemiş olanların, boyunduruk kabul etmeyen kişilikte insanların, yasaların, kuramların, anlaşmaların asla sindiremediği insanların yanındadır" (*Mavi Ontario'nun* kıyısında). "Önde olanın arkaya geçmesini, arkadakinin öne çıkmasını", "eski önermelerin yerine budalaların, kirli insanların yeni önermelerinin dikkate alınmasını" (*Alt üst etmek*) ister... İnsanların uyanabilmesi için, "Kurtarıcılar avaz avaz bağırdıkları kürsülerden inmeli, oraya budalalar, deliler çıkmalı, canilerle yargıçlar yer değiştirmeli, gardiyanlar hapse girmeli, anahtarlar mahkumlara verilmelidir" (*Yer değiştirme*)[5]. Whitman ezberimizi bu ona özgü etikle bozarken, meseleye tersinden yaklaşmayı seven Marquis de Sade da, iki ateşli grup terapi arasında "hukuk felsefesi" yapar ve kalabalık bir Yatak Odası etiğinin geleneksel değerler karşıtı bir etik olduğunu anlatır...

Şimdi de kendimize çeki düzen verip, yatak odasından Ahlak'a ve Hukuk'a geçelim. Bunu hep yapıyoruz zaten; yapmıyormuş gibi yaparak... Bu süreçte, farklı etik tanımlarıyla farklı hukuk tanımları da, birbirleri karşısında sürekli yer değiştirirken, kâh çakışacak kâh çatışacaklardır.

Hukuku toplumun genel çıkarı, bireylerin ve toplumun ortak iyiliği ya da adalet gibi hedeflerle açıklayan tanımları elimizin tersiyle itiyoruz. Çünkü bu hedeflerin doğrudan değerlere ilişkin, dolayısıyla da görece ve ikiyüzlü ya da çokyüzlü oldukları açıktır[6].

Öyleyse, tartışılmadan genel kabul göreni ve derslerde öğrencilere sıcak sıcak servis edilip yutturulanı olduğundan, hukukun devletli

5) Walt Whitman, *Feuilles d'herbe*, Mercure de France, Paris 1931, s. 98, 101, 104, 198, 323.

6) "Hukuk, toplumun genel menfaatini veya fertlerin ve toplumun ortak iyiliğini sağlamak maksadıyla konulan ve kamu gücüyle desteklenen kaide, hak ve kanunların bütünüdür". "Daha yaygın bir tanımıyla, hukuk, adalete yönelmiş toplumsal yaşama düzenidir".

tanımını ele alacağız: "Uygulanması devletin kurumsal baskısıyla güvence altına alınmış kurallar bütünü".

Tanım, doğrudan bir takım değerlere gönderme yapmadığına göre, makul ve nesnel sayılabilir[7]. Ama acele etmeyelim. Bir tanım, başka tanımlara ihtiyaç duyarak esnemek zorunda kalıyorsa, ya onun eksik olduğu ya da bilinçli olarak kapıları açık bıraktığı düşünülmelidir. Bana kalırsa, yukarıdaki devletlû önermede kuralları kimin belirlediği belirtilmediğine göre söz konusu olan budur: Bu iki uçlu önermenin yaptırım ucu devlete bağlanmışsa da, kurallar bütünü sahipsiz kalmıştır. O zaman da, Yasa'ya gösterilebilecek yaratıcılar sayısınca, ortaya dört ayrı olasılık çıkar:

1. Tanımın sınırları içinde kalınarak, kural, devlet ve yaptırımdan başka bir şeyden söz edilmediğine göre, kurala devletten başka bir kaynak aramamak gerektiği düşünülebilir. Bunu benimseyen hukukçuların, Etik-Hukuk ilişkisini Etik'i yokederek çözdüklerine ve bütünüyle Machiavelli'yle Nietzsche'ye yakışır meşruiyet dışı bir yolda yürüdüklerine inanmak isterim içtenlikle ve o zaman gider onlara sarılırım gözyaşları içinde. Ama böyle olmadığını sağır sultan duydu. "Ağzımızdan çıkanı bizim kulağımız duymuyor mu o zaman, ey ehl-i vatan? Bu tanım bir tür totolojidir, üstünde durmaya bile değmez" deyip geçme kolaylığına da sarılmak istemiyorum[8].

2. Bu nedenle hemen ikinci olasılığa atlıyorum. Aynı tanımda, yasaların kaynağının Tanrı'ya, Tabiat'a gönderildiği düşünülebilir. Bu da elbette tabii hukukçu bir yaklaşım olacak, aşkın bir adalet idesini gerekli kılacaktır. Klasik tabii hukuk görüşünü izleyen rasyonelleşmiş

7) Bu açıdan da bir başka hukuk tanımına benzediği söylenebilir: "Siyasi açıdan örgütlenmiş bir toplumun sistematik güç kullanarak sağladığı sosyal denetim".

8) Belki de "yasaya körü körüne uymak diye anlaşılan" sahte bir pozitivizm tanımı bu tanıma pek uygun görülebilir. Ama ne yazık ki böyle bir pozitivizm yoktur. Olsaydı, şu önerme, anında o tanımın çökmesine yol açardı: "O zaman, Tanrı'nın yasalarını körü körüne uygulayan biri de allahına pozitivist olurdu". Tabii Tanrı yasalarını iyiyi ve kötüyü belirleyerek oluşturuyorsa, son aşamada, bu üretimin de iradi pozitivizm çerçevesine girdiği söylenebilir. Hugo Grotius'un "Tanrı bile Tabiat'ın yasalarına uymak zorundadır" diyerek müdahale etmesine neden olan bu olsa gerek. Tabii hukuku kurtarmak gerekiyordu.

modern tabii hukuk da, vazgeçilmez ve değişmez bir dayanak ihtiyacını dile getirmeye devam edecektir. Modern hak modellerinden üçüncüsü ve sonuncusunun Etik model adı taşıdığını unutmayalım. Bir dördüncüsünü icadedemedik. Moderniteyle hesabımızı kesmezsek icadedeceğimiz de yok...

3. Üçüncü olasılık, modern yapılanmaya modern meşruiyet ilişkisiyle, yani egemenlikle uyan tanımdır. Yasa'yı yaratıcı olarak ulusa gönderen tanımdan sözediyorum. Bu seküler kaynak açısından, tanım, idealizm ve düalizm karşıtı bir yaklaşım olarak, pozitivisttir ve Hukuk-Etik ilişkisini kesen bir tanım gibi görünse de, pozitivizmde genel bir Etik ve Hukuk anlayışının varolmadığı unutulmamalıdır; Moralite'nin de, toplumların içinde bulundukları zaman ve mekan koşullarına, tiplerine göre, hatta aynı tip içinde bile değişiklik gösterdiği...

4. Olası bir dördüncü yorumda ise, Yasa'nın kaynağı ulus ötesi bir odağa gönderilebilir. Bu da tanımı, temel unsuru olan devleti anlamsızlaştırarak, kötürüm bırakmak olacaktır. Yani, post-modern buharlaşmadan, çözülmeden ve Etik'in atomlarına ayrılmasından sözedebiliriz bu durumda. Ya da yeni bir meşruiyet ilişkisini, yeni bir hukuk veya bu kavramın yerini alacak yeni bir haklar sistemini, ona özgü yeni bir etikle düşünebiliriz. "Hukuk Fakültesi"ni "Haklar Fakültesi"ne dönüştürecek bir etiği düşünmekten sözediyorum... Beyin jimnastiği olur; faydalıdır!

Görüldüğü gibi, bu sorunsuz sandığımız ve her fırsatta şapkadan çıkardığımız tanımda, kuralın sahipsiz kalışı, farklı sahiplere gönderme yapıldığı ölçüde, genel bir Hukuk ve bir Etik kavramını da belirsizleştirip ciddi sorun çıkarmaktadır. Daha esnek ve tüm yapılanmaları içerecek tanım olan Yasa-Uygulama ilişkisi, bir siyasi iktidar tanımına[9]

9) Passerin-d'Entrêves, İktidar'ı "Yasa'yla uyum içinde ve onun adına kullanılan güç" ya da "gücün yasal kullanımı" diye tanımlar (Alessandro Passerin-d'Entrêves, *La Notion de l'Etat*, Sirey, Paris 1969, s. 85, 103). Lipson'a göre de İktidar güce onayın, rızanın eklenmesinden başka şey değildir (Leslie Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, AÜHFY, Ankara 1968, s. 84).

da denk düşer ve hukukiliğin aynı zamanda siyasilik demek olduğunu ortaya koyar. Siyaset-Meşruiyet-Hukuk... Bir değerler manzumesini kaçınılmaz kılan şeytan üçgeni... Ondan kaçmak ne mümkün...

Hukuk tanımı, güç ilişkilerini tüm çıplaklığıyla açıklayarak, hukuk tanımı olmaktan çıkmak istemiyorsa, ortaya bir meşruiyet ilişkisi koymak zorundadır. İlişki de, en azından iki taraf arasında kurulan bir bağ ve bir taraftan ötekine yapılan bir gönderme gerektirir. Her gönderme işlemi, bir şeyi başka şeyle açıklama ya da doğrulama olduğu ölçüde, aynı zamanda bir aşkınlaştırma ya da yüceltme işlemidir. Güç ilişkilerinin yasayla meşrulaştırılması ya da doğrulanması... Tekrarlamak gerekirse bu, bir değerler manzumesini kaçınılmaz kılan şeydir.

Hukuk, uygulamanın yasalarla doğrulanması olarak tanımlanırsa, farklı toplum tipleri ortak bir siyasi-hukuki model üstünde kavranabilir. Güç ilişkilerinin doğrulanması olduğu için siyasi, bu doğrulama yasalarla yapıldığı için de hukuki bir tanım... Bu tanım, kendi yapılanmasının hukukunu hukuk sayıp diğer hukuk sistemlerinin üstüne tüküren anlayış karşısında, tüm toplumların başlangıçtan itibaren siyasi-hukuki nitelik taşıdıklarını vurgular. Değerlerden masun ve de masum kalınamayacağını da[10]...

Bu nedenle ve her durumda, farklı siyasi-hukuki yapılanmalarda, doğrulama ya da aşkınlaştırma, yüceltme, *mistifikasyon* olarak, farklı etikler ortaya çıkar: Köleci bir toplumda hukuk ya da uygulamanın yasaya gönderilmesi, efendilerle köleler arasındaki eşitsiz güç ilişkisinin meşrulaştırılması olacaktır. Köleci toplumun hukuku, o toplumun bir parçası olan kölelerin konumunu onaylar, ama kölelerin hukuku değildir. Müfredat'ta kalsın elbette, ama unutmayalım, Roma Hukuku'nun karşısında her zaman Spartaküs olacaktır (etik ve epik kahramanım

10) Bu ikilide siyasi olanın önceliği kendini açıkça ortaya koyar. Güç ilişkileri onları düşünme ve yasal bir düzenlemeye başvurma evresinden önce, hatta çok önce vardırlar ve onları denetlemeye yönelik her düzenlemeyi kat kat önceledikleri gibi aşarlar da. Bu, hukukun ve siyasi olanı gözden kaçıranların muhafazakarlığı diye adlandırdığımız şeyin temel nedenidir.

olarak da kalacaktır)... Köleci toplumun etiği de elbette köleci bir etiktir. Ortaçağ batı toplumunun hukukuyla etiğinin feodal ve *Kutsal Kitap*'a dayalı olması, ama bunların, toprağa bağlı ve haysiyet (sınıfsal bir paye olarak *dignitas*) yoksunu yoksul köylülerin hukuku ve etiği olmaması gibi... Örnekleri çoğaltıp günümüze gelebilirdim; bazı hukukçuların "Moral"lerini bozmak isteseydim... Ama "Ahlak"larını bozmak isterdim doğrusu.

Yine de şu kadarını söyleyeyim: Başlangıç toplumunun mitoslarında dile gelen yasalarıyla, uygulamanın meşrulaştırılması, erkeklerle kadınlar arasındaki güç ilişkilerinin meşrulaştırılması olacaktır. Ve bu toplumun etiği de, hukukundan ayrıştırılamaz biçimde, ataerkil bir etiktir... Ama hangi toplum ataerkil değil ki? Belki yalnızca burada evrensel bir Etik'ten sözedilebilir; ama o da başka bir masal...

İnanın, çok isterdim, şaşmaz bir makina gibi, her türlü siyasi etkinin, etik ya da moral kaygının, öznel değerlerin ve elbette çıkarların ötesinde, tıkır tıkır çalışan, bir özerk hukuk aygıtının varlığını. Seksenli yılların rüyasıydı bu: "Hukukun kıskacındaki siyaset"ten sözetmeye başlamıştık bile... Ama bir aygıtın böyle çalışabilmesi için, toplumsal yapının ona uygun bir türdeşlik sunması gerekir. Köprülerin altından sular aktı ve doksanlı yıllar, hukukun bu anlamdaki bir üstünlüğünün olsa olsa ütopya olabileceğini gösterdi bize. Yeniden "hukukun kıskacındaki insanlar"ı da düşünmeye başladık; bambaşka bir bağlamda...

Birinci sınıf öğrencilerine bu yıl şu soruyu sordum: "Sizler Hukuk Fakültesi'ni seçtiniz hukukçu olmak için. Buraya, yargı mekanizmasının adil bir biçimde çalıştığını, sistemin haklıyı haksızı kesin olarak ayırdığını, avukatların, savcıların, yargıçların, öğretim üyelerinin moral açıdan ve bilgi açısından kusursuz olduğunu ve kendinizin de ileride kusursuz hukukçular olacağınızı düşleyerek ve de hukuka sarsılmaz bir güven duyarak mı geldiniz?" Hep bir ağızdan, inançlı bir biçimde, bağırarak cevap verdiler: "Hayır".

Sıfır genel Etik yani! Pek sevindim bu gerçekçiliğe. Ama onlara asla aşkın anlamlar yüklemeden, karşı-etiklerin gereğini de hissettim.

Dünyanın hal-i hazır durumunda... Tarihin en büyük ekolojik felaketi yaşanırken, "gool" diye haykırdığımız şu sırada, *Vuvuzelalar kim için çalıyor?*[11] Çalanlar ne için çalıyor olurlarsa olsunlar, Vuvuzelalar'ın o garip, bağlamdışı sesi, tabiatın yüreğinden, sömürgecilikle eşanlamlı bir modernitenin geçmişinden seslenip, bize bir şey hatırlatmaya çalışıyor belki. Modern kölelerle efendiler arasındaki farkın azalmadığını, tersine arttığını... Yokuş aşağı giderek hızlanacak freni patlamış bir kamyonu terketmektense, onu vites değiştirerek kurtarmaya çalışmanın beyhudeliğini...

Tutkuların gözleri kararttığı, insanların para ve paye ardında, özgürlüklerine koşuyormuşçasına, hırsla köleliklerine ve sonunda tabutlarına doğru savruldukları bu dünyada, çatırdayan bir sistemi genel olarak meşrulaştırmaya çabalayan etiklerle karşı-etikler her düzlemde çatışıyor. Bu dünyada, bu ülkede, belki aynı yastıkta bile (kocarken...)

11) Bu yazı, 2010 Dünya (ayaktopu) kupası sırasında ve Meksika Körfezi'ndeki petrol sızıntısı sürerken yazılmıştır. Umarım 2020'de bu dipnotun bir anlamı olur...

7
*Ah Erasmus, Eyvah Farabi!**

"Sahnede rolünü oynayan bir oyuncunun maskesini çıkarmaya kalkarsanız ve seyircilere onun gerçek yüzünü gösterirseniz, bütün masalı alt üst etmiş olmaz mısınız, bu yüzden de deli muamelesi görüp seyircilerin attığı taşlarla sahneden kovulmayı hak etmiş olmaz mısınız?... Yaşamın akışındaki her şeyi deli saçması görüp reddeden ve bunlara gülüp geçen bir adamdan hilkat garibesi ya da hayalet görmüş gibi korkup kaçmayacak biri olabilir mi?"

Erasmus[1]

Hava şehitlerimiz için yazılmış şiirlerden biri şu dizelerle başlar: "O gün böyle ağladık. Ah Fethi, eyvah Sadık/Yaralandık kanadık...". Hala anılıyorlar mı ve ağlayanları var mı bilmem? Ama ilkokul öğrencisi olduğum dönemde unutulmamışlardı ve hava şehitlerini anmak için düzenlenen halka açık bir törende, kaymakam ve şube reisi önünde, bu şiiri okuma görevi bana verilmişti. Muhtemelen şube reisi babam olduğu için... Evde şiir okuma talimi yaparken, en dokunaklı ve sıtma görmemiş sesimle, "Ah Fethi, eyvah Sadık" diye avaz avaz haykırınca (törenlerde şiir böyle okunur ve tüm şairler mezarlarında uyandırılıp hazır ola geçirilir), durumdan haberdar olmayan annem, her zamanki telaşlı haliyle, odaya dalmıştı: "Ay! ne oldu evladım?"...

Ne mi oldu?

**Güncel Hukuk*, Aralık 2009, İstanbul.

1) Erasmus, *Deliliğe Övgü*, Kabalcı, İstanbul 2009, s. 103, 105, 109.

Şu Erasmus ve de yeni icadımız olan Farabi programları[2] hakkında beni uzun süredir meşgul eden düşünsel soruna makul bir cevap bulmak için, küçük bir anket düzenlemeye karar verdim. Uzmanlar çığlık atmasınlar; amatör işi bir anketten söz ediyorum. Ve bu anketi alnımın akı, öğrencilerimin de özverili katkısıyla gerçekleştirdim. Her durumda ve de yerden göğe haklı olarak, tetikteler çünkü; "bu hoca takımına güven olmaz hiç, sınav mınav mı acaba?" diye...

Aslında "amatör anketör" olarak itiraf edeyim ki beklediğim sonuca ulaştım. Dolayısıyla telaşa kapılmadım; ağlamadım da. Kimsenin de telaşa kapılmasını istemiyorum. Ayrıca aramızda da kalsın (Sarkozy'yle Merkel duyup sevinmesin, dostlarımız da üzülmesin) diye, fısıldıyorum: "Ah Erasmus, eyvah Farabi"...

Anket kayda değer üç üniversitenin hukuk fakültelerinin Erasmus Programı'ndan az çok haberdar olan 1., 2. ve 3. sınıf öğrencileri arasında yapıldı. Her türlü sahte rekabeti önlemek ve "şurada kırk kişiyiz, birbirimizi biliriz" demek için, bu hukuk fakültelerinden birinin, Türkiye'de –anlı şanlı eğitim sistemimizin iftihar vesilesi öğrenci seçme sınavlarında başarılı olanlar arasından– en yüksek puanla gelenleri kabul eden gözde fakülte olduğunu da belirteyim. Sonuç şu:

-Erasmus programı ve Erasmus hakkında kendilerine soru sorulan 255 öğrenci arasında, Erasmus programı hakkında 122 öğrenci bilgi sahibiyken, Erasmus'un kim olduğunu yalnızca 11 öğrenci biliyor.

2) İlgili sitelerde programlar hakkında verilen kısa bilgiler şunlardır: Erasmus programı, Avrupa'daki yüksek öğretim kurumlarının birbirleri ile çok yönlü işbirliği yapmalarını teşvik etmeye yönelik bir Avrupa Birliği programıdır. Yüksek öğretim kurumlarının birbirleri ile ortak projeler üretip hayata geçirmeleri, kısa süreli öğrenci ve akademik personel değişimi yapabilmeleri için hibe niteliğinde karşılıksız mali destek sağlamaktadır... Kısaca "Farabi Değişim Programı" olarak adlandırılan Yükseköğretim Kurumları Arasında Öğrenci ve Öğretim Üyesi Değişim Programı, üniversite ve yüksek teknoloji enstitüleri bünyesinde ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim-öğretim yapan yükseköğretim kurumları arasında öğrenci ve öğretim üyesi değişim programıdır. Farabi Değişim Programı, öğrenci veya öğretim üyelerinin bir veya iki yarıyıl süresince kendi kurumlarının dışında bir yükseköğretim kurumunda eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmelerini amaçlamaktadır.

Erasmus hakkındaki bu bilgi de *Deliliğe Övgü*'yle[3] sınırlı. Erasmus'un Türkçe'ye çevrilen ve her nedense tükenmiş olan *Bir Hıristiyan Prensin Eğitimi*[4] adlı kitabından haberdar olan yok. Zweig'ın *Rotterdamlı Erasmus. Zaferi ve Trajedisi* (*Triumph Und Tragik Des Erasmus Von Rotterdam*) adlı kitabından da[5]... Genel nitelikteki cevaplara bakılırsa, bu 11 öğrenciden olsa olsa ikisi *Deliliğe Övgü*'yü okumuş olabilir. Erasmusçu zihniyetle Lutherci zihniyet arasındaki çatışma ve Erasmus'un Avrupa Birliği düşüncesinin öncüsü olduğu da bilinmeyenler arasında...

-Farabi programı ve Farabi hakkında kendilerine soru sorulan 191 öğrenci arasında, Farabi programı hakkında 4 öğrenci bilgi sahibiyken, Farabi'nin kim olduğunu da yine 4 öğrenci şöyle böyle biliyor. Ama işin ilginç yanı şu ki, program hakkında bilgisi olanlarla Farabi hakkında bilgisi olanlar aynı öğrenciler değil. Farabi hakkında bilinenler ise Erasmus hakkında bilinenlere göre çok daha sınırlı. Örneğin Farabi'nin kitaplarından[6] ya da Aristoteles-Farabi düşünsel ilişkisinden söz eden yok.

3) *Deliliğe Övgü*'nün (*Stultitiae laus*) sanırım ilk çevirisini Nusret Hızır yaptı. Bu kitabın son baskısı 2007'de Kırmızı Yayınları'nca yapılmış ve bu baskı tükenmiş. Öteki Yayınları'nca 2004'te basılan Tufan Göbekçin çevirisi ve Oda Yayınları'nca 2007'de basılan E. Murat Cengiz çevirisi *Deliliğe Övgü*'ler de tükenmiş. Şu sırada bulunabilen üç çevirisi daha var: Gün Yayınları'nca 2001'de basılan Derya Tekgöz çevirisi, Cem Yayınları'nca 2002'de basılan Vildan Kayacan çevirisi, Kabalcı Yayınları'nca 2009'da basılan ve biri Latince metni de içeren Çiğdem Dürüşken çevirileri. Kısacası *Deliliğe Övgü* Türkiye'de çok çevrilen ve çok basılan kitaplardan sayılabilir.

4) *Bir Hıristiyan Prensin Eğitimi* (*Institutio principis christiani*) Öteki Yayınları'nca 2000'de Tufan Göbekçin çevirisiyle basıldı ve tükendi; vefasızın biri de kitabı benden aldı ve kaybetti...

5) Stefan Zweig, *Rotterdamlı Erasmus. Zaferi ve Trajedisi*, Can Yayınları, İstanbul 2008. Bu çeviri daha önce BFS Yayınları'nca 1987'de basılmıştı.

6) Vadi Yayınları'nca 1997 ve 1999'da basılan Ahmet Turan Arslan çevirisi İdeal Devlet ve İlimlerin Sayımı tükenmiş. Farabi'nin şu sırada bulunabilecek kitapları şunlar: AKM Yayınları'nca 1994'te basılan Mübahat Türker-Küyel çevirisi *Geometri Felsefesine İlişkin Metinler*, Morpa Yayınları'nca 2004'te basılan Hüseyin Atay çevirisi *Mutluluğu Kazanma- Eflatun Felsefesi-Aristo Felsefesi*, Litera Yayınları'nca 2008'te basılan Ömer Türker çevirisi *Harfler Kitabı* ve Klasik Yayınları'nca 2008'de basılan Ömer Türker çevirisi *Kitabu'l Burhan*...

Bu arada aynı ankette Sokrates hakkında da sorular yöneltildi öğrencilere. Sokrates, cevaplara bakılırsa, öğrencilerin, Erasmus ve Farabi'ye göre daha iyi tanıdıkları! bir düşünür. Şu tür bir tanışmadan söz ediyorum: Sokrates'in bir Yunan filozofu olduğunu biliyorlar, idam edildiği kanısındalar, kâh Platon'un kâh Aristoteles'in hem hocası hem de öğrencisi olmayı başardığını düşünüyorlar, *Sokrates'in Savunması*'nı duymuşlar ve elbette okumamışlar; çünkü büyük bir çoğunluğu onun Sokrates tarafından yazılmış olduğuna can-ı gönülden inanıyor...

Böylece, Sokrates hakkında öğrenci seçme sınavlarında mutlaka bir test sorusu geldiğini öğrenmiş bulunuyor, ama bu "özden" engin kültür hazinesi karşısında kendimizden geçemiyoruz. Cevaplara bakılırsa, soru herhalde şöyle düzenlenmiş olmalı:

Sokrates kimdir?

a) Yunanlı bir filozoftur; birilerinin hocası ve öğrencisi olmuş, sonra da bir biçimde ölmüştür; ölmeden beş dakika önce de yaşıyormuş zaten; *Sokrates'in Savunması* diye bir de kitap vardır ve kimin olduğu hiç önemli değildir.
b) Soyadı La Palisse olan biridir.
c) Sokrates diye biri hiç yaşamamıştır.
d) Brezilyalı bir futbolcudur.
e) Bıyıkları olsaydı amcam olurdu.

Elcevap: (a) şıkkı.

Bravo. Buyurun Üniversite'ye.

Sokrates'in, Platon'un ve de başka düşünürlerin kemikleri sızlamasın diye, öğrenci seçme sınavlarında bu tür test soruları sorulmamasını rica ediyorum yetkililerden. Erasmus'u da unutun ne olur! Bu konularda öğrencilerin hiçbir şey bilmemesi, test bilgilerine gönderme yapmalarından ve "biliyoruz ya!" demelerinden evladır...

"*Hiçbir şey cehaletten daha küstah olamaz*" der Erasmus, *Dorpius'a Mektup*'unda[7]. Öğrencilerimizi bu küstahlıktan koruyalım...

Aslında kimsenin şaşırmayacağı (son derece inanılabilir şeyleri "ah! inanamıyorum" diye karşılayan, en sıradan bir sürü olayı –örneğin tekme atınca gidip üç direk arasına giren bir topu– "inanılmaz" bulan bir toplum için de şaşırtıcı olan bu), yine de garip vakalar arasına girmesi gereken bu anket sonucunda, elbette, son eleştirilebilecek kişiler öğrenciler. Onları meraksız bırakan bir eğitimden geçmişler öncelikle. İşlerine yaradıklarını sandıkları şeylerin üstüne atlarken, efkar-ı umumiyenin "para etmez" saydığı şeylerle de bir türlü ilgilenemiyorlar. Ya da bir programdan yararlanmayı isterken, programa adını veren kişinin kim olduğunu neyi temsil ettiğini öğrenmeyi gereksiz buluyorlar. En azından şu küçük resmî açıklamaya bile burun kıvırıyorlar: "Bu program adını hümanist din adamı ve Hollandalı ilahiyatçı Desiderius Erasmus'tan (1465-1536) almıştır. Erasmus, farklı kültürlerle beslenip zenginleşmek ve hümanist görüşünü geliştirmek için uzun yıllar boyunca Avrupa'da dolaşmıştır". Tabii, böyle "para etmez" bir zenginliği hangi deli ister ki:

"*Bilgelik insanları çekingen kılar, zaten bu yüzden halk tarafından bilgelerin yoksullukla, açlıkla, is kokusuyla özdeşleştirildiklerine, göz ardı edildiklerine, ayıplandıklarına ve hazzedilmediklerine tanık olursun; delilerse para içinde yüzerler ve devletin dümenine geçirilirler, kısacası her şekilde serpilip gelişirler*"[8].

Elbette, kimse öğrencilerin şu ya da bu düşünürden mutlaka haberdar olmalarını isteyemez. Ve bu açıdan Farabi konusunda, bana kalırsa, pek sorun da yok. Ne program biliniyor, ne de ona adını veren düşünür. Bilen bilir, bilmeyen bilmez, o kadar. Ama Erasmus'ta işin rengi değişiyor ve arıza çıkıyor. Çünkü program hakkında bilgi sahibi olan öğrenci sayısı hiç de az değil. Bunlardan biri, program konusunda ayrıntılı bilgi verdikten sonra, bu kez doğrudan Erasmus hakkındaki soruya, "Kardeşim bu programla oraya gitmişti, çok güzel bir yermiş, hakkında her şeyi öğrendim" yanıtını vermiş...

7) Erasme, *Eloge de la folie*, Garnier, Paris 1964, s. 107.
8) Erasmus, *Deliliğe Övgü*, Kabalcı, İstanbul 2009, s. 241.

Erasmus programını anlattıktan sonra, bu soruyu "bilmiyorum"la geçiştiren öğrencilerin çoğunun Erasmus'un "ne olduğunu" sandığını çok merak ediyorum doğrusu.

Gerçekte, basit bir biçimde Erasmus'tan habersiz olmanın ötesinde, bir zihniyetten habersiz olmak söz konusu. Bir programdan yararlanmak için gittiği yerde, o programa adını veren kişiden habersiz biri elbette şaşkınlıkla karşılanacaktır, ama asıl önemli olan şey onun herhangi bir adın herhangi bir programa boşuna verilmeyeceğini düşünememesidir.

Traji-komik olan şu ki, programın adı Erasmus'un değil de, Erasmus zihniyetine aykırı bir düşünürün adını taşısaydı, örneğin Théodore de Bèze programı olsaydı[9], programdan haberdar olanlar için bu hiçbir şeyi değiştirmeyecekti. Nasıl olsa, "bu da ne?" diye sormayacak, gidip görecek, çok beğenecek, huzur içinde döneceklerdi. Yola çıkıştaki cüretli bilgisizlikleriyle... Güle güle gittiniz, ama farabiler götüremediniz; hoş geldiniz, sefalar getirdiniz, ama erasmuslar getiremediniz...

Düşünür mevhum-u muhalifinden anlatır olayı:

Bu dünyada "*her şeyden önce, sağduyu deneyimle gelişiyorsa, sağduyulu unvanını en çok kim hak ediyor acaba, kâh utangaçlığından kâh korkaklığından hiçbir şeye girişemeyen bilge mi, yoksa utangaçlık nedir bilmeyen ve tehlike denen şey üzerine hiç kafa yormadığından hiçbir şeyden korkup çekinmeyen deli mi?*"[10].

Erasmus modern Batı (biraz sonra görüleceği gibi, ihtiyatla sarfediyoruz Batı sözcüğünü) düşüncesi diye adlandırılan sürecin önemli köşe taşlarından biridir: Avrupa'nın Aquinolu Tommaso'ya kadar unuttuğu, onun da Endülüslü düşünürler, örneğin İbn Rüşd sayesinde öğrendiği Yunan düşüncesine artık sahip çıkıldığını eserleriyle kanıtlayan kişidir. Erasmus, Vitoria gibi modernler, Aquinolu'yla birlikte, bu düşünceye, özellikle de Aristoteles'e sarılmış ve modern Batı düşüncesini, kayna-

9) Sarkozy'yle Merkel ne kadar sevinirlerdi kim bilir; tabii birisi onlara anlattıktan sonra... Sevgili Gérard Duprat bunu Sarkozy için yapmalı mesela.

10) Erasmus, *Deliliğe Övgü*, Kabalcı, İstanbul 2009, s. 99, 101.

ğındaki oluşturucu unsurları, örneğin Yunan düşüncesinin taşıyıcısı olan Arap düşüncesini unutarak biçimlendirmişlerdir. Erasmus da bunlar arasında Rönesansçı hoşgörünün, esnek bakışın temsilcilerinden biri olarak barışçı bir Avrupa (elbette o dönemde bu ancak bir Hıristiyan barışı olabilirdi) birliğinin fikir babası olarak sivrilmiştir. Haydi ukalalık edelim biraz daha: Avrupa Birliği konusunda Alonso Manrique'nin, Juan Luis Vives'in, Juan ve Alfonso de Valdés kardeşlerin... ve bana kalırsa José Ortega y Gasset'in bile yol göstericisidir. Zweig bu Rönesansçı tavrın, modernitenin bir başka kurucu atılımı olan Protestanlık'la nasıl çeliştiğini *Rotterdamlı Erasmus. Zaferi ve Trajedisi*'nde pek güzel anlatır; ayrıca, kitap da çok güzel çevrilmiştir.

Yukarıda yazılanlardan, programın temsil ettiği zihniyete karşı çıktığım sanılmasın. Bir zihniyeti beğenirsiniz ya da beğenmezsiniz, ama iki tavır için de önce bilgi sahibi olmak gerekir. Bu bilgilenme ihtiyacının yokluğundan söz ediyorum yalnızca.

Ayrıca bu ihtiyaç yokluğunu kültürel bir kopuşa bağlayarak elini yıkamak isteyecek olanlara da, aslında söz konusu zihniyetin ötesinde duramayacağımızı söylemek isterim. Sokrates'le başlayan bir düşüncenin, yalnızca XVI. yüzyılda oluşmaya başlayan Avrupa merkezli bir sözde Batı düşüncesinin inhisarında olamayacağını belirtmek için Endülüslüler'den söz ettim. Kısacası bu kültürün öyle uzağında filan kalamayız. Üstelik, tekrarlamak gerekirse, uzakta olsak bile (her türlü kültürün inatla dışında kalan Sarkozy'ye ya da Merkel'e benzememek için) bu eksikliği kapatmanın yolu, yine de, ötekileştirdiğimiz şey hakkında iyi kötü bilgilenmekten geçer.

Ama zaten Farabi hakkındaki genel bilgisizlik, bizim için "Erasmus'a alternatif" diye bir çözüm de olamayacağını gösteriyor. Farabi programının yaratıcıları kendilerini aldatmasınlar – ki Erasmus yüzünden gerilmediklerine ve ona alternatif sunmadıklarına kimse inandıramaz beni. Ayrıca üzgünüm, Farabi de Aristotelesçi zaten; kaldı ki Aristoteles'i de modernite bir Hıristiyan azizi mertebesine çıkardı; kapandan böyle kurtulmak mümkün değil yani. Neyse ki biz bir şeyin karşısında başka bir şeyin içinde değiliz. Her şeyin dışındayız (Galiba

Sarkozy ve Merkel'le iyi anlaşıyoruz bu konuda. Tencere düşüyor, sokakta kapağını mı buluyor ne?) ve de derin bir amnezi halindeyiz. Aman gürültü etmeyin; sokacaksanız uyandırmadan sokun Avrupa Birliği'ne; Erasmus merasmus diye kafamızı karıştırmayın...

Şeytan diyor ki bu arada, "Erasmus ve Farabi hakkında bir anketi de yurt çapında, bu programlar konusunda idari sorumluluklar yüklenmiş öğretim elemanları arasında yap". Mükemmel bilgi "darağaçları", pardon "dağarcıkları"yla karşılaşıp "ah! inanamıyorum" diye çığlık mı atardık, yoksa yine hiç şaşırmaz mıydık?

Ya da sistemin deliliğine övgü mü düzerdik? Şöyle:

"Bilgeyi akşam yemeğine bir davet et de gör, ya hüzünlü sessizliğiyle ya da sıkıcı sorularıyla herkesi canından bezdirecektir. Dansa davet et, bir deve kalkmış hopluyor zıplıyor diyeceksin... Bir şey satın alacak olsa, bir sözleşme imzalayacak olsa ya da bu türden günlük yaşantımızı sürdürebilmemiz için zorunlu olan herhangi bir şey yapmaya kalkışsa, o bilgeye insan değil de kalın kafa demek zorunda kalacaksın. Ne kendisine yararı dokunur, ne kendi vatanına ne de kendi ailesine, çünkü öyle cahildir ki olağan işlerde, sıradan düşüncelerde, öyle uzaktır ki halkın genel yaşam biçiminden. Nefret edilmesi de kaçınılmaz olur kendisinden, hem yaşamındaki hem de düşüncelerindeki aykırılıklar yüzünden. Şu dünyada delilikle dolu bir şey olsun da, deliler arasında deliler tarafından yapılmamış olsun, olacak iş mi? Bir tek kişi çıkıp da bütün insanlığa kafa tutmaya kalkarsa, ona tavsiyem Timon gibi pılını pırtısını toparlayıp inzivaya çekilmesi ve orada kendi bilgeliğinin keyfini kendi başına sürmesidir"[11].

Bu akşam her nedense *Deliliğe Övgü*'yü okumak geçiyor içimden... Şaşırt beni Erasmus; "yök artık", ah! sürç-ü lisan oldu[12] affola, "yok artık" dedirt bana...

11) Erasmus, *Deliliğe Övgü*, Kabalcı, İstanbul 2009, s. 95, 97.

12) Evvel zaman içinde bir Profozor: "Yazıda *lapsus* olur mu a benim oğlum?"
Bir zamanlar bir Hasistan: "Hukuk tezinde bal gibi olur hocam!"
(Post-Scriptum: Hasistan, bilgilenme konusunda pek tutumlu bazı araştırma görevlilerine Y.Ö. verilen addı).

8
*Korkma Sönmez... Çünkü Biz Bir Aile Değiliz**

Bir açılış konuşması asla yapmayacağım için, aykırı ve hayali bir konuşma yazma cüreti gösteriyorum. Bu konuşma-yazının gerçek olaylarla, kişilerle ve kurumlarla ilişkisi yoktur. Kimseyle muhatap olmuyorum, beni ilgilendiren sistemdir.

Her açılış töreni aşağı yukarı birbirine benzer; ama bazılarında ayağa kalkılır, hazır ola geçilir ve ulusal marş okunur.

Bir eğitim kurumunda da hiçbir şey boşuna yapılamayacağına göre, (bu heryerde olmasa bile) "ders yılına neden ulusal marşla başlıyoruz?" sorusunu cevaplandırmaya çalışalım öncelikle. İşin kolayına kaçıp, "bu evrensel bir adettir" diye savuşturamayız soruyu. Çünkü hem yurtiçinde, hem de yurtdışında en azından üç ayrı ülkenin üç ayrı hukuk fakültesinde, eğitim yılına böyle girilmediğini de gördüm.

* *Güncel Hukuk*, Ağustos 2009, İstanbul.

Tabii münafık bir kafa bundan kendine göre sonuçlar çıkarmaya çalışabilir. Onu kendisiyle baş başa bırakıyoruz. Gayr-ı ciddi bir tavır alabilecek olanların da ne tür uygunsuz şakalar yapabileceklerini biliyoruz. Ama kim ne derse desin ve yaparsa yapsın, bu ulusal marşın, özellikle hukuk fakültelerine uygun düşen simgesel bir değeri olmalı. Ulusal marş, adı üstünde, ulus devletin, yani kendine özgü bir hukuk sistemine denk düşen modern yapılanmanın ve de bu yapılanmaya denk düşen zihniyetin marşıdır. Diğer fakültelere ne kadar gerekir bilemem, ama hukuk fakültesi açılış törenlerinde okunan ulusal marş, olsa olsa, modern hukuk sisteminin ve hukuk eğitiminin teyididir diye düşünüyorum. Deyim yerindeyse, bu açıdan hukuk fakültesinin tek tek her dersi ulusal marşa, ulusal marş da tek tek her derse, hatta İcra İflas Hukuku, Ticaret Hukuku, Rekabet Hukuku, Fikrî Mülkiyet Hukuku filan gibi derslere tekabül eder.

Konuyu biraz dağıtma pahasına, bir örnekle, anlatmak istediğim şeyi aydınlatmaya çalışacağım. Başka yerde de oluyor mu bilemem. Futboldan pek anlamam, ama severim! (Sevgilim, seni hiç anlayamıyorum derler ya! Öyle işte). Gördüğüm kadarıyla, lig maçlarından önce, ulusal birlik ve beraberliğimizin kanıtı olarak, ulusal marş okunuyor. Modern zihniyetimizi kanıtlamanın, bence, yeşil saha şartları göz önüne alınırsa, pek de gerekli olmayan bir yolu bu. Ama kimsenin kalbini kırmak istemem. Modern zihniyet her modern ortamda dile getirilebilir. Ancak çelişki, hemen bu ulusal ifadenin ertesinde, ailevi düzlemde çıkıyor ve ortamın ne kadar modern olduğu tartışılır hale geliyor. Anlayabildiğim kadarıyla, tribünler karşılıklı olarak, birbirlerinin muhtemelen bu rekabetten habersiz annelerinin üstünden akrabalık kurup aileye katılma talebini dile getirirlerken, bu yol yanında, doğrudan doğruya söz konusu annelerin futbolsever mahdumlarını dolaysızca kurulabilecek bir ilişkiye de davet ederek, aynı anda, zora dayalı iki tür akrabalık çağrısında bulunuyorlar. Hatta, sanırım bu tutkulu ataerkil talebin reddi durumunda şişlenenler bile oluyor ve ulusal marşla ifade edilen birlik ve beraberlik suya düşüyor. Sorun, genelde sanıldığı gibi, basit bir asayiş sorunu değildir; moderniteye ve modern kimliğe karşı kabile ruhunun direnişidir...

Burada, yerine oturmamış bir yapının eski yapısal kalıntılarla ve henüz yeterince özümsenmemiş bir zihniyetin de eski zihniyetle çelişkin birlikteliği var. Bu *konum* beni de çelişkili bir *konum*da bırakıyor sık sık: Üniversitede yemek yediğimiz salonlardan birinde, bir *masa* tenisi *masası* –eskiden ona ping pong masası derdik, daha şık bir masa olurdu– var ve bazen yemek ertesinde meslektaşlarımla, öğrencilerin bizi görüp gülmeyeceklerinden emin olduktan sonra, "pingti-pongtu" masa tenisi oynuyoruz. Ama raketi elime almadan önce, mutlaka bir tedirginliğe kapılıyorum, hazır ol durup "ulusal marşımızı söylemeli miydim acaba?" diye...

Şaka bir yana, bazı şeylerin gereğinden sık hatırlatılmasının ne denli yararsız olduğunu, çocuklarımız –ve de öğrencilerimiz– söylediklerimizi düzenli kulak ardı ederek kanıtlarlar bize. Gençlik yıllarında yaz tatillerini geçirdiğim kasabada tanık olduğum bir olay bu konuda erken yaşta uyardı beni. Kasabanın ana caddesine bakan halkevinde, belediye bandosu prova yapardı ve tahmin edileceği gibi provası yapılan parçalar arasında ulusal marşımız da vardı. Bir gün, durmadan tekrarlanan ulusal marş, sabahın erken saatlerinde caddeden geçme talihsizliğine uğrayan kasabalıları asfalta tutsak etti uzun süre. İnsanlar marş bittiğinde koşarak kaçmaya çalışıyor, ama hemen yeniden başlayan marş onları, birkaç adım ötede, yine hazır ola geçmeye zorluyordu. Sonunda beklenen oldu, zorunluluklar milli hislere galebe çaldı. Tüm öğleden sonra devam eden provalar sırasında, belediye bandosunun hazır ola geçmeden ulusal marşı dinlemeye alıştırdığı halk, işinde gücünde gidip geldi. Bir tek "kasabanın delisi" diye adlandırılan bilgesi put gibi durmayı sürdürdü, ama o da her nedense gülmesini tutamıyordu bir türlü. Basiretli bir başkan provaları kimsenin duymayacağı bir yerde yaptırır, bu kanıksamanın ve komikliğin önüne geçerdi...

Ama modern hukukumuzun ve hukuk eğitimimizin bu tür kanıksama ve komikliklerin ötesinde olduğuna inanıyoruz. Sorun da burada çıkıyor.

Açılış töreni konuşmalarının genel bir özelliği ya da özel bir genelliği vardır. Buralarda "siyaseten doğru" konuşmalar yapılır. Siyaseten doğru

konuşmak, bütünüyle olmasa bile, bir yanıyla "zülf-i yare ya da suya sabuna dokunmamak"tır. Tabii, aradan bir yıl geçtiği için unutulmuş olsa bile, her açılış konuşması yekdiğerine şaşırtıcı biçimde benzer. Sözcüklerin yerleri değişir, ama hep aynı doğru! şeyler söylenir. Bereket versin, öğrenciler kısa süre sonra, derslerde, karşılarında duran güleç yaratıkların dişlerinin ve tırnaklarının nasıl uzadığını müşahede eder ve o zaman, siyaseten doğru olanın karşısında "dokuz köyden kovulan doğru"nun bulunduğunu anlarlar. Bu sonuncu doğru da kimsenin hoşuna gitmez. Ama birinin kötü polis olması gereklidir. Zaten hepimiz biliyoruz ki, aslında daha dürüst olan polis hep kötü polis rolü oynayandır; iyi polis ise, aslında ikiyüzlü rolünde daha başarılı olan...

Şimdi kötü polisim: Her açılış töreninde, bir öğretim üyesi mutlaka önce öğretim üyelerinin bir aile olduklarını, sonra yeni yavrularımızın da bu aileye katılacağını gözyaşları içinde anlatır ve herkesi ağlatır. Burada sorulması gereken soru, "biz bir aileyiz" cümlesi ve zihniyetinin, yukarıda ulusal marş bağlamında işaret edilen modern yapılanma ve zihniyet açısından "siyaseten doğru" olup olmadığıdır. Soruyu cevaplandırmayı ve siyaseten doğru olanı savunurken "dokuz köy"den kovulmayı göze alalım.

Atıl ortamlara uygun klişeler, genelde, durgun zihinleri ebedi uykularında rahatsız etmez; ama o ortamlarda bile ara sıra "biz bir aileyiz de ne demek?" diyenler çıkabilir. Başka modern bağlamlarda ise, buralarda geçerli klişeler farklı olduğundan, bir fakülteyi aileye benzeten çıkarsa, durgun zihinliler bile "ne oluyoruz?" diye birbirine bakar ve bu cümlede düz anlamlar arayabilir. Dikkat! sözüm meclisten dışarı. Başka ortamın durgun zihinlerinden söz ediyorum yalnızca: Örneğin bu cümle yüzünden, öğretim elemanlarının birbirleriyle ailevi ilişkilere benzer yakın ilişkiler kurdukları kanısı uyanabilir. Hatta biz bir aileyiz denilirken, öğrencilerin de bu sıkı ilişkiler çerçevesine dahil edilmek istendiği sanılabilir. Bu tür kanı ve sanılar, onların da yollarını şaşırıp, öğretim elemanlarında abi, baba, vb., çok ender olarak da abla, anne, vb., şefkati aramalarına yol açarak, çeşitli sapmalara ve hayal kırıklıklarına neden olabilir. Bunu da "kol kırılır yen içinde kalır" özdeyişinin anlattığı bir konum izleyebilir.

İtiraf edelim: Yalnızca yukarıdaki anlamda değil, ama aşağıdaki anlamda da "biz bir aileyiz" demek, "kol kırılır yen içinde kalır" demektir ya da en azından "kan tükürdüm, kızılcık şerbeti içmiştim dedim"...

Aşağıdayız: İşin aslı, burada söz konusu olan, bir yandan anlatıldığı sanılanı öte yandan da farkına varılmadan anlatılanı *anlatan* metafordur ve dikkatli kullanılması gerekir. Çünkü iddianın tersine, –felsefede olur mu olmaz mı bilmem– ama "teşbihte hata olur": Kullandığımızı sandığımız kavramlar bizi kullanabilir; yani asıl zihniyetimizi açığa çıkarabilir. Bu kavrama da başvururken, "yüreklerimizin ne kadar sevgi dolu olduğunu" ve her an her yerde her koşulda herkesle dostane sıcak ilişkiler –tabii billurlaştırılmış ve gerçeklikle hiç ilişkisi olmayan ideal bir topluluğa özgü soyut dayanışma ilişkilerinden sözediyorum *dostluk ilişkileri* derken– kurmak *istediğimizi anlattığımızı sanabiliriz*. Ama böylece, bambaşka bir şeyi anlatmış oluruz.

Aile elbette saygıdeğer bir kurumdur. Bir düşünür "şu aile denen bir tür cemiyet" diye söz eder ondan. O, her türlü farklı cemiyetin de doğduğu "katışmaç" olarak, insanlığın başlangıcına denk düşen yapılanmaya verdiğimiz addır ve bu yapılanma da, insanlığın başlangıcıyla birlikte, bir hukuka denk düşer (Bu arada, ailevi ilişkilerin zorlamaya dayanmadığını, dayanışmacı olduğunu, dolayısıyla burada hukuktan söz edilemeyeceğini savunanları da Durkheim'a, Lévi-Strauss'a filan gönderirim)...

İnsanlığın başlangıcından söz ediyorum. O günden bu yana, insanlık, söz konusu yapılanmanın ve zihniyetin üstüne, başka yapılanmalar ve zihniyetleri oturta oturta, günümüz modern yapılanmasına ve zihniyetine ulaştı; bunlara denk düşen hukuklarla... İyi mi oldu bilmiyorum. Başlangıç durumunda kalsaydık, bizi beklediği iddia edilen küresel felaket tehdidiyle karşı karşıya olmayacaktık sözgelimi; ama kesin olan bir şey var ki, hukuk fakülteleri de olmayacaktı o zaman – demek ki hukukun olsa bile, fakültelerin ve hocaların varlığının insanlık tarihi açısından evrensel bir anlamı yok. Dolayısıyla metaforun kullanımı, insanlığın başlangıcına denk düşen bir zihniyetin, çelişkin bir biçimde, günümüz kurumlarına ve hukukuna denk düşürüldüğü-

nü anlatabilir. O zaman da "biz bir aileyiz" denildiğinde, bu modern yapıya başka bir yapıya ait zihniyeti hakim kılma gizli ya da bilinçsiz isteği açığa çıkmış olur. Bu da elbette çok acıklı olur, çünkü aileyiz diyenin, hukuk değil, ama modernite ve modern hukuk eğitimi karşıtı zihniyetini açığa çıkarır.

İtirazım yok; karşıtlık modernite sonrasına değil de, modernite öncesine ait olsa bile... Ama bunu söyleyen, söz konusu gerçeği hazmedebilecek mi bilmiyorum.

Kısacası, "biz bir aileyiz" özdeyişini daha önce okuduğumuz ulusal marşa denk düşürmememiz gerektiğini söyleyeceğim. Bunu yapmazsak çelişkiye düşebilir, ulusal zihniyetten hemen aile zihniyetine *daha yakın* bir yerlere dönebiliriz. *Ki* hukuk sistemimizin kırmızı çizgileri tam da burada çekilmiştir. Aşiret ahlakı, namus cinayeti, kan davası, falan filan karşısında... Bence bu da bir hukuk ve bir tür adalet anlayışı; ama hazmedebiliyor muyuz? Hazmediyorsak, burada okunan ulusal marş yerine, "*hem annemi hem babamı, ben köyümü* özledim"le yetinmek zorunda kalırız... Evrensel bir kadınlık konumunu anlatan çok güzel ve anlamlı bir ezgidir üstelik; iç ezer...

Neyse bırakalım da aile filan olmayı, öğrencilerin hukuk fakültelerinden, kendileri için en verimli biçimde nasıl kurtulacaklarını düşünelim! Bundan sonra, sözüm onlara. Ve de retoriği değiştiriyorum:

Ey öğrenciler! (Aslında bu bölüm bir mezuniyet töreni konuşması da olabilir).

Hukukçuların hesabı kuvvetli değildir. Ben çarpmaya kadar gidebiliyorum, iş bölmeye gelince hesap makinasına bel bağlıyorum. Dün akşam çalıştım çok; ortaya çıktı şu sonuç: Yarıyıl esası açısından bakılırsa olaya, bir yarıyılda karşılaşacağınız hukuk derslerinin saati, dersine göre, 2 ila 6 arasında değişiyor. Bir yarıyılda yaklaşık 13 hafta olduğuna göre, bayram seyran, *spring break* ya da paskalya tatili, vize filan derken, bu olsa olsa toplamda 12 ders haftası eder: İki saatlik bir ders için yarıyılda 24 saat, yani bir gün; 6 saatlik bir ders için 72 saat,

yani üç gün... Aslında dersler iki yarıyıl okutulduklarından, genelde bu süre her ders için ortalama 2 günle 6 gün arasında değişir.

Aşağı yukarı 25 yaşında okuldan mezun olacağınızı ve herhangi bir biçimde mesleği icra edecekseniz 65 yaşına kadar çalışacağınızı hesaplarsak, sizi 40 yıllık bir çalışma hayatı yani 14.600 gün beklemektedir. Üzülmeyin, göz açıp kapayana kadar geçer! İnsanlık tarihinde yalnızca bir şimşek anı...

"En baba hocanın verdiği en baba ders!" diye adlandıracağınız derste bile, bu dersi hiç kaçırmadığınızı, derste hiç uyumadığınızı, sevgilinizi hiç düşünmediğinizi, telefonunuzla hiç mesaj göndermediğinizi, anlatılan her şeyi eksiksiz anladığınızı, vb., yani normal bir insan olmadığınızı, annenin ya da babanın ise evrenin en iyi öğretim üyesi olarak gösterebileceği performansın en yükseğini gösterdiğini, yani anormal bir mahluk olduğunu varsaysak bile, derste anlatılanlar, izletilen yollar, önerilen kaynaklar ve karşılığında sınavda sizden beklenenler 14.600 günlük meslek hayatınızın en fazla 6 gününe denk düşer. Bazı derslerde ise bu 1 güne kadar iner.

Elbette, iddiamız sizi o kırk yılı karşılayacak bir bilgi dağarcığıyla donattığımız yolundadır, ama ben "eğri oturup doğru" konuşacağım ya da "siyaseten doğru" konuşmaya çalışmayacağım; kaldı ki beceremem.

Mezuniyet gününüzü kırk yıl sonrasından ayıran uzaklık, şu anda beni mezun olduğum kırk yıl öncesinden ayıran uzaklıktan kat kat fazla olacak. Bir felaket belgeselinde benimsenen parola gibi, "giderek hızlanıyoruz, giderek hızlanıyorsunuz". Yokuş aşağı giden freni patlamış bir kamyon misali, ne yazık ki her alanda hep daha süratli olmak zorunda kalacağınızı, modernitenin duvarlarının yıkılmasa bile en azından gitgide çatlayacağı önünüzdeki 40 yıl içinde, hukuk da dahil her konuda öngörülemeyecek müthiş değişikliklerle karşılaşacağınızı, hayatın ayaklarınızın altında çok kaygan bir zemin oluşturacağını, ama bütün bunlar olmasa bile, kimsenin bu kırk yılı karşılayabilecek bir donanımı size asla kazandıramayacağını, hele bunu 14.600 gün adına

1, 2, 3, 4, 5, 6 günde yapamayacağını düşünürsek, bu yolu donanımlı ya da donanımsız kat etmek size kalıyor.

Mezuniyet aşamasına geldiğinizde, bilgi açısından, 14.600 günün 2 gününü işgal eden biri, olsa olsa, belki aralamayı bile başaramadığı bir kapının önüne getirip koymuş olur sizi. Siz de, eğer derste anlattıklarımla ve önerdiklerimle yetinir, bu dar çerçeveyi aşmaz, söz konusu sınırlı bilgiyi başka bilgi kaynaklarından yararlanarak süzgeçten geçirmez, yaygın bir okuma yapmaz, hatta –önünüzdeki kırk yıl içinde anlamlarını birçok kez kaybedecekleri için– anlattıklarıma karşı fikirler oluşturmaz ve köklü değişiklikler karşısında elinizin ayağınızın kesilmesini engelleyecek bir güç ve eleştirel bakış edinmez, disiplinler arası bir anlayış kazanmaz, hiçbir şeyi yeterli bulmayıp paradoksal düşünme yetisini geliştirmezseniz ve de en önemlisi bunları, o kırk yıl içinde, her an geçerliliğini koruyan sürekli bir alışkanlığa dönüştürmezseniz, her şeyden önce erken yaşlanırsınız, sonra da elbette –biraz daha yaşlı ya da biraz daha genç– mezun olursunuz, ama yalnızca bir hukuk fakültesi mezunu olarak kalırsınız. Bu da bir mutluluk vesilesi olabilir tabii: Akşamları yorgun argın sıcak ve sıkıcı yuvaya dönüp, terlikleri giyip televizyon karşısında kestirme ve bu huzur dolu durağan akşamların güvenli bir biçimde yinelenmesi mutluluğu... Çoluğunuzla çocuğunuzla uzun ömürler dilerim...

Ama ne yazık ki size böyle bir mutluluk güvencesini ben veremem. Önünüzde uzunca bir yol olduğunu ve orada yol arkadaşınız olamayacağımı söyleyebilirim yalnızca.

Öğrencilerle aramın iyi olduğu bir düzlemde, onlara "bakın, şimdi aramız iyi, sizlerden hoşlanıyorum, ama benim açımdan bunun nedeni tam da henüz hayatta yürüyeceğiniz yolu seçmemiş olmanız, yani *mesleğinizin ahlakıyla henüz yoğrulmuş olmamanız*, dolayısıyla da hakkınızdaki her türlü değerlendirmeyi anlamsızlaştıran yansız –belki de olumlu anlamda niteliksiz– bir konumda bulunmanızdır" demiştim. Sonra da, "ama ileride sayısız farklı yoldan birini seçip üzerinde yürümeye başladığınızda, bunu görme imkanım olsaydı, muhtemelen çoğunuz hiç haz etmediğim insanlar olurdunuz" diye devam etmiştim.

Öğrencilerden biri, çok da alıngan bir tavırla, "Aman hocam, bizi yetiştirin, iyi insanlar olalım, siz de sevmeye devam edin" diye itiraz –ve de iyi– etmişti. Çünkü bu sayede, üniversite eğitiminde birilerini bir doğruya göre yetiştirmenin hedeflenemeyeceğini, benim doğrumun yalnızca benim doğrum olabileceğini ve kimsenin buna göre davranmak zorunda olmadığını, tüm mezunlar bana benzerlerse dünyanın ne kadar tekdüze, sıkıcı ve ayrıca her türlü farklılığın yok olduğu baskıcı bir dünyaya dönüşeceğini, tam da içinde bulundukları eğitim sürecinin, farklılıkları içinde yürümelerini sağlayacak donanımdan –yökün pardon yükün neredeyse tamamını öğrencinin sırtına yükleyerek– onları haberdar eden bir süreç olduğunu ya da olabileceğini anlatma fırsatı bulmuştum...

Verdiğim bilgilerin sizi asla taşıyamayacakları o yolda, ya kendi kendinize kattıklarınızın yardımıyla donanımlı yürüyeceksiniz ya da verdiklerimle yetinerek yürüyeceksiniz...

Donanımlı yürümek ya da yürümemek; "*işte bütün mesele bu*". Şair, "*Bir ihtimal daha var, o da ölmek mi dersin?*" diye çevirmiş dizeyi...

Elbette bu zorunluluğu da hiç unutmadan...

9
*Akvaryumda Caz**

Hukukçudan prolog:

1983 yılında akademik görevimden istifa edip serserilik yapmaya başladım. O sıralarda bunu söyleyince, herkes "estağfurullah"ı yapıştırıyordu ve kimseye serseriliğin çok onurlu bir iş olduğunu anlatamıyordum. Tabii benim gibilere özgü yarı-serseriliğin (yarı-aydın olmaya benzer) gereği olarak da, makbul bir başka iş daha yapar gözükmek için, çevirilerle, haftalık ya da aylık dergilere yazdığım yazılarla göz boyuyordum. Kulağım hiç yoktur, bir müzik aleti olarak da yalnızca trampet çalabildim; onu da üç yılda öğrendim. Bu arada mandolinimin hakkını verememiş, duvara çarpıp kırarak hakkından gelmiştim. Ama müzik dinlemeyi severim (hiç anlaşılamamış sevgiliyi sevmek gibi; ama neden acaba?); hayatımın önemli bir bölümünde de caz çok etkili olmuştu. O sıralar düzenli caz dergileri alarak, bu konuda bilgilenmiştim de. Bu bilgiye güvenerek, haftalık bir dergiye caz yazıları da yazmaya başladım. Tuttu ve devamı geldi. Kısa bir süre sonra, ciddiye alınıp, caz festivalleri için davetiye bile alır oldum. Hatta dergi sorumluları beni

* *Argos*, Kasım 1988, İstanbul.

tanıdıklarına "caz yazarımız" diye tanıtmaya da başladılar. Böyle sürüp gidebilirdi. Ama olmadı, serseriliğe ve müziğe soluğum yetmedi, akademik ortama döndüm. Yıl 1988'di. Siyaset teorisi konusunda makaleler verdiğim bir dergiye, serseriliği bıraktığımı göstermek ve jübilemi yapmak için, son caz yazımı gönderdim. Bu yazı (ufak tefek değişikliklerle) o yazı...

Şehre caz geldi ve önceleri "nedir bu?" diye soran olmadı. Sonra şehir ansiklopedistlerinin bir kısmı, tarihî misyonlarını çevirirken, belirsizlikten yana tavır almak zorunda kaldılar. Utangaç. Onlara göre "caz sözcüğünün kökeni tartışmalıydı". Ama etimolojik kaygılar taşıyan bir başka kesim sağır sultanın duyduğunu aktarmaktan kaçınmadı: Saksofoncu Sydney Bechet, otobiyografisinde, caz sözcüğünün yerel argoda cinsel birleşme için kullanılan *jass* deyiminden türediğini ileri sürer... *Jazz*'in ingilizce argoda hızlandırmak, canlılık vermek, diriltmek anlamında ve yine cinsellikle bağlantılı kullanılışı, gerek tarihî köken, gerek anlam açısından, Bechet'ye haklılık kazandırır.

Herhalde sözcüğün, bu kez bir Batı Afrika dilinde, cinsel ilişkiyi anlatan *jass*'tan türediğini söyleyen antropolog Borneman, caz tarihçisi Goffin, Ténot gibi araştırmacılar da, aynı yoldan haklı çıktıklarını görerek çok sevinmişlerdir; cazın isim babasının Jasbo Brown olduğunu ya da sözcüğün Fransızca *jaser*'den (gevezelik etmek) geldiğini ileri sürenler seslerini kısarken...

Kısacası, ansiklopedistlere, antropologlara ve caz tarihçilerine güvenmek gerekirse, 1910-1917 arasında New Orleans'ta, özellikle genelev ya da genellikle özelev mahallesi Storyville'de yapılan şeye caz dendi. Ve sözcük, çok geçmeden, bir dans müziğini anlatmaya başladı. Shaw "iyi de neden ayakta?" diye sorduğunda (sorduysa gerçekten), çiftler herhalde bir caz parçası eşliğinde dans ediyorlardı. Ama insanoğlunun hayal gücüyle başetmek mümkün mü? *Middle, bop, hot, cool, free* gibi çeşitli pozisyonlar pardon varyasyonlar kısa sürede keşfedildi. Ve nasıl yapılırsa yapılsın, caz temel özelliğini hep korumaya çalıştı: *Toplu doğaçlama*. Ortodokslara göre, "katı kurallara bağlı kalmayan" ve en az iki kişiden oluşan bir birliktelik gerekliydi caz ya da *jass* için. Bu

yüzden de, eleştirmenler solo denemeleri *narsisik* eylem ya da *müzikal mastürbasyon* diye tanımlamaktan kolay vazgeçemediler.

İşte bu caz şehre hoş geldi ve iyi karşılandı. Çiğ gerçeği saklamaya yönelik süslü sözcükler uygun şehir ortamını oluşturmuştu: "Caz heyecan verici bir müzik olmasının yanında, dünyevi bir müziktir; dünyanın bütün ülkelerinde aynı çıkarsız coşkuları, aynı tutkuyu doğurmuştur... Avanak eleştirmenlerin *vahşilerin müziği* diye adlandırdığı şey, bütün dünyada, ulusal özellikleri ve inançları aşan, *boşalma* ve sevincin müthiş darbesiyle önyargıları kovalayan ve uygar müzik sıfatını belki de tek başına hakeden benzersiz müziğe dönüşmüştür"[1].

Yine de şehrin bu caza pek hazırlıklı olduğu söylenemezdi. Meraklı bir azınlık, yıllardır, kapalı kapılar ardında, "afişe olmaktan" çekinerek, *jass* yaparken, bir başka caz birdenbire festivallerle çıkagelmiş ve şehri mekansız yakalamıştı. Bereket versin, şehrin kılık değiştirme ve uyum yeteneği sonsuzdu. Bu şehirde her şey, her an, başka herhangi bir şeyin yerini alabilirdi. Sinemalar pasajlara, kışlalar fakülte binalarına, kiliseler camilere, hamamlar resim galerilerine, basket sahaları konser salonlarına dönüşebilirdi. Bunlardan birkaçı ara sıra yanıp kül olsa da, ne gam! Geride Atlıspor tesisleri, Yedikule zindanları, Haydarpaşa garları, Yolgeçen hanları vardı. Birkaç yıldır şehrin kapısını aşındırmaya başlayan ünlü yolcular adlarına yaraşır biçimde ağırlanacaklardı.

Şehrin caz-sever sakini de, tıpkı şehir gibi, kabuk değiştirmekte pek ustaydı. Yukarıda sözü edilen ve kendi küçük caz dünyalarında tecrit olmayı seçen benciller dışında, şehrin Batı Yakası'nı temsil eden kesim çeşitli yollar izleyerek cazcı kesilmişti. İçlerinde Animals, Cream, Traffic, John Mayall ve Jimi Hendrix'ten "Bitches Brew"a ulaşan kolay ve hoş bir yola sapanlar olduğu gibi, 70'li yılların popüler eğilimlerinin yerine, ansızın ve sancılı biçimde, başka tür beğeniler oturtanlar da vardı.

1) Boris Vian, *Derrière la zizique*, LGF, Paris, s. 57.

Amis'e göre, Amerikan uygarlığının karakteristik bir ürünü olan ve popüler bir kültüre bağlı kaldığı halde, popüler bir ifade aracı sayılmayan caza tutkun Avrupalı'nın tavrında açık bir radikalizm gözlemlenmekteydi. Bir İngiliz gazetecinin dediği gibi, İngiltere'de, siyasi açıdan solda olmayan caz-sever bir aydına rastlamak mümkün değildi[2]. Herhalde, cazı "yozlaşmış sanatın paradigması sayan" Hitler ve Goebbels'in bu müziğe olan düşmanlıkları da[3] sözkonusu radikalizmi doğrulayan unsurlardan biriydi.

Şehirde de, Batı Yakası'nın yeni beğenileri geleneksel radikal tavrına ters düşmemişti. Bu arada, yine Amis, caz hastalığının insana yalnızca gençlik yıllarında bulaşabileceğini söylüyorsa da, caza oldukça geç tutulan yaşını başını almış birçok şehir sakini bu konuda yazarı yalanlamaktaydı. Şehirde gönüller genç olunca, caz festivalleri seyran oluyordu ve artık Batı Yakalı olmanın bir gereği de caz sevmekti. Şehrin bazı gazete ve dergilerinde, aralarında haddini bilmez kamu hukukçularının da bulunduğu caz yazarları, kalemlerinden kan damlatarak, bu gerçeği vurguluyorlardı. Şehir ise, taşrada da cazı sevdirmek için, Bursa'ya, Ankara'ya yerli yabancı cazcılar gönderip, üstüne düşen festival öncülüğü görevini başarıyla yerine getiriyordu.

Ve şehrin tek somut etkinliğinin festivaller olduğunu düşünen şehir caz-severi, konser salonlarında iğne düşecek yer bırakmamaya

2) Kingsley Amis, *L'Univers de la science-fiction*, Payot, Paris 1962, s. 15, 16.

3) Diego Tatián "Cernauti, Amsterdam, Pau" adlı tebliğinde şunları söylemiştir: "Janowska Kampı'nda bir SS subayı Yahudi kemancılara, mezar kazarlarken, yürüyüşlerde, işkenceler ve kurşuna dizilmeler sırasında bir tango çalmalarını emretmişti. Sözkonusu tango, *Plegaria*'nın bir tür nazileştirilmiş versiyonuydu. *Plegaria*, otuzlu yılların sonlarına doğru Avrupa'da orkestrası büyük ün kazanan Arjantinli Eduardo Bianco'nun bestesiydi – ve bu orkestra, tangoyu "yozlaşmış sanat"ın paradigması saydıkları caza tercih eden Hitler ve Goebbels'in önünde çalmaya da gelmişti. *Plegaria* aynı biçimde Maidanek ve Auschwitz kamplarında da kullanılmıştı. Giderek, 'ölüm tangosu' deyimi, bir grup Yahudi öldürülmek üzere götürülürken çalınan herhangi bir müzik parçasına gönderme yapmak üzere, kamplardaki tutsaklar tarafından da kullanılır oldu".

çalışıyordu. Buna rağmen, boş birkaç yer kalırsa, "Ah! Ah! Bizim için o kadar uzaktan gelen şu sanatçılara çok ayıp oldu" diye hayıflanıyor ve boş koltuklara dik dik bakıp hayali sahiplerine pek öfkeleniyordu.

Tabii, her yer ve dönemde ortaya çıkabilecek bozguncular şöyle diyebilirlerdi: Festivaller neyi kanıtlar ki? Bu konserlere giden oldukça önemli dinleyici kitlesi, kendisine bir bilanço çıkarılmadığını, yalnızca eşantiyonlar sunulduğunu, caz konusunda daha fazla şey bilmek istiyorsa, bu müziği daha geniş bir yelpaze içinde izlemek zorunda olduğunu fark ediyor mu? Görünüşe bakılırsa, festival müdavimi bir festivali yalnızca *ola*ya katılmak için izliyor – ben de oradaydım bayım. Bu yüzden de, sözkonusu etkinlikler iki ucu keskin bir bıçağa dönüşüyor. Anlık bir başarı... Ama ya sonra?

Olsun! Şimdilik, konserlere gitmeyi gerekli görmeyen müzisyenlerin üzerine "O değerli anları yaşamaktır önemli olan" diyerek çakırkeyif yürüyen, yaşama heveslisi caz-sever haklıdır. Şehir haklı kılar. *Jass* burada böyle yapılır.

Haftalık dergilerde ise, yukarıda değinildiği gibi, meydanı boş bulan hukukçular, cazdan nefret eden yayın yönetmenlerine rağmen, –iki anlamda– anlaşılmaz bir biçimde, caz yazıları yazarlar. Oysa hukukçulara, bir ifade aracını bir başka ifade aracıyla anlatmaya çalışmanın tehlikesinden söz etme zamanı gelmiştir. Bir iddiaya göre, cazcı, sözcüğe gerek duymadan, cazın ne olduğunu bilir, çünkü cazdan önce *jass* yapmıştır. O *jass*'i müzikle anlatır. Anlayan da onu notalarla, akorlarla düşünür. Ya işin amatörleri? Rivayet muhtelif. Kimine göre çizgiler, kimine göre kokular, kimine göre renkler, kimine göre yıldızlar, kimine göre havai fişeklerdir *jass*, ama mutlaka müzikten başka bir şeydir. Öyleyse nota görse mertek sanan sahte caz yazarı hukukçuları uyararak edebe davet etmek zorunludur.

Jass yapmasınlar bize!

Ama aynı zamanda, müziği müzisyenlerin yapan bir tekelci zihniyetle mücadele etmek de şarttır. Örneğin, şehir caz-severinin yabancısı

olmayan bir Chet Baker, dinleyicilerin müzisyenlerin yüzyıl gerisinde olduğunu ve müziği ancak müzisyenlerin değerlendirebileceğini savunma küstahlığı göstermiştir. Bu aşırı nokta-i nazara göre, sıradan dinleyicinin kafasında müzik hakkında yalnızca önyargılar vardır. Bir diğer örnekle, tekelcilere göre, McLaughlin'i bir cazcı için fazla yakışıklı bulanlar cazı karaderili ve dolayısıyla çirkin insanların yaptığı bir müzik sayarlar ve yine tekelcilere göre, Miles Davis "caz ırkçı bir sözcüktür" derken haklıdır.

Şehir caz-severi, bu tür abartmalara karşı çıkarak, sıradan *jassçi* olma hakkını savunmalı ve şehir adına cazına sahip çıkmalıdır; gerekirse, gerçek caz eleştirmenlerini ve hatta kamu hukukçularını koruyarak ve onları hedef alan bazı saygısızlarla uğraşarak... Cortázar, Charlie Parker için yazdığı "Pusudaki Adam" adlı öyküsünde, eleştirmenin ve hukukçunun sanatçı karşısındaki durumunu şöyle anlatmıştır: "Hüzünle, onun saksofonun başlangıcında olduğunu, benim de sonunda olduğumu düşünüyorum. O ağız, ben de kulağım; o ağız, ben de (...) dememek için. Ne yazık ki, her eleştirmen, ısırmanın ve çiğnemenin zevki gibi, bir tat almak gibi başlayan herhangi bir şeyin acıklı sonudur"[4].

Cortázar herhalde eleştiriyi sevmeyen bir yazar olduğu için bu kadar ileriye ya da geriye gidebilmiştir. Caz-sever şehir okuru bu tür yazarları sağduyunun eleştirel süzgecinden geçirerek değerlendirmelidir. Yanlışlıkla, Cortázar'ın *Seksek* ve *Seksen Alemde Devr-i Gün*'ünü, Herman Hesse'nin *Bozkırlar Kurdu*'nu, Jack Kerouac'ın *Mexico City Blues*'unu, Bob Kaufman'ın *Yalnızlıklar*'ını, Alen Ginsberg'in, Michel Butor'un, Georges Perec'in, Philippe Sollers'in caz üstüne yazdıklarını okuyacak olanların dikkatine...

Zaten caza ulaşmak için, böylesine gösterişsiz bir yolu da, yalnızca, sırça köşküne kapanıp cazı sokakta aramaktan kaçınan şu çekingen azınlık seçebilir. O da bu yazının kapsamına girmez.

4) Julio Cortázar, *Las armas secretas*, Catedra, Madrid, s. 236, 237.

Sokak caz-severine gelince, elbette, onun henüz şehir caz müzisyenini yüreklendirebilecek bir talep oluşturduğu söylenemez. Caz yapıldığı söylenen bar-restoran-kulüp karışımı yerlerde, genelde müzisyenler, yemeye, içmeye ve avaz avaz bağırmaya gelenlerden fırsat bulabilirlerse, kendi çaldıklarını kendileri dinlerler. Şehirde ilahi sessizlikler yalnızca festivallerde hüküm sürer; sıcaklar bastırdığında müziğe çılgınca eşlik eden yelpazelerin hışırtısı sayılmazsa... Bazı kötü niyetliler "Çocuk Şarkıları"yla büyükleri uyutan ünlülerin konserlerindeki gergin sessizliğin sıkıntıdan, parça bittiğinde kopan, daha doğrusu parçanın bitmek üzere olduğu sezilince, son notaları mutlaka boğan ateşli alkışların da sevinçten kaynaklandığını söylerler. Ama şehir cazı adına bunlara da kulak asmamak gerekir.

Gerginlik, olsa olsa, şehirde yaşamaya çalışmanın caz-sever *sakine* kazandırdığı sürekli bir ruh haletidir. O, günün 24 saati, her perdeden öttürülen kornaların, patinaj yapan lastiklerin, patlak ekzosların, megafonlu satıcıların hiç bitmeyen sokak kazılarının, seçmeden dinlemek zorunda bırakıldığı çeşitli yurttan seslerin, harbiye düdükçülerinin... fırt fırtını, cayırtısını, cızırtısını, cıyaklamasını, homurtusunu, tarrakasını... özümleye özümleye, her türlü sesi, gerginlik diye adlandırılabilecek özel bir duyarlılıkla karşılamayı öğrenmiştir. Ama şehrin yapısının, bunun ötesinde, caz etkinliklerini etkileyemeyeceği açıktır.

Juan Goytisolo, şehrin, insanları çileden çıkaran inanılmaz kargaşası, anarşik dinamizmiyle, ancak New York'a benzetilebileceğini yazmış ve şehirleri böylesine çirkin bir Amerikan şehrine benzetilen sakinleri pek üzmüştür (Değil mi? Aynı kıtada muhteşem bir Buenos Aires dururken mesela! Ama o da bir tango şehri. Naziler bunun yüzünden mi Arjantin'i tercih ettiler acaba?). Yine de, New York, en azından, bir caz mekanıdır. Öyleyse telaşlanmak niye? *Toplu doğaçlama*nın en mükemmel biçimde yaşandığı şehirde de cazın serpilip boy atmaması için hiçbir neden –yök– yok. Şehir her türlü değişime açık, tarih de mutlu değişim örnekleriyle dolu...

Şehre caz geldi. Şehir de, ince uzun bir garip akvaryumda, ona soyunuyor.

İyi *jass*'lar...

Yasakoyucudan epilog

Jazz muzırdır.

Serserilik ve uyuşturucu düşkünlüğüyle ilişkili olduğu, erotik özellikler taşıdığı ileri sürülürken, gözde çalgılarından "saks"le seks sözcükleri arasındaki benzerliğe dikkat çekilir. Amerika'dan gelen, Afrika kökenli bu bulaşıcı müzik hızla yayılıp uygarlığı tehdit etmektedir. Bu yüzden onun yakından izlenmesi, jazz etkinlikleri görülen yerlerde "jazz denetleme istasyonları" açılması, jazz yapan ve dinleyen riskli kişilerin fişlenmesi, yabancılardan temiz kağıdı istenmesi, göstermeyenlerin jazz virüsü taşıyıp taşımadıklarının belirlenmesi ve nefeslilere mutlaka "surdin" takılması gerekir.

Yoksa "cızz" olur.

10
Cózanlı Carlos Córdoba'da Neden Hüzünlenir?

Arjantin'de çok sayıda Türk yaşadığını ilk kez Córdoba'nın konuşkan ve neşeli taksi şoförlerinden öğrendim. Arabalarına binen yabancının nereden geldiğini soran şoförler, onun "Türk" olduğunu duyar duymaz, "ben de Türküm" cevabını yapıştırıyor ve ilgilerini hemen kaybediyorlardı. Bereket versin çok konuşkan ve çok neşeli bir şoför duruma açıklık getirdi ve Arjantinli "Los Turcos"un Osmanlı döneminde Anadolu'dan gelen Ermeniler'le, Suriye ve Lübnan'dan gelen Araplar'dan oluştuğunu, Lübnan kökenli olduğunu da ekleyerek, anlattı.

Ben de Arjantinliler'de ulusal hassasiyet konusunda ciddi bir sorun olduğunu gördüğüm için, bunun İspanyollar'ın, Yerliler'in, Turkolar'ın, İtalyanlar'ın, Almanlar'ın ve tüm diğerlerinin oluşturduğu bir "Alaşım"dan kaynaklanıp kaynaklanmadığını düşündüm. "Ulusal" Córdoba Üniversitesi Felsefe ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nce düzenle-

* *Popüler Tarih*, Sayı 73, İstanbul 2006.

nen 2. Spinoza Kollokyumu'nun bir oturumunda, Arjantinli olmayan bir Türk'ün konuşma sırası geldiğinde, oturum başkanı, "böylesine uzaktan gelen bir konuşmacı Kollokyum'umuza uluslararası nitelik kazandırdı" dedi (Ertesi yıl yapılan 3. Spinoza Kollokyumu'nun başında "Uluslararası" sözcüğü bulunacak ve Kollokyum'a bu kez iki Türk katılacaktı). Bir Kollokyum'u uluslararasılaştırmak göğüs kabartıcı olsa da, ortadaki garabeti atlamak mümkün değildi. Çünkü Türkiye'den gelen bir konuşmacının uluslararasılaştırdığına karar verilen 2. Kollokyum'da Şilili, Colombiyalı, Uruguaylı, El Salvadorlu, Costa Ricalı konuşmacılar vardı. Bu nasıl bir ulusallık ya da uluslararasılık anlayışı! dedim ama, bereket versin, Buenos Aires'de aşırı sağcı partinin bayraklı, ulusal marşlı ve "Arjantin değerleri Arjantin değerleridir, korunmalıdır, alaşım malaşım olmaz" sloganlı mitingini izlediğim için, akl-ı selimin bu toprakları bütünüyle terketmediğini düşündüm. Sonra tabii bilimler müzesine gittiğimde, Latin Amerika'da rastlanan en büyük dinozor fosiline, Arjantin toprakları içinde bulunduğundan, "Arjantinozor" adının verildiğini görünce, işin ciddiyeti konusunda içime biraz kuşku düşmedi değil. Alaycılığın böylesi de fazla... Ya da dinozorumuzun ad babası "Arjantin topraklarında bulunan her şey ulusumuzun ayrılmaz parçasıdır, mozayiğe gerek yök lutfen" diyenlerden birisi.

Arjantinliler'in Latin Amerika'ya ve dünyaya ilişkin hassasiyet konusunda da işi abarttıklarını düşünüyorum. Che'nin Cuba'da ne aradığını anlamaya çalışırken, başımıza bir de Afrika'yı çıkarmıştı... Zanetti de İtalya'da arkadaşlarından para toplayıp, Chiapas'a, Subcomandante'ye göndermiş ve "futbol yalnızca futbol" değildir demişti, futboldan hoşlanmayanlara. Bütün bunların müsebbibi Bolivar mıydı acaba? Ama o da Kreoller'den oluşmuş bir Latin Amerika milli demokratik devrimi yapmaya çalışıyordu, Napolyon'a öykünerek... Latin Amerika ortak ruhu denebilecek bir şeyi daha derinlerde aramak gerek bence. Sömürgeciliğin başlangıcında, Montesinos'larda, Las Casaslar'da, Cizvitler'de, onların yetiştirdikleri yerli önderlerde ve efendilerin dili de olsa, artık yerli halkların sosyal taleplerini dile getirirken dönüşen bir ortak dilde. Bu bağlamda ulusal sınırlar içindeki yerli toplulukları birbirlerinden çok farklı özellikler taşıdıkları, ortak bir yerli diline sahip olmadıkları ve ulusal hassasiyetleri de göğüs kabart-

madığı için, daha büyük bir birleşme içinde, Castilla dili konuşarak, rahatça yerlerini alabilirler (Paraguay istisnasını unutmadan! Ama ondan olumlu anlamda alınacak ders de çok[1]).

Neyse, bana kalırsa, ulus-devlet sürecini aşabilecek eşitlikçi bir toplu yapılanma için Avrupa Birliği'ne bel bağlamamak gerek. İddiaya girerim, bu (bir)leşmeden bir şey çıkmaz. Önü asla alınamayacak bir küresel göçle birlikte yabancı düşmanlığı da arttıkça Avrupa'nın özellikle batısındaki ve kuzeyindeki ulus-devletler giderek birbirlerinden kopacak ve içlerine kapanarak savunmaya geçecekler. Yakında Merkel, Sarkozy ve Berlusconi'ye rahmet okutacak liderlerle karşılaşırsanız hiç şaşırmayın. Irkçılar giderek palazlanıyor. Bu ülkelerin aralarında hiçbir kültürel empati olmadığını da biliyoruz. Pastadan da vazgeçemeyecekler. Şimdiye kadar yalnızca birbirleriyle iyi savaşabileceklerini gördük. Avrupa Birliği, üstünde salt postmodern felsefe yapma imkanı verecek ya da sözüm meclisten dışarı bazı ülkelerde –kendi kendilerine bir türlü demokratikleşemedikleri için olsa gerek– demokratik alışkanlıkları yerleştirecek bir hûlya ise mesele yok. Ama o zaman da hamhayal var, hayal var. Bence umut Latin Amerika'da; öylesine kıl payı değişiklikler yetebilir ki, gerçek bir birliktelik için... Hayali bile cihana değer; yeter ki sözcü Chavez olmasın...

Bunları düşünürken şoför Turco bana Arjantin'e gelen herkesin yerine getirmek zorunda olduğu kutsal üç görevi ihmal etmememi de söyledi. Önce mutlaka *Asado* yemeliydim. Sonra *Mate* içmeliydim. *Dulce de leche*'den de tatmalıydım. Bütün bunları yaptıktan sonra, bir şey daha yapmam gerektiğini söyledi şoförüm, ama onun ne olduğunu pek iyi anlayamadım.

Dünya küçüktü ve misafiri olduğum Córdoba Üniversitesi öğretim üyelerinden Diego Tatián da tehcir sonrası Anadolu'dan ayrılıp Arjantin'e yerleşen Ermeni bir ailenin çocuğuydu. Halis bir Turco. Spinozacıydı ya, sanırım bu yüzden etnik kökeniyle pek ilgilenmiyordu (ama babası Carlos ondan da "Turco" çıktı).

1) Bkz. "Guaraní dili Paraguaylılar'ı konuşur".

Diego'ya taksi şoförü Turco'nun söylediklerini aktarınca, "bir akşam davetlim olacaksın. Asado'nun ızgarada kıvama gelmesini beklerken, Mate ve şarap içeriz, Spinoza üstüne konuşuruz" dedi. Akşama Mate'yle başladık bir iki gün sonra. Arjantin'de ve komşu ülkelerde herkesin ve tabii tüm Turcolar'ın gerçekten tiryakisi olduğu acı, yeşil renkte, sıcak içilen bir "şey" ya da sübtropikal bölgede killi topraklarda yetişen bir ağacın yaprağı Mate... Çok içilirse tiryakisi olunduğu belli; çok içildiğine göre... Her şey yenilebilir ve içilebilir elbette, kültürel bir olgudur bu. Ama Mate bu açıdan bana göre fazla kültürel (iç iç bir türlü olmuyor!). Fernet de öyle; iyice yükü tuttuktan sonra şölen sonunun ap-acı ritüeli olarak içiliyor; coca-cola'ya katılarak (demek ki o da ulusal kültürün içinde, "cuba libre" gibi!). "Beni bozuyor bu" diyecek oldum Diego'ya. "Fernet hiçbir şey yapmaz, içkinin kötü etkisini yokeder; coca-cola iyi gelmemiştir" dedi. "İyi ama bunu da coca-cola'ya katmadan içmek mümkün değil" demedim artık!

Asado o kadar kültürel değil. Bildiğimiz ızgara et ve Arjantin ızgara kültürü, altyapısal olarak, cennet vatanımızdakinden farksız. Üstünde ızgara yapılacak aletlerden sözediyorum. Kömür ve çıradan, gazete parçalarından da, ek olarak. Ama et bir garip; ateş üstünde ona reva görülen muamele de... Diego'nun kasapta seçtiği et "lök" gibiydi. Sömürgecilerle birlikte Latin Amerika'ya gelen büyükbaş hayvanın münasip bir yerinden çıkartıldığı biçimde oturtuluyordu ızgaranın üstüne. Demek istediğim, kesim muhtemelen farklı da, ayrıca ete ülkemizdeki gibi haddi bildirilmiyor, ateşe konmadan önce. Kasap tarafından dövülüp pestile dönüştürülmüyor, ızgaranın üstüne yayılıp kalmıyor; olsa olsa art arda altı metaforik kadehten sonra üstüne metaforik bir bardak birayla cila çekmiş çok esmer dilber gibi biraz mahmurlaşıyor (böyle bir şey olur mu olmaz mı bilmiyorum, ama teşbihte hata olmayacağını biliyorum; her şey her şeye benzetilebilir)... Diego eti koymadan önce bir torba dolusu kömürü yaktı, sonra torbanın tamamını niye yaktığını anlayamadığım biçimde, onları ızgaranın altından uzaklaştırdı. Eti ızgaranın üstüne koyduktan sonra, altı yedi adet kömürü etin tam altına değil de, çevresine dağıttı... Geri kalanlar kendi kendilerine kültürel olarak yanmaya devam ediyorlardı... Sonra

başladık beklemeye ve tabii acıkmaya. Et mağrur ve vakur duruyordu sahibini terkettiği biçimde, çiğ mi çiğ bir görünümde. "Tamam işin sırrı bu" dedim, adamın karnını öyle acıktırıyorlar ki, çiğ miğ yemek zorunda kalıyor insan sonunda. Neyse Asado sofraya kasaptan alındığı tazelikte şeref verdi; genç ölmüş, cesedi yakışıklı kalmış; cazır cuzur yağlarını akıtıp, kara kuru yanmamış. Diego tırtıllı bir bıçakla (daha doğrusu minyatür bir testereyle) eti kesmeye başladı; iç gıcıklayan bir ses eşliğinde; çıtır çıtır haykırıyor sanki et, "daha olmadım ben" diye; üstelik pespembe... Sonra da okkalı bir parça önüme düştü. Kuşkuyla ağzıma attım ve tadını çok beğendim, şaşkınlıkla. Evsahiplerime bir şey söylemedim, Asado yemeye alışkın biri gibi. Çok mu acıkmıştım ne! Üstelik vejetaryenim...

Sofraya oturulduğu sırada baba ve amca Tatián'lar da "hoşgeldiniz, safalar getirdiniz" diyerek çıkagelmişlerdi. Carlos'un ve Americo'nun belli ki aşinası oldukları bol Türkçe sözcük vardı ve bunları da mükemmel telaffuz ediyorlardı. Gece ilerledikçe, sözcüklere cümleler eklendi. Carlos'la Americo açılıp birbirlerine annelerinin ve eşlerinin hatırını Türkçe sorarak takılmaya başladılar. Sonra da Carlos masanın ortasına bir tekerleme attı:

"Göz göz göbelek
Göbeleyin altında
Bir tilkicik varmış
Tilki beni korkuttu
Ebem yoğurt getirdi
Kedi burnunu sarkıttı
Kedi burnun kesile
Minareden asıla."

Diego "bu da ne?" diye şaşkınlıkla sorunca, babası bir "türk çocuk şarkısı" (Canto infantil turco) diye cevap verdi ve tilkinin, kedinin, minarenin ne olduğunu anlattı. İlk kez Arjantin'de duyduğum tekerlemeyi bir yere kaydetmek istedim ama, hem Carlos'u yormaktan kaçındığımdan, hem de masada ister istemez açılan konuların yarattığı sıkıntı ve ağırlıktan bunu yapamadım.

İstanbul'a döndükten sonra Diego'dan, babasının tekerlemeyi yazıp göndermesini istedim. Carlos Türkçe sözcükler biliyor, ama bunları iyi yazamıyordu. Bu nedenle tekerleme şu şekli almıştı (yine de ö'lerle) :

"Göz, Göz, Göbelek,
Göbeleyin Altindá
Bir Dilkidjik Varemesh,
Dilki Bene Gorjuttú,
Ebem Yogurt Getirdí,
Kedé Bunnunú Sarjetté,
Kedé Bunnung Keselé,
Minaradán Aselá".

Tekerleme ve anılar gözlerini yaşartmıştı o akşam Carlos'un. Onun ve Americo'nun benden kendilerinin de tam olarak bilmediği bir şeyi geri isteyen ısrarlı bakışlarını unutmak ne mümkün! Altmış sekiz yaşındaydı Carlos ve Córdoba doğumluydu. Buna rağmen "Cózan da Cózan, memleketim!" diye tutturuyordu Córdobalı ailesini hatırlayarak. Öncelikle de ona ve ikiz kardeşi Americo'ya Córdoba'da ısrarla Türkçe'yi, "hoşgeldiniz, safalar getirdiniz" demeyi öğreten, tekerlemeler ezberleten babaannesini (hal hatır faslını muhtemelen babaannelerinden değil, babalarından öğrenmişlerdi)... "Türkleri çok severdi" bizimkiler dedi Carlos. Tehcir'den sonra Kozan'a dönmüşler önce ve komşuları tarafından büyük bir sevinç ve dostlukla karşılanmışlar, yine de orada kalamayacaklarını anlayıp, göçmüşler Arjantin'e. Kozan neresi, Córdoba neresi. Ayrılırken, "söz ver dedi, bir gün Türkiye'ye geleceğim ve Kozan'a götüreceksin beni. Ben de karşılığında sana Arjantin'i karış karış gezdireceğim". Buenos Aires'e gitmek üzere geceyarısı kalkan otobüsün önünde, tüm ısrarlarıma rağmen gara gelen ve uğurlama faslı için direnen Americo bana sarıldı ve "ne dersin, ben Arjantinli miyim yoksa Türk mü?" diye sordu. Ne cevap verebilirdim ki? O bir *Turco*...

Córdoba'dan dönünce Türkiye'ye asla gelmeyecek olan Carlos'u mutlu etmek için, Kozan'a ilişkin bilgiler toplamaya karar verdim ve Vikipedia'dan "Kozan tarihçesi"ne bakıp gerçeği öğrendim. Elbette

Carlos memleketine gelmek ister. İyi karşılanacağına emin nasıl olsa. Biz misafirperver ve alicenap bir milletiz (İstanbul'a bir sürü Afrika kökenli doldu, ağzımızı açıp bir şey söyledik mi şimdiye kadar?). Córdoba'ya dönünce, "üzülme Carlos, tarihte olanları tarihçilere bırakalım" diyeceğim. Pastırma ve rakı da götürmeyeceğim. Bu "Los Turcos" Arjantin'de Arjantin yapımı pastırma ve rakıyı bol bol tüketiyormuş. Pastırma üstüne *Mate* içerek, rakı üstüne *Dulce de leche* yiyerek... Carlos'un "garısı" Chiche'nin yaptığı sarmalar ve "ciğ göfte" de işin cabası. Ohh! Keyif...

Kedi burnun kesile, minareden asıla! Yakalım bir "cıgara" Carlos...

11
*Guaraní Dili Paraguaylılar'ı Konuşur**

Bu yazılara vesile olan Zehra'ya

Nicholas Visscher'in 1720 tarihli Güney Amerika haritasında Paraguay sınırları içindeki alan bugün Arjantin, Bolivya ve Brezilya'ya ait toprakların bir bölümünü de kapsar. Kaldı ki bu haritada ilk iki ülke zaten yoktur. XVIII ve XIX. yüzyılların zengin Paraguay'ı, bugün varlıklarını kısmen onun parçalanmasına borçlu olan ülkeler arasında, neredeyse unutulmuştur. Ama bu kapalı kutu açıldığında, onun hispanik ülkeler arasında benzersiz bir konumda olduğu görülür: Paraguay Latin Amerika'nın çiftdilli tek ülkesidir...

Burada, ispanyolca yanında *guaranice* de resmi dildir ve Paraguaylı kimliği bu dil üstünden kurulur. Her Paraguaylı aynı zamanda bir Guaraní'dir. Bu nedenle, genelde Latin Amerika'da görülen "azınlık Avrupa kökenli/çoğunluk melez ve yerli" ayrımı Paraguay'da görülmez. Ama Guaraní olmak da bütünüyle kültürel bir anlam taşır, çünkü Guaraní'yim demek ve *guaranice* konuşmak yerli olmak değildir. Yüzde 95'i *guaranice* konuşan Paraguay'ın nüfusu 6.000.000'dur,

* *Notos Öykü*, Sayı 9, İstanbul 2008.

ama ülkede topu topu 20.000 civarında gerçek Guaraní yerlisi vardır[1]. Özgün bir edebiyatı da belirleyen bu konum sıradışı ve trajik bir tarihin ürünüdür.

Bu tarihin belli başlı dönemleri şunlardır: 1. Sömürgecilik öncesi; 2. Sömürgeciliğin başlangıcı; 3. Misyonlar dönemi; 4. Misyonlar'ın yıkılışından Üçlü İttifak'la savaşa uzanan dönem; 5. Savaş sonrası; 6. Stroessner diktatörlüğü; 7. Diktatörlükten günümüze.

1524'te keşfedilen Paraguay'a fatihler, gerçek anlamda 1537'de, Asunción'un kuruluşuyla yerleştiler. Yine de onların bölgeye gelişi Meksika'ya ve Peru'ya gelişlerine benzemedi. Elbette Guaraníler'le karşılaşmada belirleyici olan şey sömürgeci mantıktı. Ancak birçok neden bu mantığın farklılaşmasına yol açmıştı. Herşeyden önce bölgede altın ve gümüş yoktu. Yerliler yalnızca tarımsal alanlarda ve *mate* üretiminde kullanılabilirdi. Dolayısıyla altın ve gümüş açlığının neden olduğu ilk tahribata burada rastlanmadı. Kaldı ki Meksika ve Peru deneyimleri, zaten fatihleri dizginlemek isteyen İspanya Krallığı'nı daha dikkatli davranmaya itmişti. Fatihlerle karşılaşan bazı Guaraníler'in hemen ittifaka yanaşmaları ve bundan düşmanlarına karşı yararlanmaları da, "tatlı sömürgecilik" adını neredeyse haklı çıkarıyordu. Alvar Nuñez Cabeza de Vaca gibi, bölgeye gelen deneyimli bazı yöneticiler de yerliler karşısında daha anlayışlı bir sömürgeciliği tercih edeceklerdi. Ayrıca, Guaraníler'in farklı değerlerinin mümkün kıldığı cinslerarası yakınlaşma güçlü bir "ilk melezleşme"yi başlatmıştı. Yedi yüzyıl İspanya'da müslümanlarla yaşayan/savaşan hıristiyanlar, iyi bildikleri Kuran'a gönderme yaparak, Guaraní ülkesini "Muhammed'in Cenneti" diye adlandıracaklardı.

Yine de bu "tatlı" sömürgeciliğin sömürgecilik olduğu unutulmamalı. 1539'la 1560 arasında dört önemli Guaraní ayaklanması gerçekleşmişti bile... Yerlilerin üstünde yaşadıkları topraklarla birlikte bir fatihe sözde emanet edilmelerini, aslında onun için zorla çalıştırılmalarını

1) Rubén Bareiro Saguier, "Chemins d'Utopie", *Baroque du Paraguay*, Höebeke, Paris 1996, s. 57, 58.

sağlayan *Encomienda* sistemi, sonunda Paraguay'a da yerleşmişti. Sonra, fatihlerle ittifak yapmaya yanaşmayan ve direnen başka Guaraní toplulukları vardı. Kaldı ki Guaraníler çok geçmeden köle avına çıkan Brezilyalı *Bandeiranteler*'in tehdidine de maruz kalmışlardı.

Yerlileri fatihlerden korumak isteyenler, içinde onları tecrit edebilecekleri *Misión* ya da *Reducción* alanlarının *Encomienda*'ya karşı etkili bir koruma sistemi oluşturduğunu görmüşlerdi. Vasco de Quiroga ve Bartolomé de Las Casas'ın Meksika'da, José de Acosta'nın Peru'da başlattığı Misyon siyaseti Paraguay'da da sürdürüldü. Önce Fransiskenler'in inisiyatifinde gelişen hareket, Cizvitler'in devreye girmesiyle yeni ve güçlü bir nitelik kazandı. Tabii, yerlileri koruduğu için önemi yadsınamayacak bu girişimin trajikomik niteliği unutulmamalı: Sömürgecilik, yerlileri kendi topraklarında tecrit edilerek korunmaya muhtaç insanlara dönüştürmüştü. Ancak Misyon siyaseti Paraguay'da bölgenin özel koşullarından beslenerek, benzersiz bir girişim olarak belirecekti. Latin Amerika tarihinin çok özel ve çok ilgi uyandıran bir dönemidir bu: 1609-1767 arasında Paraguay Cizvit misyonları, Cizvit Devleti ya da Guaraní Devleti iddialarının ortaya atılmasına yol açacak bir boyut kazandı. 1767'de Cizvitler'in Krallık güçleri tarafından sürülmesiyle sona eren bu süreç, *guaraníceye* bugünkü ayrıcalığını veren en önemli etkendir.

Sömürgeciliğin başlangıç döneminde Paraguay'da Hıristiyanlık'ı yayma görevini üstlenen Fransiskenler *guaraníce* konusundaki çalışmalarıyla öncü oldular. Ama Krallık'ın bu konudaki rolünü de gözardı etmemek gerekir. Fatihlerle yerliler arasındaki iletişimsizliğin yıkıcı sonuçlarını gören Krallık 1512'de Latin Amerika'daki hıristiyanlaştırmanın, yerlilerin dilleri öğrenildikten sonra başlatılmasını emretmişti. 1578'de çıkarılan bir yasa Latin Amerika'da din adamı olmak için yerli dilinin bilinmesi koşulunu getirdi. 1603'te Asunción'da toplanan din kurulu aynı zorunlulukları tekrarladı. Fransiskenler *guaraníce* öğrendiler ve onu latin harfleriyle yazılı dile dönüştürdüler: Asunción'a 1573'te gelen Luis de Bolaños kısmen *guaraníce* yazılmış ilk din kitabının yazarıydı. Bolaños ispanyolca birçok sözcük kullanmak zorunda kaldığından, bu kitabın dili *jopará*, yani bir *guaraníce*/ispanyolca karışımıydı.

Yine de Fransiskenler, fatihlerin sömürge siyasetine karşı çıkmadıkları için, yerlilerle yakınlaşmayı başaramadılar. Onların yerini de kısa sürede Cizvitler aldılar ve tarihin en şaşırtıcı siyasi deneyimlerinden birini başlattılar. 1585'te Paraguay'a varan Cizvitler 1609'da Paraguay Cizvit Bölgesi'ni oluşturup ilk misyon alanı olan San Ignacio Guazú'yu kurdular. Art arda kurulan 30 misyonda bir yandan yerlileri kölecilerden korurlarken, öte yandan da onları kendi değerleri doğrultusunda eğittiler. Ama krallığın kasdını da aşıp ispanyolcayı bir kenara iterek, bu eğitimi Guaraní dilinde veriyorlardı. *Guaraníce* tüm Cizvit Bölgesi'nin tek resmi diliydi. O güne kadar birbirlerinden oldukça uzak bölgelerde yaşayan Guaraní toplulukları bölgeden bölgeye farklılaşan bir dil kullanırlarken, *guaraníce*'nin yazılı hale gelmesi onu bölgenin tamamında kullanılabilen bir dile dönüştürmüştü. İlk Guaraní dilbilgisi kitabının (1629) yazarı Alonso de Aragona'ydı. Antonio Ruiz de Montoya da 1639-1640'ta ilk *guaraníce*-ispanyolca sözlük olan *Tesoro de la lengua guaraní*'yi, sonra ispanyolca-*guaraníce* bir sözlüğü ve Guaraní dilbilimini içeren *Arte y Bocabulario de la lengua guaraní*'yi, ardından da *Catecismo de la lengua Guaraní*'yi yazdı. Kitaplar 1700'de, misyon alanlarından Loreto'da kurulan, bölgenin ilk matbaasında basıldı. Bu çalışmalara, çok geçmeden yerlilerin artık kendi dillerinde yazdıkları da eklendi. Nicolas Yapuguay'ın 1727'de San Francisco Xavier misyonunda basılan *Sermones y exemplos en lengua guaraní*'si bu türden ilk eserdi. Yerli önderlerin 1750-1756 arasında sömürge yöneticilerine gönderdikleri sosyal ve siyasi içerikli mektuplarsa (*Siete Cartas*), Meliá'ya göre, *guaraníce*'nin edebi bir nitelik kazandığını gösteren ve bu açıdan Yapuguay'ın kitabından da önemli olan başka belgelerdi[2].

Hıristiyanlık'ın aşılanmasında, Guaraníler'in özel yeteneklerini iyi kullanan Cizvitler, onların müzikle, dansla ve gösterilerle ne kadar kolay eğitilebileceklerini görmüşlerdi. Bu nedenle misyonlarda bir Guaraní tiyatrosu çok erken doğdu. Başlangıçta Hıristiyanlık'a ilişkin temalar işlenirken, zamanla farslar da sahnelenmeye başladı. Bunun yanında, Guaraníler'de söz sanatı zaten kutsal bir nitelik taşıyordu.

2) Bartomeu Melià, *El Guaraní conquistado y reducido*, Biblioteca Paraguaya de Antropologia, Universidad Católica, Asunción 1993, s. 126.

Bu sanat, Cizvitler'in dil eğitimiyle birleşince, geleceğin yazılı Guaraní şiirinin temelleri de oluşmaya başladı.

Cizvit Misyonları'nda, sosyal, siyasi, tarihi... açıdan tartışılabilecek çok önemli şeyler gerçekleştirildi. Ancak 1767'de, sömürgecilerin çıkarlarına hiç de uygun davranmayan Cizvitler, hem bölgeden hem de tüm İspanyol topraklarından sürüldüler. Bunun üzerine yerliler Misyon alanlarından uzaklaştı ve bu benzersiz siyasi oluşum çöktü. Bu tarihten sonraki olaylar Guaraní nüfusunu çok azalttığına göre, geriye yalnızca *Guaranísizleştirilmiş* bir *guaranice* kalacaktı. O bir ülkeyi küllerinden çıkartmak üzere yaşadı. Gómez'e göre, Cizvitler'in sağladığı imkanlar Guaraníler'in asgari bir özerkliği, yani kültürlerini belli ölçüde sürdürebilecekleri bir alanı koruyabilmelerini sağladı. Günümüz Paraguay'ının temeli tam da bu özgürlük alanıdır[3]. Melià daha ihtiyatlı bir tavırla şöyle diyecektir: Misyonların *guaranice*'si yeni bir toplum tipinin yerli diliydi. Bu dil Amerika'da hiçbir yerli dilinin yaşamadığı bir macera yaşadı. Bu, kendini reddetmeden, dışarıdan taşınmış kültürel zorunluluklara yeni bir uyum sağlama macerasıdır[4]...

Misyon hareketinin çöküşüyle, sömürgeci zihniyetin etkisi arttı. Bunun en belirgin işaretlerinden biri *guaranice*'ye karşı takınılan tavırdı. Daha 1768'de Buenos Aires valisi Bucarelli "bu yerlileri eksiksizce uygarlaştırmanın başlıca yolu onlara kendi dilimizi öğretmektir"[5] demişti. *Guaranice*'nin macerası aynı zamanda dönem dönem güçlenen bu zihniyete karşı vereceği mücadele olacaktı.

Çok geçmeden, Paraguay, Latin Amerika'yı sarmaya başlayan sözde bağımsızlık hareketleri içinde buldu kendini. Avrupa kökenliler,

3) Gérard Gómez, *Entre las bellas palabras y las Palabras Sagradas*, Servilibro, Asunción 2006, s. 184.

4) Bartomeu Melià, *Una Nación dos culturas*, Cepag, Asunción 1997, s. 42.

5) Sara Delicia Villagra-Batoux, *El Guaraní Paraguayo*, Expolibro, Asunción 2002, s. 279.

"neyin bağımsızlığı?" dedirtecek biçimde, ulus-devlet zihniyetini bir beyaz/yerli ayrımcılığı üstüne oturtup, artık Krallık adına değil de kendi adlarına yerlileri yönetmeyi sürdürdüler. Bir başka deyişle, sömürüde bağımsızlaştılar. Yine de Paraguay *guaranice*'den güç alan özgün bir kimlikle diğer Latin Amerika ülkelerinden ayrıldı.

15 Mayıs 1811'de bağımsızlığına kavuşan, daha doğrusu İspanya Krallığı'ndan ayrılan Paraguay'da, başkan José Gaspar Rodriguez de Francia zamanında, *guaranice* açısından ilginç bir çelişki yaşandı. Ulusalcı bir siyaset izleyen Francia, ispanyolcayı "ahmakların dili" sayıyordu. Ama ulusal marşın sözlerinin *guaranice* yazılmasına onay verecek kadar *guaranice* düşkünü olsa bile, döneminde, eğitim dili saltlıkla ispanyolcaydı. Tıpkı Bolivar gibi bir Fransız Devrimi ve Napolyon hayranı olan Francia'nın izlemeye çalıştığı modern Avrupa değerleri onun Guaraní kimliğini ezip geçiyordu. Ardından gelen Carlos Antonio López de ülkesini Avrupa'yı örnek alarak geliştirmeye çalışan bir aydın despottu. Bu dönemde, *guaranice* üzerindeki baskılar arttı: Artık kamu hizmetlerine girmek için ispanyolca bilmek gerekmekte, yalnızca ispanyolca kitaplar basılabilmekte ve yerli köylerine ispanyolca yeni adlar verilmekteydi.

Antonio López'in oğlu Francisco Solano López döneminde (1862-1870) bu durum Paraguay'ı içine çeken koşullar yüzünden değişti. Üç despotun, Avrupa'yı (yani Doğu'yu) örnek alsalar da, Latin Amerika'da hiç görülmemiş bağımsız ve eşitlikçi bir siyaset uygulamaları Paraguay'ı hızla kalkındırmıştı. Radikal bir toprak reformu Avrupa kökenli büyük toprak sahiplerinin üstünlüklerine son vermişti. Ülke verimliydi, işsizlik yoktu. Komşularda sömürgeci ülkelerin şirketleri cirit atarken, Latin Amerika'nın ilk demiryolunu kuran Paraguaylılar her alanda her türlü işletme hakkını ellerinde tutmakta direniyorlardı. İngiltere'nin çeşitli önerilerini geri çevirip, ihtiyaç duydukları şeyi istedikleri ülkeden nakit ödeyerek alıyorlardı. Bu kadarı fazlaydı! Sömürgeci mantık, Misyon döneminde olduğu gibi, onun oyununu oynamamakta direnen Guaraní ülkesinin önünü bir kez daha kesmeliydi. Bahane de hazırdı: Cizvitler eskiden yerlileri nasıl ezmişlerse, şimdi de diktatörler bu ülkede halkı öyle eziyorlardı. Demek ki yüce değerler adına bu zorbalık engellen-

meliydi. Solano López'in siyasi hatalarına komşuların açgözlülüğü eklenince, İngiltere'nin istediği oldu. Guaraníler, Arjantin-Brezilya-Uruguay ittifakına karşı, tarihin en kanlı savaşlarından birine giriştiler. Paraguaylı erkeklerin ve bunlara eklenen yeni yetmelerin –takma sakallarla savaşırlarmış çocuk oldukları belli olmasın diye– neredeyse tamamı öldü.

Ancak bu yokoluşa karşılık, *guaraníce* savaşta yeni bir anlam kazandı. Zaten Solano López, belli bir ulus kimliğinin yerleşmesi için, *guaraníce* eğitime çok önem vermiş, hatta bu dili ustalıkla kullandığını sık sık göstermişti. Savaşta askeri bilgilerin ve sırların güvenle iletilmesine yarayan *guaraníce*, resmi toplantıların ve basının da ayrıcalıklı dili olacaktı. Vatanseverliği dile getiren epik bir Guaraní şiiri bu dönemde doğdu. Guaraní sözcüğünün savaşçı anlamına geldiği söylenir ve Guaraníler teslim olmaktansa ölmeyi tercih ederlermiş. Paraguaylılar da bu savaşta kılıçlarını bırakmayı reddedip ölümü seçtiler; 14 yaşındaki albaylardan başkanları Solano López'e kadar... Savaş sonunda 1.500.000 kişiden geriye genelde kadınlar, çocuklar ve yaşlılardan oluşan 200.000 kişi kaldı; tabii bir de Guaraní dili...

Savaşın ertesinde bir ülke yeniden yaratılacaktı. Bunu da herşeyi üretmek zorunda kalan kadınlar üstlendi. Katolik bir ülkede üstü örtülü bir poligami bu zorunluluk yüzünden uygulandı ve "ikinci melezleşme" süreci böylece başladı... Genelde periferide kalan kadınların çok azı dönem dönem merkezin dili olan ispanyolcayı biliyordu. Bu yüzden *guaraníce* daha çok kadının/ananın dili olarak kalmıştı. Savaş sonrasında da *guaraníce*'yi kadınlar koruyacak ve bu dil, yeniden, bu iki kez melez ülkenin özgün kimliğini oluşturacaktı[6].

Ama bu arada, *guaraníce*'nin savaş sırasında kazandığı önem yokoldu. Savaşı kazananlar herşeyden önce Üçlü İttifak saflarına katılmak için ülkeyi terkeden Avrupa kökenli azınlığı (bu işbirlikçilere hâlâ

6) Cardozo bu dönemde erkeklerin başlıca meşguliyetinin siyaset olduğunu söyleyecektir. (Efraím Cardozo, *Apuntes de historia cultural del Paraguay*, Servilibro, Asunción 2007, s. 283).

"lejyonerler" denir) başa getirdiler ve köylülerin ellerindeki toprakları ona verdiler. *Guaraníce*'nin horgörüldüğü seçkinci ortamda, ispanyolca siyasi, idari, kültürel açıdan ülkeye hakim oldu. Okullarda eğitim yalnızca ispanyolca verilecek ve *guaraníce* unutturulmaya çalışılacaktı. Savaşı çıkartan sömürgeci zihniyet burada yine devreye girecekti: İşgal kuvvetlerinin birinci hedefi ülkenin "vahşi" diliydi. Uygarlaştırıcı bir dil siyaseti uygulayacak öğretmenler, Arjantin'de, Avrupa yanlısı pedagojik fikirlerle beslendiler. *Guaraníce* artık gündelik hayatın sözlü dilinden başka şey değildi.

Buna karşılık, geleneksel halk şiiri ve tiyatrosu içinde, dönemin zihniyetine edebi bir karşı çıkış kendini gösterdi ve Guaraní edebiyatının gerçek miladına dönüştü. Bu başlangıç, Paraguay tiyatrosunun ünlü adı Julio Correa'yı (1890-1954) yaratacaktı. Bu arada, ilk *guaraníce* öykünün (*Kalaito Pombero*) 1981'de Tadeo Zarratea tarafından yazıldığı düşünülürse, *guaraníce*'nin öncelikle bir şiir ve tiyatro dili olarak kaldığı kesindir.

XX. yüzyıl başından itibaren ABD etkisi güçlenmeye ve İngiliz hakimiyetiyle yarışmaya başladı. 1930'lu yılların başında da, Bolivya'daki Standard Oil of New Jersey, Paraguay'da petrol arayan Royal Dutch Shell'le ihtilafa düştü. Sonuç, Chaco savaşı (1932-1935) ve 80.000 bolivyalıyla 50.000 paraguaylının ölümü olacaktı. Bir de bölgede petrol bulunmadığının öğrenilmesi üzerine kuyuların kapatılması... Bu savaşta da, yine bir vatanseverlik edebiyatı çerçevesinde, *guaraníce* yazılmış birçok şiir ve tiyatro eseri ortaya çıktı. Dönemin "klasik şairler" diye adlandırılan ünlü asker-müzisyen-şairleri Dario Gómez Serrato, Félix Fernández, Emiliano R. Fernández, Manuel Ortiz Guerrero, Teodoro S. Mongelós'du. Aynı kuşaktan Carlos Miguel Jiménez ise tam tersine savaş karşıtı tavrıyla sivrilecekti.

1947 tarihinde yaşanan iç savaştan sonra, 1954'te Latin Amerika'nın en uzun ve baskıcı diktatörlüğü olan Alfredo Stroessner dönemi başladı. 1989'a kadar süren bu dönemde alt tabakaların dili olarak görülmeye başlayan *guaraníce* ikincil konumunu sürdürdü. Ancak Stroessner *guaraníce*'yi popülist bir siyaseti uygulayabilmek için kullanmaktan da geri kalmadı. Ama bu, yazılı değil, sözlü bir dil

olarak hatırlanan *guaranice*'ydi: 67 Anayasası *guaranice* ve ispanyolcayı ulusal diller olarak kabul etse bile, resmi dil yalnızca ispanyolcaydı. 1983 tarihli bir kararnamede de, ilköğretim öğrencilerinin iki ulusal dil öğrenmeleri gerektiği bildirilmişti. Ama bu öğretim, ispanyolcada anlama, konuşma, okuma ve yazmayı, *guaranice*'de ise yalnızca anlama ve konuşmayı içermekteydi[7]. Yazılı olduğu unutturulmaya çalışılan bu dilin ve genel olarak çiftdilli Paraguay edebiyatının ünlü isimleri, Stroessner zamanında baskılar altında ve sürgünde yaşamak zorunda kalacaklardı. Bunlar arasında, günümüz Paraguay edebiyatının uluslararası üne sahip iki adı, Augusto Roa Bastos ve Rubén Bareiro Saguier de vardı.

Guaranice 1989 sonrası demokrasisiyle yeniden itibar kazandı, 1992 Anayasası'yla da resmi dil oldu ve eğitimi zorunlu hale geldi. Yine de Melià'ya göre, Paraguay'ın "sözde" çiftdilliliği genel olarak ve eleştirisiz kabul edilebilecek bir olgu değildir. Bu iki dil, toplumu bölmeye devam eden bir ayrımın da işaretidir[8].

7) Sara Delicia Villagra-Batoux, *El Guaraní Paraguayo*, s. 347, 348.
8) Bartomeu Melià, *Una Nación dos culturas*, Cepag, Asunción 1997, s. 41, 45.

"Doğa hiçbir zaman uluslar,

kastlar veya sınıflar yaratmaz,

yalnızca bireyler yaratır" diyen düşünür

elbet Karanfil'i kocaman kucaklar.

Bize, çıkışlarını demir ağlarla ördüğümüz,

bütün odaları sadece birbirine açılan burası kalır.

İçini boşaltmayı bekleyen Troya Atı'nı

atlıkarıncaya binmiş bir çocuğun sevinciyle

yazılarına yerleştiren yazar için kahkahalarımız

sabır kadar sebat da ister.

Yoksa Cheshire Kedisi'nin sırıtışı bizi izler,

izlemeye devam eder...

Kapak Deseni: John Tenniel "Alis ve Caterpillar" (Alis Harikalar Diyarı'nda).

felsefe
tarih, toplumbilim

9 789752 984387